ISSN 2181-7839

XALQ TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Muassis:
O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi

PUBLIC EDUCATION

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

2025

3^1-son
(May-Iyun)

Jurnal 1918-yil dekabr oyidan chiqa boshlagan
O'zMAA tomonidan 2013-yil 4-martda qaytadan ro'yxatga olinib, 0104-raqamli guvohnoma berilgan.

TOSHKENT

MUNDARIJA

TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI		
M. Abdullayeva	4	Bo'lajak o'qituvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirish – pedagogik-psixologik muammo sifatida
Sh. Muhammedov	10	Sharq tillarini o'qitishning ilmiy va amaliy ahamiyati
N. G'ulomova, M. Djabbarov, S. Mirzamurodova	12	Umumiy o'rta talim maktabi o'qituvchilarida tashkilotchilik qobilyatlarini shakllantirishda axborot texnologiyalarining o'rni
N. Tasheva	15	Bolalarda kompyuter qaramligining oldini olish bo'yicha pedagog va oila o'rtasidagi o'zaro hamkorlik
A. Artikbayev, I. Xatamov, Sh. Fayzullayev, T. Safarov	20	Geometriya fanining istiqbolli yo'nalishlari
N. Nizomxonova	27	Maktab o'quvchilarini ma'niviy merosga hurmat ruhida tarbiyalashda muzeylarning o'rni va nazariy asoslari
F. Boqiev	34	Umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarining vatanparvarlik kompetensiyasi indikatorlari
TA'LIM VA TARBIYA METODIKASI		
M. Kadirova	39	O'quvchilarda obrazli tafakkurni shakllantirishda qahramon tahlili
F. Sultonova	43	Fizika fanini o'qitishda mustaqil ta'limni shakllantirish istiqbollari
Sh. Ibadullayeva	48	Boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchilarni kombinatorik masalalarni yeshichga o'rgatish usullarini takomillashtirish
Z. Abralova, M. Abralova	52	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining sanogen tafakkurini rivojlantirishda o'qituvchining o'rni
Sh. Abdumutalova	55	Adabiyot darslarida muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanishning ahamiyati
S. Maxamadiyeva	58	She'riyatida tabiat tasviri (*O'zbekiston xalq shoiri Usmon A'zim she'rlari misolida)*
G. Almasova	61	O'quv jarayonida o'qitish metodikasini o'rganish va ishlash tamoyillari
M. Tayirova	64	O'quvchilarda estetik didni tarbiyalash samaradorligini baholash mezonlari va deskriptorlari
T. Abdujabborova	67	Oliy ta'limning bo'lajak pedagog-tarbiyachilarini ijodiy qobiliyatini rivojlantirish
X. Doniyeva	70	Salohiddin toshkandiy (Mullo Salohiddin Ibn Mullo Alouddin Xo'ja) ning "Temurnoma" asarida antroponimlarning o'rganilishi
D. Oxbutayeva	73	Shoir va yozuvchilar ijodi adabiy tahlili (Shoir va yozuvchi Ikrom Otamuradov asarlari misolida)
S. G'ulomova	75	Ona tili darslarida matn ustida ishlash orqali o'quvchilarning imloviy savodxonligini oshirish usullari
B. Amirullayeva	79	O'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishda so'rovga asoslangan ta'lim texnologiyasi

N. Sharipova	83	Biologiyani o‘qitishda evristik yondashuv asosida o‘qitish shakllarining xususiyatlari
		MILLIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARI
Sh. Muxammadjonova	88	O‘zbek adabiyoti asarlarida vatan talqini (*Ulug‘bek Hamdam asarlarii misolida)*
		ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARI
M. Irgashova, G. Mirzayeva	91	Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishning dolzarbligi va ahamiyati
F. Sultonova	94	Ta’lim jarayonida mobel ilovalardan foydalanish (*Fizika fanini o‘qitish misolida)*
S. Yoqubova N. Ibragimova	97	Ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarning o‘rni va rivojlanish bosqichlari
		TA’LIMDA MENEJMENT
M. Maraimova	100	Direktorning menejerlik ko‘nikmalari rivojlantirishda boshqaruv psixologiyasiни o‘rni va ahamiyati
		JISMONIY TABIYA VA SPORT
O‘. Bozorov	103	Jismoniy tarbiya tizimi orqali sog‘lomlashtirishni tashkil etish
B. Karimov	107	Jismoniy tarbiyaning psixologik va ijtimoiy rivojlanishga ta’siri
		MADANIYAT, SAN’AT VF MUSIQA TA’LIMI
M. Xudayberdiyev	111	Tasviriy san’at ta’limi yo‘nalishi talabalarining kompozitsion badiiy-estetik didini raqamli texnologiyalar yordamida tarbiyalashning mazmuni
		MAKTABGACHA TA’LIM
H. Valiyeva	115	Maktabgacha ta’lim tashkilotida direktorning imidj menejment salohiyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari
G. Xushiyeva	118	Maktabgacha yoshdagi bolalarda tarixiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik muammolari
M. Rajabova	122	Maktabgacha ta’lim tizimida zamonaviy psixologik xizmat ko‘rsatishning o‘ziga xos mexanizmlari
		PSIXOLOGIYA
U. G‘oyimov	127	Psixik taraqqiyot muammolarida refleksivlik hodisasini tadqiq qilish an’analari
		TA’LIMDA MUTOLAA MADANIYATI
S. Yoqubova, N. Ibragimova	131	Nutqni rivojlantirishda mutolaaning ahamiyati
		KORREKSION PEDAGOGIKA
N. Xujayarova	134	Inklyuziv ta’limining e’tirof etilishi va ilmiy-nazariy asoslari
		ТЕОРИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ
Б. Нарзуллаева	138	Роль школы и высшего образования в формировании креативного и инновационного мышления

Muyassar ABDULLAYEVA,
"TMC INSTITUTE" nodavlat oliy ta'lim muassasasi, v.b. dotsent

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA SANOGEN TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ularning sog'liqni saqlash imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, sanogen tafakkurini rivojlantirish, ta'lim jarayonida sog'lig'iga shikast yetkazadigan turli omillardan saqlanishga doir metodik tavsiyalar berish, kelgusi pedagogik faoliyatida sog'lom turmush tarzini targ'ib etish uchun sanogen muhit yaratish zarurligi haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so'zlar. Fiziologiya, tafakkur, sanogen, psixologiya, pedagogika, anatomiya, refleks, integratsiya, kreativ.

В статье рассматривается необходимость реализации потенциала будущих учителей в области здравоохранения, развития саногенного мышления, предоставления методических рекомендаций по предотвращению различных факторов, вредящих их здоровью в образовательном процессе, создания саногенной среды для пропаганды здорового образа жизни в будущей педагогической деятельности.

Ключевые слова. Физиология, мышление, саногенное, психология, педагогика, анатомия, рефлекс, интеграция, креативность.

The article discusses the need to create a sanogenic environment for the realization of the health potential of future teachers in preparing them for professional activity, the deve

Key words. Physiology, thinking, sanogenic, psychology, pedagogy, anatomy, reflex, integration, creativity.

Respublikamizda ta'lim sohasidagi muhim strategik o'zgarishlar qatorida talaba yoshlarning sanogen tafakkurini rivojlantirish, pedagogik-psixologik mexanizmlarini takomillashtirish, kelgusi pedagogik faoliyatga tayyorlashda stressli holatlarga chidamlilik, o'z salomatligiga hissiy-qadriy munosabatni shakllantirish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Barkamol avlodning hayoti va sog'lig'ini saqlash, ularda sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirishda bo'lajak o'qituvchilarning sanogen tafakkurini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda ruhiy va jismoniy jihatdan sog'lom, ma'naviy barkamol, mehnatsevar, fidoyi insonni tarbiyalash, ta'lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, o'quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ta'lim tizimi hamda ilm-fan sohasi o'rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta'limning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, Respublikamiz ta'lim tizimining ustivor vazifalaridan biri sifatida – ta'lim-tarbiya jarayonida o'z sog'lig'iga va boshqalarning sog'lig'iga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish, tahsil oluvchilarning sanogen tafakkurini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini o'rganish uchun tadqiqotlar olib borishga zarurat tug'ilmoqda.

Birlashgan millatlar tashkiloti tomonidan 1950-yildan boshlab "Xalqaro salomatlik

kuni”ni butun dunyo bo‘ylab nishonlanishi ham aholi sog‘ligi, yoshlar o‘rtasida sanogen tafakkurni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

“Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning 46-moddasi, 4-bandida “ta’lim oluvchilarning psixologik va o‘ziga xos xususiyatlarini, jismoniy va ruhiy salomatligini, fiziologik rivojlanishini hisobga olishi, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan shaxslarni o‘qitish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga e’tibor qaratishi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi qarorining 47-moddasi 5-bandida: “ta’lim olish uchun o‘zining ruhiy xususiyatlari va fiziologik rivojlanishi inobatga olingan holda zarur shart-sharoitlarga ega bo‘lish” ta’kidlangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.04.2019-yildagi PF-5712-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonida ta’kidlanganidek, bolaning jismonan sog‘lom va baquvvat shakllanishi uchun “maktab o‘quvchilari uchun sog‘lom ovqatlanish tamoyillarini ommalashtirish” maqsadida, bo‘lajak o‘qituvchilarning “Bolalar fiziologiyasi va gigiyenasi” fanini o‘qishi jarayonida bolalar organizmining o‘ziga xos jihatlari, ularda kechadigan fiziologik jarayon xususiyatlaridan kelib chiqib, sog‘lom va to‘g‘ri ovqatlanish tamoyillarini egallashga doir ilmiy-metodik tavsiyalar berib borish va mustaqil topshiriqlari asosida hamda pedagogik amaliyot jarayonida mazkur tavsiyalarni amaliy qo‘llash kompetentligini baholash lozim.

Shu nuqtayi nazardan, bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ularning sog‘liqni saqlash imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, sanogen tafakkurini rivojlantirish, ta’lim jarayonida sog‘lig‘iga shikast yetkazadigan turli omillardan saqlanishga doir metodik tavsiyalar berish, kelgusi pedagogik faoliyatida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish uchun sanogen muhit yaratish zarur.

Buning uchun oliy ta’lim muassasalari ta’lim jarayonida talabalarning ruhiy emotsional xususiyatlarini e’tiborga olishi, fiziologik rivojlanishi uchun muhim bo‘lgan kasbiy-metodik ishlar samaradorligini orttirish, pedagogik amaliyot jarayonida kasbiy, psixologik, fiziologik zo‘riqishlarga qarshi samarali treninglar tashkil etish maqsadga muvofiq.

Dunyoning barcha rivojlangan davlatlari ta’lim tizimida ham sodir bo‘layotgan global o‘zgarishlar intellektual salohiyatli, sog‘lom, kreativ fikrlaydigan mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyojni keltirib chiqarmoqda.

Oliy ta’limdagi zamonaviy o‘quv jarayoni, o‘zlashtirish bilan bog‘liq tobora murakkablashib borayotgan o‘quv dasturlari talabalardan katta murakkablikdagi uzoq va shiddatli aqliy mehnat, yangi bilim va amaliy ko‘nikmalarni talab qiladi.

Bu neyropsixologik yukning tabiiy ortishi bilan bog‘liq. Natijada, talabalarda aqliy faoliyat va charchoq o‘rtasidagi munosabat muammolari, asab tizimi, turli kasalliklarning rivojlanishi va ularning oldini olishni o‘rganish vazifasi birinchi o‘ringa chiqadi. Uning yechimida bir nechta yo‘nalishlarni aniqlash mumkin.

Tibbiy va pedagogik. Ta’lim oluvchilarning ruhiy gigiena muammosi tibbiyotning va pedagogiinkang mustaqil fanlari doirasida hal qilinadi. Shuning uchun bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlovchi OTMlarda samarali psixogigienik faoliyat uchun tibbiy-pedagogik chora-tadbirlar tizimni ishlab chiqish muhimdir. Bu ratsionallikni rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lgan alohida soha hisoblanadi va o‘zlashtirilayotgan mavzu tabiatini hisobga olgan holda o‘qitish rejimlarining tibbiy va biologik pozitsiyalari, optimal gigiyenik sharoit yaratish, aqliy faoliyat, psixologik va pedagogik texnikani rivojlantirish, o‘quv faolligini oshirish va boshqalarni nazarda tutadi.

Sog‘liqni saqlash ta’limi asosi sifatida sanogen tafakkurni rivojlantirish lozim.

Pedagogik ta’lim muassasalarida fanlarni o‘qitishda sog‘liqni saqlash texnologiyalarini rivojlantirish va takomillashtirish maqsadga muvofiq.

Ta’lim muassasalarida talabalarning jismoniy tayyorgarligi sifatini oshirish, mind-fitnessni rivojlantirish yo‘llarini izlash zarur.

Bizning fikrimizcha, bu g‘oya, ayniqsa sanogen va patogen ta’lim dixotomiyasining mavjudligi sharoitida ancha hayotiydir. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, sanogen (sog‘liqni saqlash) ta’lim salomatlikka sezilarli darajada ta’sir qiladi. M.P. Karpenko o‘rta va oliy ta’limda taxsil olishning sog‘liq bilan bevosita bog‘liqligi to‘g‘risida ishonchli statistik ma’lumotlarni taqdim etadi. OECD mamlakatlari orasida oliy ta’limda sog‘liqni saqlashning eng katta yutuqlari Estoniyada sodir bo‘lib, bu ko‘rsatkichning qiymati maksimal 1,75 ga teng. Bu ko‘rsatkichlar yuqori Vengriyada – 1,35, Chexiya, Polsha, Slovakiya va Sloveniyada – 1,25. AQShda o‘tkazilgan tadqiqotlar odamlarning sog‘lig‘i ta’lim olganlik darajasiga bog‘liqligi, salomatlik sifati va darajalari o‘rtasida bevosita bog‘liqlik borligini ko‘rsatadi. Shunday qilib, agar siz bir xil daromad darajasiga ega odamlarni taqqoslasangiz, ularning ta’lim darajasi (o‘qimishlilik) har xil bo‘lsa, sog‘lom odamlarning ulushi yuqori ekanligi ma’lum bo‘ldi, ya’ni, oliy kasbiy ta’limga ega bo‘lganlar – 90%, o‘rta-maxsus kasb ta’limi - 80%, o‘rta umumiy ta’lim olganlar - 60%, o‘rta maktabgacha ta’lim - 43%. Taxmin qilish mumkinki, “ta’lim darajasining o‘sishi inson miyasi kabi uning organizmiga va rivojlanishiga tubdan ta’sir qiladi, chunki oddiygina daromadni oshirish bunday natijani bermaydi va unga ta’lim darajasini oshirish orqali erishiladi”. Shuningdek, olimlar har doim ilm o‘rganuvchilarda umr ko‘rish davomiyligi oshganini aniqladi. Shunday qilib, oliy ma’lumotli odamlarning umr ko‘rish davomiyligi o‘qimagan odamlarnikiga nisbatan o‘rtacha 3-4 yilga ko‘proq, shu jumladan oliy ma’lumotli erkaklar va ayollar mos ravishda yetti, ikki yil ko‘proq yashaydi.

Sanogen tafakkurning tavsifiga o‘tishdan oldin, ushbu atamani tushunishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tushunmovchiliklarni oldini olishga qaratilgan fikrlarni ta’kidlab o‘tish lozim. Psixologiyada tafakkur – bu aksiomatik qoidalar asosida atrofdagi dunyoning naqshlarini modellashtirishning aqliy jarayonidir. Biroq, psixologiyada boshqa ko‘plab ta’riflar mavjud.

Masalan: inson ma’lumotlarini qayta ishlashning eng yuqori bosqichi, atrofdagi dunyo obyektlari yoki hodisalari o‘rtasidagi aloqalarni o‘rnatish jarayoni; yoki – obyektiv voqelik haqidagi g‘oyalarning paydo bo‘lishiga olib keladigan obektlarning muhim xususiyatlarini, shuningdek ular o‘rtasidagi munosabatlarni aks ettirish jarayoni. Ta’rifga ko‘ra bahslar bugungi kunga qadar davom etmoqda.

Tafakkur inson bilimining eng yuqori bosqichidir, atrofdagi real dunyoni bilish jarayoni, uning asosini tushunchalar, g‘oyalar zaxirasini ta’lim olish bilan doimiy ravishda to‘ldirish, yangi hukmlarni chiqarishni (xulosalarni amalga oshirishni) o‘z ichiga oladi.

P.I.Ivanov va M.E. Zufarovalarning ta’kidlashicha: “Binobarin, tafakkur insonning shunday aqliy faoliyatidirki, bu faoliyat voqelikni eng aniq (to‘g‘ri), to‘liq, chuqur va umumiylashtirib aks ettirishga (bilishga), insonning yanada oqilona amaliy faoliyat bilan shug‘ullanishiga imkon beradi”.

Tafakkurni yo‘naltirib turadigan asosiy nerv-fiziologik negiz shunday yo‘l ko‘rsatib turuvchi refleksdirki, bu refleks tafakkur qilish jarayonlarida katta rol o‘ynaydi.

Odam tevarak-atrofdagi olamni shaxsan bilib olayotgan chog‘ida yoki o‘zi harakat qilayotgan chog‘idagina emas, balki shu bilan birga, u o‘zining (og‘zaki yoki yozma) nutqi bilan o‘z fikrlarini boshqa odamlarga o‘tkazayotganida hamda boshqa odamlarning fikr va bilimlarini o‘zi o‘zlashtirib olayotgan chog‘da ham fikr qilaveradi.

Odamning bilish va amaliy ehtiyojlari, tevarak-atrof va hayot to‘g‘risidagi o‘z bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirishga intilishi tafakkur qilish faoliyatini vujudga keltiradi va bu faoliyatni kuchaytiraveradi. Shu sababli tafakkur qilish jarayonlarining muayyan maqsadga qaratilgan bo‘lishi shu jarayonlarning muhim xususiyatidir.

Patopsixologiya va neyropsixologiyada fikrlash eng yuqori aqliy funksiyalardan biridir. U motivatsiyalar, maqsad, harakatlar va operatsiyalar tizimi, natija va boshqaruvga ega bo‘lgan faoliyat sifatida qaraladi.

Psixologiyada fikrlash odatda aqliy harakatlar majmui deb ataladi, ular yordamida ongda ma’lum bir muammo yoki vazifa hal qilinadi. Fikrlash ehtiyoj ta’sirida maqsad aniqlangan va ma’lum bir vaziyatda unga erishish uchun to‘siq paydo bo‘lgan paytdan boshlab faollashadi: maqsadga erishish va ehtiyojni qondirish uchun vositalar, bilim yoki qobiliyatlar yetarli emas. Bu fikrlash to‘g‘ri qaror qabul qilish uchun ongda tasvirlar, belgilar, belgilarning ishlashidir. “A nuqtadan B nuqtagacha” yoki boshqa har qanday muammolarni hal qilganingizda, fikrlash kerakli natijaga olib keladigan harakatlar tartibini ishlab chiqishi kerak. Bunda bu fikrlashdan maqsad bizning ehtiyojimiz, ham vaziyat va vazifamiz bilan belgilanadi.

Ammo biz ichki muammolarni hal qilsak (masalan, xafagarchilik, hasad yoki muvaffaqiyatsizlikdan og‘riq va azob-uqubatlarni qanday yengillashtirish kerak), bu ham tafakkur, lekin u o‘z xarakterini o‘zgartiradi, chunki u tashqi emas, balki ichki maqsadlarga intiladi. Masalan, o‘zimiz haqimizdagi tasvvurlarimiz va haqiqiy xatti-harakatlarimizni yanada to‘liq uyg‘unlashtirishga erishish; ba’zi hollarda esa u borliqda quvonch va qoniqishni oshirish yoki hayotning mazmuniga erishishga qaratilgan bo‘lishi mumkin. Afsuski, bunday tafakkur yuritish psixologiyada yetarlicha o‘rganilmagan. O‘quvchi ilgari tanishgan himoya mexanizmlari “ixtiyoriy tafakkur” vazifasini bajaradi, uning maqsadi azob-uqubatlarni kamaytirishdir. Sanogen tafakkurda bu jarayon ongli ravishda, ixtiyoriy ravishda sodir bo‘ladi, bunday fikrlashning maqsadi ham ongli ravishda belgilanadi. Misol uchun, men boshqalardan xafa bo‘lmaslik yoki do‘stimga hasad qilmaslik uchun vaziyat haqida o‘ylashim mumkin. Lekin gap shundaki, hech kim bizga bu fikrni o‘rgatmagan. Shuning uchun talaba uchun sanogen tafakkur qanday ishlashi bilan tanishish juda muhimdir.

Ammo buni yaxshiroq tushunish uchun, keling, patogen tafakkur haqidagi fikrlarimizni ko‘rib chiqaylik, shunda farqlar osonroq aniqlanadi.

Muayyan hayotiy voqealar sodir bo‘lgan vaziyatlarning majoziy tasviri ularni boshingizda “o‘ylash” imkonini beradi. Kimki, masalan, o‘tgan imtihonda boshdan kechirgan muvaffaqiyatsizlik holatini tez-tez “takrorlab” o‘ylasa, beixtiyor stressni qayta boshdan kechiradi. O‘z fikrlarini bunday salbiy mustahkamlash kasallik va nevrozni keltirib chiqaradigan patogen fikrlashning namoyonidir. Patogen fikrlash insonning azob-uqubatlarini ko‘paytiradi: axir, uning tafakkuri yordamida u stress holatini ko‘p marta takrorlaydi, o‘zini, tanani buzadigan surunkali stress holatiga keltiradi.

Sanogen fikrlash odam azob-uqubatlarni boshidan kechirgan vaziyatlar, xotiralarida mavjud bo‘lgan “salbiy energiya” ni o‘chiradi. U tasvirlarni ushbu zaryaddan xalos qiladi va shu bilan u tufayli yuzaga keladigan ta’sirni yengillashtiradi.

Bu o‘tmishda juda yoqimsiz bo‘lgan vaziyatlar dam olish va ajralish holatida tasavvurda “o‘ylaladigan” bo‘lsa, yo‘q bo‘lib ketish effektidan foydalanish orqali sodir bo‘ladi. Natijada, ilgari shikastlangan holatlarga nisbatan bag‘rikenglik kuchayadi va ularga nisbatan sezgirlik pasayadi.

Bu odam daraxtga o‘xshab qoladi, oddiy ogohlantirishlar unga ta’sir qilmaydi degani

emas. Ammo, uning o‘ziga xosligi shundaki, u xafa bo‘lgan vaziyatda u xafagarchilikni boshdan kechiradi, lekin keyin bu xafagarchilikni bunday fikrga ega bo‘lmagan odamga qaraganda ancha tezroq yo‘q qiladi.

Pedagogik jarayon, eng avvalo, ikki shaxs, ikki individning birgalikdagi faoliyati jarayoni bo‘lib, ularning har biri organizm va psixika xususiyatlarining dialektik birligidir. Shu sababli, bo‘lajak o‘qituvchining ta’lim va tarbiya jarayonini boshlash uchun asosiy narsa – bu bolalarning salomatligini saqlash qobiliyatini shakllantirishdan iborat bo‘lib, bunda o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro bog‘liqligini ifodalovchi sanogen tafakkuri bebaho xizmat ko‘rsatadi. Sanogen tafakkur yuritish ong va tana salomatligining eng ishonchli usullaridan bo‘lib, insonning hayotiy faoliyati davomida yuzaga kelgan inqirozli holatlarini ruhiy qo‘llab-quvvatlash orqali ularda keng dunyoqarash va tafakkurni, yangicha innovatsion g‘oyalarni hamda insonpoarvarlik xususiyatlarini shakllanishiga olib keladi.

Sanogen tafakkur (“sanus” (lot.) – davolamoq, sog‘lomlashtirmoq, tasalli bermoq, ruhlantirmoq, tartibga keltirmoq va “genezis” (lot.) – rivojlanish) sog‘lomlashtiradigan, tasalli beradigan va ruhlantiradigan tafakkurni keltirib chiqarishdir.

Yunon tilidan tarjima qilinganda sanogen sog‘lik keltiruvchi degan ma’noni anglatadi (sanus - salomatlikni yaxshilash; genos - tashuvchi). Sanogen fikrlashni rivojlantirish jarayonida talabalar o‘z dunyoqarashi, fikr-mulohazalari nuqtayi nazaridan qayta tafakkur qiladi, bu uning shaxsiy munosabatlari va faoliyatining takomillashishi va o‘sihi bilan muvofiqlikda amalga oshadi. O‘z-o‘zini qabul qilish va boshqa talabalarni qabul qilish tufayli, sanogen refleksiy shaxsda o‘ziga ishonch, boshqalar bilan munosabatlarda uyg‘unlikni ta’minlaydi, dunyoga ishonchini mustahkamlaydi. Sanogen tafakkurni rivojlantirishning asosiy usuli tuyg‘ularning autopsixotahlili hisoblanadi va bu o‘z-o‘zini anglash, bilishga qaratilgan mashg‘ulotlar jarayonida amalga oshiriladi.

Bizning fikrimizcha, sanogen tafakkur talabalarning sog‘liqni saqlash imkoniyatlari doirasida (ixtiyoriy, ijodiy, hissiy, ijtimoiy, jismoniy) o‘zining shaxsiy ichki imkoniyat resurslarini faollashtirish hamda hayoti va faoliyatining turli sohalarida ijobiy ijtimoiy-psixologik munosabatlarning rivojlanishini ta’minlash; optimal xatti-harakatlar dasturlarini tanlashdan iborat.

Har qanday jamiyatda, har qanday ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyatda yoshlarning salomatligi dolzarb muammo bo‘lib, u mamlakat kelajagini, millat genofondini, ilmiy-iqtisodiy salohiyatini belgilab beradi. Jamiyat boshqa demografik ko‘rsatkichlar qatori mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining sezgir barometridir. Sanogen tafakkur tushunchasi pedagogik jihatdan tahlil qilinganda, ta’lim-tarbiya jarayoni bilan bog‘liq holda yuzaga keladigan pedagogik muammolar va hissiy kechinmalarga nisbatan kognitiv baholash ustuvorligi tezisiga asoslanadi, bu talaba o‘z fikrlarini his-tuyg‘ularga ta’sir qilish uchun ishlatishi va kognitiv baholarni o‘zgartirish orqali pedagogik faoliyat bilan bog‘liq muammolarni hal qilishning konstruktiv usullariga oid ko‘nikmalarni egallash jarayoni hisoblanadi. Bo‘lajak pedagoglarning bunday salohiyatga ega bo‘lishlarida biologiya fanining o‘rni beqiyos.

Pedagogika fiziologiya bilan ham bevosita va bilvosita bog‘liq bo‘lib, fiziologiya pedagogika hamda psixologiyaning tabiiy ilmiy bazasi hisoblanadi. Odam anatomiyasi va fiziologiyasi biologik fanlar orasida eng sertarmoq fan sifatida o‘rganiladi. Organizm a’zolarining tuzilishi va funksiyasi haqida ma’lumotga ega bo‘lmay turib, organizmning faoliyatini o‘rganib bo‘lmaydi. Ayniqsa, pedagogika bolalar anatomiyasi va fiziologiyasi faniniong oliy nerv faoliyatining rivojlanishi, nerv sistemasining o‘ziga xosligi, birinchi

va ikkinchi signal sistemalari, shuningdek, sezgi organlarining, tayanch harakat apparatlarining, yurak, qon-tomir hamda nafas olish tizimining faoliyati, rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarga tayanadi. Psixologik hodisalarning fiziologik asoslarini bilish pedagogika uchun tarbiya va ta'limning ba'zi bir omillarini yaqqol, aniq bilib olish, tushunish imkoniyatini yaratadi hamda ta'lim-tarbiya jarayonini samaradorligini oshirishning ko'pgina muammolarini muvaffaqiyatli hal etishga yordam beradi.

Shaxsning kamolotga erishishida irsiyat, muhit va ta'lim-tarbiya muhim ahamiyatga ega. Irsiyat nishonalari shaxsni shakllantirishning obyektiv omillariga kiradi. Inson organizmidagi anatomik tuzilish, fiziologik harakat, asab tipi, asosiy shartsiz reflekslarni ota-onasidan meros qilib oladi. Zamonaviy pedagogika va psixologiyada odam shaxsi va xulq-atvorining rivojlanishida biologik omillarning roli kata. Ayrim biogenetik olimlarning fikricha odam bolasi ona pushtidaligidayoq bo'lajak shaxsga xos barcha xususiyatlarga ega bo'ladi, degan fikrni ilgari surishsa, ayrimlari ong va aqliy qobiliyat ham nasldan naslga o'tadi, – degan g'oyani ma'qullaydilar. Ba'zi olimlar shaxsning axloqiy jihatdan o'sishini ham irsiyatga bog'laydi. Shunday ekan, irsiylik shaxsning o'ziga xosligini belgilab beradigan anatomik, fiziologik, psixologik jihatlar ota-ona tomonidan irsiy o'zgarishlar orqali o'tadigan belgilardir. Biologik omilning inson shakllanishida o'ziga xosligini inkor etib bo'lmaydi albatta, biroq insonga xos xususiyatlar – aqliy va jismoniy mehnat qobiliyati, tafakkur va nutq ham nasllanishi mumkinligi, lekin bu tug'ma imkoniyatlar rivojlanishi uchun inson bolasi odamlar orasida yashashi, jamiyatda munosabatlar o'rnatishi lozim.

Bo'lajak o'qituvchilarininig sanogen tafakkurini rivojlantirish kelgusi pedagogik va psixologik faoliyati bilan bog'liq salomatlikni saqlash, kasbiy kasalliklarni, ruhiy zo'riqish holatlarini oldini olishga yordam beradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, o'z salomatligi uchun qayg'urish va barkamol shaxs sifatida shakllantirishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-sonli qarori. https://lex.uz/docs/5841063.

2. Abdullayeva M.I. Organizational and pedagogical aspects of the development of sanogenic thinking in students // Annali d'Italia (Italy's scientific journal) is a peer-reviewed European journal covering top themes and problems in various fields of science. – 2023. - №47. - P.42-46. ISSN3572-2436. site: https://www.anditalia.com

3. Качество высшего образования / Под ред. М.П. Карпенко. М.: Изд-во СГУ, 2012, 291 с.

4. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya: Pedagogika va psixologiya bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik. / P.I. Ivanov, M.E. Zufarova; T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jarniyati nashriyoti, 2008. 480 b.

5. Орлов Ю.М. Основные черты саногенного мышления // https://psy.wikireading.ru/9457

6. Васильева Т.Н. Формирование саногенного мышления младшего школьника: Учебное пособие. – Калининград.ун-т., 1997. –48 с.

7. Орлов Ю.М. Оздоравливающее (саногенное) мышление / составитель А. В. Ребёнок. Серия: Управление поведением, кн.1. — Издание 2-е изд., исправленное. - М.: Слайдинг, 2006. - 96 с.

Shuxrat MUHAMMEDOV,
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti, o‘qituvchi

SHARQ TILLARINI O‘QITISHNING ILMIY VA AMALIY AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada Sharq tillari, xususan fors tilining o‘qitilishi va o‘rganilishi bugungi ilmiy, madaniy hamda ijtimoiy sharoitdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, Fors tilining tarixiy ildizlari, ilmiy-ma’naviy merosdagi roli va hozirgi davrdagi dolzarbligi va bu tilni o‘rganishning mintaqaviy hamkorlik va xalqaro muloqotdagi ahamiyati asoslanib tahlil etiladi.

Tayanch so‘zlar. Sharq tillari, ilm, maorif, tadqiqot, tolib, ma’rifat, til, uslub.

В статье освещается роль преподавания и изучения восточных языков, в частности персидского языка, в современных научных, культурных и социальных условиях. Также анализируются исторические корни персидского языка, его роль в научном и духовном наследии и его актуальность в настоящее время, а также значение изучения этого языка в региональном сотрудничестве и международном общении.

Ключевые слова. Восточные языки, наука, образование, исследование, студент, просвещение, язык, стиль.

The article highlights the role of teaching and learning Eastern languages, particularly Persian, in today's scientific, cultural, and social conditions. Also, the historical roots of the Persian language, its role in scientific and spiritual heritage and its relevance in the modern period, and the importance of studying this language in regional cooperation and international communication are analyzed.

Key words. Eastern languages, science, education, research, student, enlightenment, language, style.

Bugungi globallashuv sharoitida Eron, Afg‘oniston, Tojikiston kabi mamlakatlar bilan aloqalar kengayib bormoqda. Ushbu davlatlarda fors tili rasmiy til hisoblanadi va ular bilan hamkorlikda ishlash uchun ushbu tilni o‘rganish zarurdir. Xalqaro diplomatiya, iqtisodiy munosabatlar, jurnalistika, tarjimonlik kabi sohalarda fors tilini bilgan kadrlar muhim rol o‘ynaydi. Shunday qilib, globallashuv jarayonida xorijiy tillarni o‘rganish va o‘qitish har qachongidan ham dolzarb masalaga aylangan. Ayniqsa, Sharq tillari – arab, fors, urdu, hind va boshqa tillar – o‘zlarining boy ilmiy, madaniy, diniy va tarixiy merosi bilan alohida o‘rinni egallaydi. Ulardan fors tili nafaqat adabiy boylik, balki mintaqaviy diplomatiya va ilmiy taraqqiyotda muhim vosita sifatida ajralib turadi. XXI asrda ilm-fan, texnologiya va madaniyatlararo muloqot keskin rivojlanayotgan davrda xorijiy tillarni o‘rganish va ularni tizimli ravishda o‘qitish masalasi muhim strategik yo‘nalish sifatida e’tirof etilmoqda.

Fors tili asrlar davomida Markaziy Osiyo, Yaqin Sharq va Janubiy Osiyo hududlarida ilm-fan, adabiyot va diplomatiya tili bo‘lib xizmat qilgan. O‘zbek mumtoz adabiyotining ko‘plab namoyandalari, jumladan Alisher Navoiy, Bobur, Bedil kabi ulug‘ shoirlar fors tilida ham asarlar yaratgan. Ushbu merosni to‘liq anglash va uni o‘rganish uchun fors tilini bilish muhim omil hisoblanadi. Fors adabiyoti, xususan Hofiz, Sa’diy, Rumi kabi mutafakkirlar ijodi insoniyat tafakkurining yuksak namunalaridan biridir.

Fors tilini o‘qitishda yangi metod yaratish yoki taklif qilishda asosiy maqsad — talabalarning tilni o‘zlashtirishini samarali, interaktiv va motivatsion qilishdir. Quyida

fors tilini o‘qitishda foydalanilishi mumkin bo‘lgan yangi metodni tavsiya qilmoqchimiz:

Metod nomi “Fors tilini ssenariy asosida o‘rganish” bo‘lib, bu usul mohiyatan talabalar har bir darsni muayyan voqea yoki ssenariy doirasida o‘rganishiga yordam beradi. Har bir mavzu atrofida fors madaniyatiga oid bir hikoya (real yoki fantaziya) yaratiladi va til o‘rganish shu hikoya asosida olib boriladi.

Hikoya markazida til bo‘lib, har bir grammatik mavzu yoki lug‘at bloki real hayotiy yoki madaniy hikoya doirasida o‘rgatiladi.

Masalan, “bozorga borish” mavzusi bo‘yicha hikoya: Ali birinchi marta Eron bozoriga boradi.

Audio/Video materiallar: har bir dars uchun qisqa metrajli fors tilidagi videolar yoki ovozli hikoyalar ishlatiladi. Talabalar bu orqali talaffuz, eshitish va kontekstda so‘z o‘rganishni chuqurlashtiradi.

Rol o‘ynash usulida esa talabalar hikoya qahramonlariga aylanib, ular o‘rnida muloqot qilishadi. Bu orqali ular tilni “real holatda” qo‘llashga o‘rganishadi.

Shunday qilib ushbu metod, orqali madaniyat bilan integratsiya qilinib, har bir mavzu Eron madaniyati, urf-odatlari yoki tarixiy shaxslar bilan bog‘lanadi. Bu esa til o‘rganishni qiziqarli va mazmunli qiladi.

Hikoya asosida vazifalar, testlar, mini-o‘yinlar tuziladi. Bu raqobatbardoshlikni oshirib, o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

Ushbu metodning afzalliklari qo‘yidagilardan iborat:

– Talabalar zerikmaydi — har safar yangi voqea, yangi vaziyat!

– So‘z boyligi kontekstda o‘rganiladi — yod olish osonroq.

– Madaniy komponent motivatsiyani oshiradi.

– Nutq amaliyotiga urg‘u beriladi — talabalar faol muloqotga kirishadi.

Ko‘plab islomiy ilmiy meros – fiqh, kalom, tasavvuf, falsafa, tibbiyot – asarlari fors tilida yozilgan. Jumladan, Imom G‘azzoliy, Shayx Sa’diy, Jaloliddin Rumiy kabi allomalarning asarlarini asl tilida o‘rganish ularning mazmun-mohiyatini chuqur anglashga xizmat qiladi. Fors tilini bilgan shaxs diniy va ma’naviy bilimlarni yanada to‘laqonli egallaydi.

Fors tili bugungi kunda Eron, Afg‘oniston va Tojikiston kabi davlatlarda rasmiy til sifatida qo‘llaniladi. Bu davlatlar bilan bo‘layotgan siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ta’limiy aloqalarda fors tilini biluvchi kadrlar alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, diplomatiya, tarjimonlik, xalqaro jurnalistika va turizm sohalarida fors tilini bilish katta ustunlik beradi.

Xulosa qilib aytganda, fors tilini o‘rganish va o‘qitish nafaqat tarixiy va adabiy merosni o‘zlashtirish, balki hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan yetuk, bilimdon va zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Sharq tillariga, xususan fors tiliga bo‘lgan e’tibor – bu madaniy mustaqillik, ilmiy taraqqiyot va xalqaro muloqotga ochilgan eshikdir. Bu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlar, metodikalar va o‘quv dasturlarini rivojlantirish orqali biz xalqaro miqyosda raqobatbardosh mutaxassislar yetishtira olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baxtiyorovna, S. Y. (2022). Initial correspondence features of incident grammatical elements in personal correspondence. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 12(5), 31-34.

2. Baxtiyorovna, Sevara Yoqubova. “Initial correspondence features of incident grammatical elements in personal correspondence” Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.5 (2022): 31-34.

Nigina G‘ULOMOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, o‘qituvchi
Mas’ud DJABBAROV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, talaba
Sevinch MIRZAMURODOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, talaba

UMUMIY O‘RTA TALIM MAKTABI O‘QITUVCHILARIDA TASHKILOTCHILIK QOBILYATLARINI SHAKLLANTIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Annotatsiya

Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tashkilotchilik qobiliyatini shakllantirish jarayonida axborot texnologiyalarining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, tashkilotchilik qobiliyatining ta’riflari, uning ta’limdagi roli ko‘rib chiqiladi. Mualiif natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy axborot texnologiyalari o‘quvchilarning tashkilotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi va ularni ta’lim jarayoniga keng joriy etish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilinishi bo‘yicha tavsiyalar bergan.

Tayanch so‘zlari. Axborot texnologiyalari, tashkilotchilik ko‘nikmalari, onlayn ta’lim, ta’limda innovatsiyalar, ta’limda raqamli texnologiyalar, pedagogik innovatsiyalar, ta’limda motivatsiya.

В статье анализируется роль и значение информационных технологий в процессе формирования организаторских способностей в общеобразовательных школах. Также рассматриваются определения организаторских способностей и их роль в образовании. Результаты работы автора показывают, что современные информационные технологии являются важным инструментом в развитии организаторских навыков учащихся, а их широкое внедрение в образовательный процесс служит повышению качества образования.

Ключевые слова. Информационные технологии, организаторские навыки, онлайн-обучение, инновации в образовании, цифровые технологии, педагогические инновации, мотивация в обучении.

The article analyzes the role and importance of information technologies in the process of forming organizational skills in general education schools. Definitions of organizational skills and their role in education are also considered. The author's results show that modern information technologies are an important tool in the development of students' organizational skills, and gave recommendations that their widespread introduction into the educational process will serve to improve the quality of education.

Key words. Information technologies, organizational skills, online learning, educational innovations, digital technologies, pedagogical innovations, motivation in education.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga, jamoaviy ishlashga o‘rgatish muhim vazifalardan biridir. Ushbu vazifani muvaffaqiyatli bajarishda tashkilotchilik qobiliyati katta ahamiyat kasb etadi. Tashkilotchilik qobiliyati – bu o‘z faoliyatini rejalashtirish, boshqarish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish qobiliyatidir, u o‘quvchilarning nafaqat o‘quv jarayonida, balki kundalik hayotda ham muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarurdir. Bugungi kunda ta’lim tizimi global miqyosda jadal o‘zgarishlar va raqamli transformatsiyalar

jarayonidan o‘tmoqda. Innovatsion texnologiyalar hayotimizning deyarli barcha sohalariga kirib kelganligi kabi, ta’lim jarayoniga ham tubdan yangi imkoniyatlar olib kirdi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini oshirish, balki ularning amaliy ko‘nikmalarini, jumladan tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. “Tashkilotchilik qobiliyati — bu o‘quvchilarni jamoaviy ishlar, loyiha boshqaruvi, va o‘z faoliyatini rejalashtirishga o‘rgatish orqali shakllanadi.”.

Tashkilotchilik qobiliyati o‘quvchilarga o‘z faoliyatini samarali rejalashtirish, boshqarish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish imkonini beradi, bu esa nafaqat ta’lim jarayonida, balki kelajakdagi hayot va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) esa ta’lim jarayonini yanada interfaol va samarali qilish, shuningdek, o‘quvchilarning tashkilotchilik va boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim jarayonini yanada interfaol, samarali va individual yondashuvga asoslangan qilib tashkil etishda muhim vositadir.”. AKT vositalari yordamida o‘quvchilar mustaqil ish faoliyatini tashkil eta olish, jamoaviy loyihalarda faol ishtirok etish va o‘z vaqtlarini oqilona boshqarish ko‘nikmalarini egallaydilar. Shu tariqa, axborot texnologiyalarining ta’limdagi integratsiyasi nafaqat ta’lim jarayonini yaxshilashga, balki o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tashkilotchilik qobiliyatini shakllantirish jarayonida axborot texnologiyalarining o‘rni va ahamiyatini chuqur o‘rganish zarurati tug‘iladi. Bu esa ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etish, o‘quvchilarning faolligini oshirish hamda ularni kelajakdagi hayotga tayyorlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada tashkilotchilik qobiliyatining pedagogik ahamiyati, axborot texnologiyalarining ta’limdagi roli, ularni amaliy qo‘llash usullari hamda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar tahlil qilinadi. “Tashkilotchilik qobiliyati — bu o‘quvchining o‘z faoliyatini samarali boshqarish va rejalashtirish ko‘nikmasidir, u ta’lim jarayonida yuqori natijalarga erishishning kalitidir. Ta’lim muassasalarida tashkilotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshiradi.”

So‘nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ta’lim jarayonini tubdan o‘zgartirdi. AKT ta’limning interfaol, individual va diferensial yondashuvga asoslangan shakllarini rivojlantirishga imkon yaratadi. Bu texnologiyalar yordamida o‘quvchilar mustaqil va jamoaviy faoliyatda ishtirok etish, axborotni qidirish va tahlil qilish, o‘z vaqtini boshqarish kabi ko‘nikmalarni rivojlantiradi. UNESCO (2021) hisobotiga ko‘ra, axborot texnologiyalari ta’limda o‘quvchilarning tashkiliy, kommunikativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy raqamli platformalar va vositalar o‘quvchilarga o‘z o‘qish jarayonini boshqarish, o‘quv materiallarini moslashtirish va individuallashtirish imkonini beradi. Bu esa tashkilotchilik qobiliyatining shakllanishi va rivojlanishida samarali omil bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston maktablarida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, axborot texnologiyalarini ta’lim jarayoniga samarali joriy etish tashkilotchilik qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, loyiha asosida o‘qitish metodikasini qo‘llash orqali o‘quvchilar guruh ichida o‘zaro aloqalar o‘rnatish, vazifalarni taqsimlash va rejalashtirish ko‘nikmalarini egallaydilar. Shuningdek, onlayn ta’lim platformalari yordamida o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish va mustaqil ishlash qobiliyati kuchayadi. Bu platformalar o‘quvchilarga o‘z faoliyatlarini kuzatish, natijalarni tahlil qilish va o‘quv jarayonini qayta tashkil etish imkonini beradi.

Axborot texnologiyalaridan ta’limda keng foydalanish bilan bog‘liq ayrim muam-

molar mavjud:

• texnologik infratuzilma yetishmasligi: Ayrim maktablarda kompyuter va internet resurslari kamligi ta’limda AKT ni to‘liq joriy etishga to‘sqinlik qiladi;

• o‘qituvchilar malakasining pastligi: AKT ni samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarni muntazam malaka oshirish zarur;

• axborot xavfsizligi va axborot madaniyati: O‘quvchilar axborotni tanqidiy qabul qilish, onlayn xavfsizlik qoidalariga amal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari lozim.

Muammolarni hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

• maktablarda texnologik jihozlarni modernizatsiya qilish va internetga kirishni kengaytirish;

• o‘qituvchilar uchun axborot texnologiyalari bo‘yicha muntazam treninglar tashkil etish;

• o‘quvchilarda axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo‘yicha maxsus darslar o‘tkazish.

Tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning tashkilotchilik qobiliyatlarini sezilarli darajada rivojlantiradi, bu esa ta’lim sifatining oshishiga bevosita ta’sir qiladi. Shu bilan birga, axborot texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish nafaqat bilim olish jarayonini, balki o‘quvchilarning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini ham ta’minlaydi. Kelajakda ta’lim sohasida axborot texnologiyalarining rolini yanada oshirish uchun ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, innovatsion pedagogik metodlarni rivojlantirish hamda amaliyotga joriy etishda uzluksizlikni ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ta’lim tizimida axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni ta’minlash uchun davlat siyosati, ta’lim muassasalari va ota-onalar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, axborot texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tashkilotchilik qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishda muhim strategik vosita bo‘lib, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish va o‘quvchilarni zamonaviy talablar darajasida tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boboev B. “Pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy ta’lim texnologiyalari.” Toshkent: “Ilm-ziyo” nashriyoti, 2020. – B. 120-125.

2. Abdullaev, Sh. “Ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.” T.: O‘zbekiston Milliy Universiteti 2018. – B. 45-47.

3. Islomova D. “Tashkilotchilik qobiliyati va uning ta’limdagi roli” // Pedagogika va Psixologiya, №2, 2019, 45-53 b.

4. Abdullaev Sh. Ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti, 2018. – B. 88-90.

5. UNESCO Report (2021). Information and Communication Technology (ICT) in Education. Paris: UNESCO Publishing, 2021. – Pp. 30-35.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni “Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 31.05.2023.

Nasiba TASHEVA,
Toshkent shahridagi Puchon universiteti, o‘qituvchi

BOLALARDA KOMPYUTER QARAMLIGINING OLDINI OLISH BO‘YICHA PEDAGOG VA OILA O‘RTASIDAGI O‘ZARO HAMKORLIK

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kompyuter qaramligi, uning yuzaga kelish sabablari batafsil tahlil qilingan. Ushbu tahlillar asosida muallif tomonidan bolalarda kompyuter va virtual o‘yinlarga bo‘lgan qaramlikni oldini olish faoliyatida ota-ona va boshqa oila a’zolarining maktabgacha ta’lim muassasasi pedagoglari bilan samarali hamkorligini tashkil etish yuzasidan asoslantirilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tayanch so‘zlar. Pedagog, oila, kompyuter, qaramlik, virtual hayot, hamkorlik, muloqot.

В данной статье подробно анализируются компьютерная зависимость у детей дошкольного возраста и причины ее возникновения. На основе проведенного анализа автором разработаны обоснованные предложения и рекомендации по организации эффективного сотрудничества родителей и других членов семьи с педагогами дошкольных образовательных учреждений в профилактике зависимости детей от компьютерных и виртуальных игр.

Ключевые слова. Педагог, семья, компьютер, зависимость, виртуальная жизнь, сотрудничество, общение.

In this article, computer addiction in preschool children and the reasons for its occurrence are analyzed in detail. On the basis of these analyses, the author developed reasonable proposals and recommendations for the organization of effective cooperation of parents and other family members with pedagogues of preschool educational institutions in the prevention of children's addiction to computer and virtual games.

Key words. Pedagogue, family, computer, addiction, virtual life, cooperation, communication.

Bugungi kunda XXI asr axborot va ilmiy bilimlar asri ekanligi haqida hech qanday shubha yo‘q. Jamiyatni axborotlashtirish global jarayonining rivojlanishi barcha mamlakatlar va O‘zbekistonni faol qamrab olishi, insonlarning zamonaviy axborot muhitida yashashiga hamda yangi axborotlashgan turmush tarzining shakllanishiga olib kelmoqda. Bu jarayon natijasida odamlarning kundalik hayoti va faoliyatida axborotning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Hozirgi davrda kompyuter va internet hayotimizda juda muhim o‘rin egallamoqda. Ular zamonaviy inson hayotining ajralmas qismiga aylanib qoldi. Bugungi kun bolalari kompyuter va internet bilan juda erta yoshda tanishmoqda va hatto maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin qaramligiga duch kelish holatlari tez-tez uchrab turibdi.. Bu ota-onalar tomonidan nazoratsiz qoldirilgan bolalarning turli xil gadjetlar (smartfonlar, planshetlar va boshqalar) bilan vaqt o‘tkazishlari tufayli sodir bo‘ladi hamda bu bolaga uzoq vaqt davomida o‘yinlar o‘ynash va multfilmlarni tomosha qilish imkonini beradi.

Shaxsning shakllanishi maktabgacha yoshdan boshlab sodir bo‘ladi. Oila esa ushbu jarayonga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biridir. Shunday ekan maktabgacha

yoshdagi bolalarda kompyuter qaramligining oldini olish bo‘yicha pedagogning oila bilan hamkorligi masalasini o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Albatta, o‘yin faoliyati bola hayotida juda muhim, chunki aynan u o‘quv faoliyatiga “ko‘prik” bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Lekin o‘yinda bolaning muloqot ko‘nikmalarini egallashi, qoidalarni o‘rganishi, shuningdek har qanday o‘yinning boshlanishi va tugashi borligini anglashi juda muhim hisoblanadi. Agar ota-onalar bolani “jimgina o‘tirishi va bezovta qilmasligi” uchun uzoq vaqt davomida qiziqarli kompyuter o‘yini bo‘lgan planshetni berishsa, u holda bolada o‘yinga moyillik paydo bo‘lish ehtimoli ortadi. Shuningdek, ko‘plab ota-onalarning injiqlik va norozilik reaksiyalaridan qo‘rqib, o‘z farzandlarining o‘yin vaqtini cheklashni istamasligini ham qayd qilish kerak. Shunday qilib, maktabgacha tarbiya yoshida shakllangan qaramlik bola bilan birga “o‘sib boradi”.

Bolalarda o‘yinga qaramlikning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi yana bir jiddiy omil - bu ota-ona va bola o‘rtasidagi hissiy aloqalarning buzilishi. Ushbu omil bolalar va ota-onalar o‘rtasidagi muloqotning va o‘zaro tushunishning yetishmasligi bilan ifodalanishi mumkin. Bunday vaziyatda bola ota-onasining mehrini, g'amxo‘rligini va e'tiborini haddan tashqari o‘ynash orqali qoplashga harakat qilishi mumkin, chunki o‘yin kuchli his-tuyg'ularni uyg'otadi va ular ma'lum bir lahzaga o‘zini munosib his qilishlariga imkon beradi. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, bolada chetlab o‘tadigan xatti-harakatlar paydo bo‘ladi: u yoki bu muammoni hal qilishga urinish o‘rniga, u kompyuter o‘yiniga kiradi, u yerda virtual reallikda yoki o‘yin holatida u jasorat yoki hatto qahramonlik ko‘rsatadi. Shunday qilib, bola real hayotdan tobora uzoqlashib boradi.

Zamonaviy bolalar rollar va xatti-harakatlar qoidalarini kompyuter o‘yinlari, filmlar, teledasturlar va boshqa ommaviy axborot vositalaridan o‘rganadilar. Bunda ularga ta’sir etuvchi ramziy mazmun ijtimoiylashuv jarayoniga chuqur ta’sir ko‘rsatib, bolalarda muayyan qadriyatlar va turmush tarzining shakllanishiga yordam beradi.

Bola o‘yinning yangi, doimiy yangilanadigan dunyosini osongina batafsil o‘rganishi mumkin va ushbu virtual olamning oldindan yozilgan qonunlari doirasida kutilmagan hodisalarga duch kelishi mumkin. Shuningdek, u real hayotda his qila olmaydigan his-tuyg‘ularni tuyish imkoniga ega bo‘ladi. Kompyuter qahramonlari o‘z xarakteri, fazilatlariga ega, ammo ular bolani zavqlantirish uchun yaratilgan. Zamonaviy o‘yinlar bolani joyidan turmasdan ham ijobiy, ham salbiy hissiyotlarning keng spektrini olishi uchun mo‘ljallangan. Virtual hayot ortiqcha energiyaning chiqishini ta'minlaydi, uning yetishmasligini to‘ldiradi, dam olishni va hayotda amalga oshirish mumkin bo‘lmagan istaklarni qondiradi.

Kompyuter o‘yinida bola har qanday xatosini osongina tuzatadi - bu yerda u kuchli, jasur, muvaffaqiyatga erishadi, u hech qanday kuch sarflamasdan kuchga ega bo‘ladi, faqat kompyuter sichqonchasi - sehrli tayoqchadan foydalanadi. Butun dunyoni egallash xayoli paydo bo‘ladi. Bola hatto yutqazgan bo‘lsa ham, har doim o‘yinning boshiga qaytish, qayta o‘ynash, strategiyani o‘zgartirish yoki muammoni hal qilishga urinmasdan shunchaki o‘chirish mumkin. Bu holat ayniqsa, o‘zini muvaffaqiyatli emasligini his qiladigan, shu tarzda o‘z komplekslaridan xalos bo‘lishni xohlaydigan va o‘zini boshqa birovning qiyofasida tasavvur qilishdan zavqlanadigan bolalar uchun ko‘proq jalb qiladi.

Qoidaga ko‘ra, kompyuterga qaramlik bolalarni ijtimoiy muhitdan chiqarib tashlaydi, boshqa qiziqishlardan mahrum qiladi, bola o‘yindan boshqa hech narsani ko‘rmaydi. Kompyuterga qaramlik ustunlik qiladi. Ularning xatti-harakatlari turli hayotiy

vaziyatlarga nomuvofiq munosabat bilan tavsiflanadi, chunki real dunyoda kompyuter sichqonini boshqarish mumkin emas. Bola g'azablanadi, tajovuzkor bo'ladi, tez charchaydi, kompyuterdan boshqa hech qanday o'yin-kulgiga o'tishni istamaydi, uyqu bilan bog'liq muammolar paydo bo'ladi, jonli muloqot qilish istagi yo'qoladi. Ko'pincha umumiy rivojlanishning sekinlashishi ham kompyuterga qaramlikning oqibatidir.

Bolaning xulq-atvorini imkon qadar erta tuzatish va patologik moyillikning xavfli oqibatlaridan qochish uchun bolaning kompyuter o'yinlariga qaramligini o'z vaqtida sezish juda muhimdir. Bolalarning kompyuter va boshqa elektron gadjetlarga bog'liqligi quyidagi xarakterli belgilar kuzatiladi:

Bola bo'sh vaqtini kompyuterda o'tkazishga harakat qiladi, boshqa mashg'ulotlarga qiziqishni yo'qotadi.

Kattalarning kompyuterda o'yin davomiyligini cheklashga urinishlari qaram odamda kuchli tajovuzkorlik va xafalikni keltirib chiqaradi. Farzandini cheklaydigan ota-ona bolasiga dushmanona kayfiyatda bo'lib ko'rinadi. Shu bilan birga, bola unga yana sevimli ishi bilan shug'ullanishga ruxsat berishlariga erishish uchun bor kuchi bilan harakat qiladi.

Bola kompyuterda o'ynasa, u uchun virtual olamdan boshqa deyarli hech narsa yo'qdek tuyuladi. Bola ovqatlanish, sayr qilish va boshqa "ahamiyatsiz" mashg'ulotlarga chalg'ishni xohlamaydi. Bola va kompyuter bir butunlikka aylanadi. Ko'pincha bunday bolalar faqat monitor ekrani oldida ovqatlanadilar.

Kompyuter o'yinlarining bolalarga ta'siri tufayli ular do'stlari bilan muloqot qilishdan voz kechishadi. Bola tengdoshlari bilan muloqotda bo'lganda, unda faqat video o'yinlar va ular bilan bog'liq barcha narsalar haqidagi suhbatlargina jonli qiziqish uyg'otadi.

Qaramlikning belgisi kompyuter oldida o'tkazilgan vaqtning miqdori emas, balki bolaning barcha qiziqishlari kompyuter atrofida jamlanganligi va boshqa faoliyat turlaridan voz kechishidir.

Tadqiqotchilar kompyuter qaramligining shakllanishiga ko'maklashuvchi omillar sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatadilar:

– ota-onalarning farzandlariga yetarlicha e'tibor bermasligi;

– o'ziga va o'z kuchiga ishonchning yo'qligi;

– komplekslik, tortinchoqlik;

– atrofdagilar bilan muloqot qilishdagi qiyinchiliklar va ular bilan aloqa o'rnatish qobiliyatining yetishmasligi;

– yangi va qiziqarli narsalarni tezda "o'zlashtirish"ga moyillik;

– tengdoshlardan ortda qolmaslik va ularning qiziqishlariga ergashish istagi; kompyuter bilan bog'liq bo'lmagan biror qiziqish, sevimli mashg'ulot yoki boshqa har qanday ishtiyoqning yo'qligi.

Bizning fikrimizcha, bolalarning kompyuterga qaramligini aniqlash va oldini olish bo'yicha pedagog va ota-onalarning birgalikdagi ishlari oila uchun ham, ta'lim muassasalari uchun ham juda muhimdir.

Bugungi kunda kompyuter qaramligining oldini olish jarayoni faqat manfaatdor tomonlarni xabardor qilish bilangina chegaralanib qolmasligi lozim, chunki bunday yondashuvning samaradorligi past. Aksincha, bu jarayon bolada o'z xulq-atvorini boshqara olish, atrofdagilar bilan faol va samarali muloqot o'rnatish hamda addiktiv muhit bosimiga qarshi tura olish kabi shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni o'z ichiga olishi kerak.

Bolaning har tomonlama rivojlangan shaxsini shakllantiradigan muhim omillardan

biri ota-onaning tarbiya tamoyillari hisoblanadi. Bu tamoyillar tarbiyaning umumiy uslubini belgilab beradi.

Ota-onaning bola rivojlanishiga ko‘rsatadigan ta’siri nihoyatda katta. Oilada muhabbat va tushunish muhitida o‘sayotgan bolalarda sog‘liq bilan bog‘liq muammolar, o‘qishda qiyinchiliklar, tengdoshlar bilan muloqot qilishdagi muammolar kamroq uchraydi. Aksincha, odatda ota-ona va bola o‘rtasidagi munosabatlarning buzilishi turli xil ruhiy muammolar va komplekslarning shakllanishiga olib keladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kompyuterga qaramlikni oldini olish ota-onalar uchun muhim vazifa hisoblanadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda qaramlikni oldini olishning bir necha asosiy jihatlari quyidagilar deb hisoblaymiz:

1. Bola bilan muntazam muloqot va o‘zaro hamkorlik:

Ota-onalar bolalar o‘zlarini sevilgan va qadrli his qilishlari uchun ularga yetarli vaqt va e’tibor ajratishlari lozim. Bola bilan muloqot qilish uning ijtimoiylashuv, mustaqillik va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishiga yordam beradi.

2. Ekran oldida o‘tkaziladigan vaqtni cheklash:

Televizor, kompyuter yoki mobil qurilmalar oldida uzoq vaqt o‘tkazish bolaning rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi va unga bog‘lanib qolishga olib kelishi mumkin. Bola rivojlanishida salbiy oqibatlarga sabab bo‘lishi va qaramlikni keltirib chiqarishi ehtimoli bor. Ota-onalar ekranlardan foydalanishning aniq qoidalarini o‘rnatishlari va bolalarning ekran oldida o‘tkaziladigan vaqtini cheklashlari kerak.

3. Qiziqishlar va sevimli mashg‘ulotlar, xobbilarni rivojlantirish:

Bolalarni sport, ijodiy faoliyat, kitob o‘qish, o‘yinlar va boshqa turli xil mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanishga rag‘batlantirish muhim. Bu kabi faoliyatlar bolaning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi. Qiziqishlarni rivojlantirish bolalarga haqiqiy dunyoda quvonch topishga yordam beradi va ularni faqat virtual ko‘ngilochar mashg‘ulotlarga bog‘lanib qolishdan saqlaydi.

4. Sog‘lom turmush tarzini qo‘llab-quvvatlash:

To‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik va yetarli darajada dam olishni o‘z ichiga olgan sog‘lom turmush tarzi bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga yordam beradi. Ota-onalar sog‘lom turmush tarzini namoyish etib, rag‘batlantirib, o‘zlari ibrat bo‘lishlari lozim.

5. O‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish:

Bolalar o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qilishni, xulq-atvorlarini boshqarishni va qarorlar qabul qilishni o‘rganishlari kerak. Ota-onalar bolalarga o‘yinlar, suhbatlar va to‘g‘ri xulq-atvorni shakllantirish orqali o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

6. Xavfsiz va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish:

Bolalar o‘zlarini xavfsiz va himoyalangan his qilishlari zarur, toki ular zararli odatlarga tasalli yoki boshpana izlab murojaat qilmasinlar. Ota-onalar bolalarning o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifodalashi va qo‘llab-quvvatlanishi uchun qulay muhit yaratishlari kerak.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda qaramlikning oldini olish kattalardan e’tibor, sabr-toqat va muntazam ish olib borishni talab etadi. Har bir bolaning o‘ziga xos ekanligini va uning shaxsiy ehtiyojlari hamda xususiyatlariga qarab profilaktika usullari farq qilishi mumkinligini esda tutish muhim.

Shunday qilib, bolalarda kompyuter qaramligining asosiy sababi sifatida oilada va maktabda yuzaga keladigan tushunmovchiliklar hamda nizolar, shuningdek, bola

uchun muhim bo‘lgan insonlar bilan muloqotning yetishmasligini ko‘rsatish mumkin. Dastlab bola muloqotdagi yetishmovchilikni kompyuter bilan to‘ldiradi, keyinchalik esa butunlay voqelikdan uzoqlashib ketadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, bolalar yoshi o‘zining yosh psixologik va pedagogik xususiyatlari tufayli kompyuterga qaramlikka eng ko‘p moyil bo‘lgan davr ekanligi haqida aytishimiz mumkin. Aynan pedagog ta’lim jarayonidagi shunday subyektki, u maktabgacha yoshdan boshlab samarali profilaktika ishlarini olib borishi mumkin. Mazkur faoliyatda oila bilan hamkorlikni o‘rnatish esa yanada samarali va ijobiy natijalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жукова, М.В. К вопросу об актуальности подготовки будущих учителей к работе семьей по профилактике табакокурения младших школьников [Текст] / М.В. Жукова, К.И. Шишкина, Е.В. Фролова // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2018. – № 6. – С. 286-288.

2. Крыжановская, Л.М. Психология семьи: проблемы психолого-педагогической реабилитации [Текст] / Л.М. Крыжановская. – Москва : МПСИ, 2005. – 156 с.

3. Мураткина, Ю.Н. Взаимосвязь компьютерной зависимости и совладающего поведения подростков [Текст]: автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.07 / Юлия Николаевна Мураткина. – Сургут, 2010. – 25с.

4. Юрьева, Л.Н. Компьютерная зависимость: формирование, диагностика, коррекция и профилактика [Текст] / Л.Н. Юрьева, Т.Ю. Больбот. – Днепропетровск: Пороги, 2006. – 196 с.

5. Елкина, А. Е. Особенности компьютерной зависимости у младших школьников / А. Е. Елкина // Молодой ученый. - 2017. - № 20 (154). - С. 394-396

6. Лоскутова, В. А. Интернет-зависимость - патология XXI века? / В. А. Лоскутова // Вопросы ментальной медицины и экологии. - 2017. - № 1. - С. 11-13

7. Смокова, Е. Ю. Влияние развития информационных технологий на социально-психологическое развитие личности / Е. Ю. Смокова, С. Б. Богуш // Территория науки. - 2017. - №1. - С. 79-84

Abdullaaziz ARTIKBAYEV,
Toshkent davlar transport universiteti professori,
Ibroxim XATAMOV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti, mustaqil izlanuvchi,
Sherzod FAYZULLAYEV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti, o‘qituvchi
To‘lqin SAFAROV,
Termiz davlat universiteti, o‘qituvchi

GEOMETRIYA FANINING ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI

Annotatsiya

Maqolada geometriyaning asosiy rivojlanish bosqichlari, shu jumladan Yevklid geometriyasidan boshlab analitik va differensial geometriyagacha bo‘lgan yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, noevklid geometriya tushunchasining shakllanishi va uning turli sohalarga ta’siri yoritiladi. Bundan tashqari, Riman, proektiv geometriyasi va topologiya kabi zamonaviy bo‘limlarning ahamiyati ham ko‘rib chiqilib, ularning muhandislik, fizika va zamonaviy texnologiyalardagi roli muhokama qilinadi. Mualliflar geometriya fanini o‘qitishda noevklid geometriya elementlarini maktab va oliy ta’lim dasturlariga kiritish taklifini ilgari suradilar.

Tayanch so‘zlar. Geometriya, Yevklid geometriyasi, noevklid geometriya, Galiley geometriyasi, topologiya, geometriya asoslari, fakultativ mashg‘ulot.

В статье анализируются основные этапы развития геометрии, включая направления от евклидовой геометрии до аналитической и дифференциальной геометрии. Также освещается формирование понятия неевклидовой геометрии и ее влияние на различные области. Кроме того, рассматривается значение таких современных разделов, как риманова геометрия, проективная геометрия и топология, обсуждается их роль в инженерии, физике и современных технологиях. Авторы предлагают включить элементы неевклидовой геометрии в школьные и высшие учебные программы при преподавании геометрии.

Ключевые слова. Геометрия, Евклидова геометрия, неевклидова геометрия, Галилеева геометрия, топология, основы геометрии, факультативное занятие.

The article analyzes the main stages of development of geometry, including directions from Euclidean geometry to analytic and differential geometry. The formation of the concept of non-Euclidean geometry and its influence on various fields are also highlighted. In addition, the importance of modern sections such as Riemann, projective geometry, and topology will be considered, and their role in engineering, physics, and modern technologies will be discussed. The authors propose to introduce elements of non-Euclidean geometry into school and higher educational programs in the teaching of geometry.

Key words. Geometry, Euclidean geometry, non-Euclidean geometry, Galilean geometry, topology, fundamentals of geometry, elective.

Ma’lumki, geometriya fani qadimiy fan bo‘lib, eradan avvalgi III asrdayoq aniq fan shaklida Yevklid tomonidan yozilgan “Negizlar” kitobi tarkibida bayon etilgan. O‘tgan vaqtlar davomida bu fan rivojlandi, mukammallashdi, hamda bu fanning ko‘plab, mustaqil fan shaklida rivojlangan bo‘limlari hosil bo‘ldi. Geometriya fanining rivojlanish pog‘onalaridan biri, Dekart (1596-1650) tomonidan yaratilgan ko-

ordinatalar sistemasi bilan bog‘liq. Hozirda oliy o‘quv yurtlarida o‘qitiladigan “Analitik geometriya” shu jarayonning natijasi hisoblanadi.

Cheksiz kichik miqdorlar nazariyasi, ya’ni “Differensial va integral hisob” nazariyasini rivojlanishi va uning usullari, koordinatalar sistemasi, vektor funksiya tushunchasini paydo bo‘lishi, hozirgi “Differensial geometriya” deb nomlangan bo‘limning rivojlanishiga asos bo‘lib, xizmat qilgan. Deyarli, XX asrning 40-yillarigacha “Differensial geometriya”ga analiz fanining bir qismi sifatida qaralgan. Ma’lumki, matematik analiz fani funksiyaning argument kichik orttirma olgan atrofidagina o‘rganadi. Bu usul geometriya fani masalalarini o‘rganishni ikkiga ajralishiga sabab bo‘lgan. Ammo geometriyaning qaralayotgan obrazni to‘laligicha o‘rganish usuli ham mavjud. Bu bo‘lim “Global differensial geometriya” shaklida XX asrning ikkinchi yarmida rivojlangan yo‘nalishlardan biridir. Nihoyat, matematikaning uzluksiz akslantirishlar, uzluksiz funksiyalar, funksional analiz bo‘limlari geometrik obrazlarning bu bo‘limlarda o‘zgarmaydigan xossalarini o‘rganuvchi “Topologiya” deb atalgan bo‘lim hosil bo‘ldi va hozir alohida rivojlangan bo‘lim sifatida faoliyat ko‘rsatadi. Koordinatalar sistemasining rivojlanishi natijasida geometrik shakllarni ikki xil usulda o‘rganish nazariyasi paydo bo‘ldi. Bulardan biri koordinatalar sistemasini avval o‘rnatib, geometrik shakllarni sistema yordamida aniqlash bu “tashqi geometriya” deb nomlangan bo‘limning hosil bo‘lishiga olib keldi.

Ikkinchi usul geometrik obrazni, xususan ikki o‘lchovli sirni ustida qurilgan egri chiziqli koordinatalar sistemasi deb atalgan, asosan, sirtning geometrik shakliga bog‘liq bo‘lmagan xossalarini o‘rganish “sirt ichki geometriyasi” deb atalgan bo‘lim paydo bo‘lgan. Bu bo‘limning asosiy nazariyasi Riman tomonidan o‘rganilgan va hozirda “Riman geometriyasi” deb nomlangan bo‘lim sifatida taniqli. O‘z navbatida Riman geometriyasi ham ikki qismdan, kichik sohada va global ya’ni, to‘laligicha o‘rganuvchi bo‘limga bo‘linadi.

Deyarli Yevklid geometriyasi bilan barobar bo‘lgan, asosan, muhandislik masalalarini hal qilish bilan yoki astronomik masalalarini hosil qilish bilan bog‘liq bo‘lgan “proektiv geometriya” fani ham mavjud. Bu fan ham Yevklid geometriyasi kabi tarixiy rivojlanishga ega va yuqorida aytib o‘tilgan barcha bo‘limlar o‘zining proektiv geometriyadagi o‘rniga ega. Keltirilgan barcha bo‘limlarning proektiv geometriya nuqtayi nazaridan talqini mavjud. Biz, asosan, Yevklid geometriyasining 2500-yil davomida rivojlanishida paydo bo‘lgan bo‘limlarini sanab o‘tdik.

Nihoyat, “Noevklid geometriya” tushunchasining paydo bo‘lishi, bu sohada turli geometrik qarashlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Natijada noevklid geometriyaning “psevdoevklid geometriya”, “elliptik geometriya”, “giperbolik geometriya” deb nomlangan, Yevklid geometriyasidan tubdan farq qiladigan bo‘limlari hosil bo‘ldi. Bu noevklid geometriyalar xuddi Yevklid geometriyasi kabi rivojlangan bo‘limlariga o‘xshash bo‘limlarga ajralishi tabiiy.

Demak, Yevklid geometriyasining har bir bo‘limining noevklid geometriyalarda ham o‘xshashlari paydo bo‘lgan va ba’zi sohalarda yetarlicha rivojlangan. Bu sohalarni sharh qilish xuddi Yevklid geometriyasini tarixan tahlil qilishni yana so‘zma – so‘z qaytarishga o‘xshab qolar edi. Faqat noevklid geometriyaning ko‘plab yo‘nalishlari to‘la o‘rganilmagan va hatto umuman o‘rganilmagan bo‘limlar ham mavjud. Masalan , o‘quv qo‘llanmada ko‘rsatilgan “giperbolik geometriya”, “Galiley geometriyasi” va shunga o‘xshash bo‘limlar to‘liq o‘rganilmagan.

Matematikaning yangi bo‘limlari, fizika fanida paydo bo‘lgan yangi nazariyalar ham geometriya fanida yangi bo‘limlar paydo bo‘lishiga sababchi bo‘lgan. Masalan,

a) ehtimolliklar nazariyasiga bog‘liq bo‘lgan geometrik obrazlarni o‘rganuvchi “stoxostik geometriya” yoki “integral geometriya”;

b) fizika fanida nisbiylik nazariyasining paydo bo‘lishi bilan bog‘liq “psevdoevklid geometriya”;

c) televideniya, kompyuter texnologiyalari rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan “chekli nuqtalar geometriyasi” kabilar geometriya fanining XX-XXI asrlarda paydo bo‘lgan yo‘nalishlari bo‘lib, keng rivojlanayotgan bo‘limlaridan hisoblanadi.

Bu bo‘limlardan b) va c) lari, asosan, Yevklid geometriyasi natijalarigagina bog‘liq. Bu bo‘limlarga noevklid geometriya nazariyalarini qo‘llash o‘zining muxlislarini kutib turgan dolzarb muammolardan hisoblanadi. Avvalgi asrning buyuk matematiklaridan, geometriya fanining “ota”si deb tan olingan Aleksandr Vasilevich Aleksandrov “geometriya shunday bir katta gulshandirki, undan istalgan odam o‘zining didiga mos go‘zallikdagi gulni topishi mumkin” – deb aytganda zamona geometriyasini juda go‘zal tarzda baholagan deb o‘ylaymiz. Shuningdek, Leonid Kokseter o‘zining “geometriyada – yangicha uchrashuvlar” kitobida “Keling, Yevklid davri geometriyasiga hozirgi nuqtayi nazardan qaraylik. Bunda yangi qonuniyatlarni topishimizga aniq ishonaman” – degan fikrni ilgari surib, faqat uchburchaklarga doir juda ko‘plab ajoyib teoremalarni keltirgan. Ulardan ko‘plari haqiqatdan ham yangidir.

Biz ham L.Kokseter fikrini ma’qullab, keling tekislikdagi geometriyani hozirgi zamon fan yutuqlaridan foydalanib, qayta o‘rganib chiqishni taklif qilamiz. Geometriya fanida, shuning bilan barcha aniq fanlarda olamshumul o‘zgarishlarga sabab bo‘lgan voqea “Noevklid geometriya” sining paydo bo‘lishi hisoblanadi. Bu taraqqiyotning avvali N.I. Lobachevskiyning Qozon universitetida 1826-yilda qilgan ma’ruzasidan boshlanadi. Hamda 1865-yilga kelib, bu yangi geometrik qarashning talqini paydo bo‘lishi va uni ilm ahli tomonidan to‘la tan olinishi bilan bog‘liqdir. Shuning uchun, XX asr boshlari noevklid, ya’ni Yevklid geometriyasidan boshqa geometriyaning shiddat bilan rivojlanish davri bo‘ldi.

Noevklid geometriyalardan, aniq fanlar, fizika, mexanika va kvant mexanika masalalarini yechishda qo‘llaniladigan Riman geometriyasi, hozirda bu sohaning eng rivojlangan bo‘limidir. Shuningdek, geometrik shakllarning uzluksiz akslantirishlarda saqlanadigan xossalarini o‘rganuvchi bo‘limi sifatida paydo bo‘lgan “Topologiya” hozirda o‘zining aniq masalalari, metodlariga ega bo‘lgan fan bilimlaridan biri hisoblanadi.

Topologik fazolar nazariyasi asosida “Ko‘pxilliklar nazariyasi” deb nomlangan matematik soha paydo bo‘ldiki, bu soha hozirgi aniq fanlarning tarkibiga to‘la kirib bormoqda.

“Ko‘pxilliklar nazariyasi”ning rivojlanish davrida D.Nesh tomonidan har qanday n-o‘lchovli regulyar ko‘pxillik, o‘lchovi n dan kichik bo‘lmagan, katta o‘lchovli Yevklid fazosidagi sirt yoki sirt bo‘lagi bo‘lishi haqidagi tasdig‘i, yana Yevklid geometriyasining rivojlanishiga olib keldi.

Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmida, aniqrog‘i, 1982-yilda V.P.Terston tomonidan berilgan uch o‘lchovli ko‘pxilliklar tasnifi, geometriya fani uchun yana bir yangi revolyusion o‘zgarish bo‘ldi. Uning olgan natijalari bo‘yicha har qanday kompakt uch o‘lchovli ko‘pxillik, sakkiz xil geometriyadan biriga ekvivalent ekanligi aytilgan. Bu izlanishlar jarayonida u zamonaviy geometriya fanining yangicha ta’rifini keltirgan.

Geometriyaning Terston tomonidan kiritgan ta’rifi quyidagicha:

Ta’rif: Geometriya *(X, IsomX)* to‘plamlarga tegishli xossalarni o‘rganuvchi fandir.

Bu ta’rifning berilishida Terston geometriyadagi “masofa” tushunchasiga yangicha

qaraydi. Masofa deb ikki nuqta bilan bog‘liq bo‘lgan, ya’ni *X* - to‘plamning ixtiyoriy ikki *x,y* nuqtalariga biror kattalikni mos qo‘yuvchi $\varphi(x,y)=k$ funksiyani aytadi. Bu funksiyadan faqat simmetriklik sharti talab qilinadi, ya’ni $\varphi(x,y)=\varphi(y,x)$.

Shuni ta’kidlab o‘tish kerakki, bu “masofa” matematikada keng qo‘llaniladigan “metrika” dan kengroq tushuncha bo‘ladi.

“Metrika” ni masofa deb qarash mumkin, ammo har qanday “masofa” metrika bo‘la olmaydi.

Shuningdek, *X* va *Y* to‘plamlarda masofa aniqlangan bo‘lib, ular bir-biriga bir qiymatli akslansa, mos keluvchi nuqtalar orasidagi masofalarni saqlovchi biror akslantirish mavjud bo‘lsa, bunday to‘plamlar izometrik to‘plamlar deb nomlanadi va *Y=IsomX* shaklida belgilanadi.

Demak, *(X,IsomX)*, *X* – to‘plam va unga izometrik bo‘lgan to‘plamlar sinfi.

Tabiiyki, bu ta’rif shu paytgacha biz bilgan Yevklid geometriyasini ham o‘z ichiga oladi. Bu haqida A.Artikbaev tomonidan yozilgan “Qadimiy fanga zamonaviy nazar” nomli maqolada tekislikdagi ba’zi geometriyalar bilan tanishib bilish mumkin.

Shunisi e’tiborliki, maktab geometriya fani doirasida, maktab o‘quvchilarini tanishtirish mumkin bo‘lgan bir necha xil sodda noevklid geometriyalar ham mavjud.

Hozirgi davrda mavjud bo‘lgan va umumiy nom bilan atalgan “Noevklid geometriyalar” haqida ma’lumot berishdan maqsad, geometriya fanining o‘quv dasturlariga noevklid geometriya elementlarini joriy qilish yo‘li bilan, o‘quvchi va talabalarni bu sohada bo‘lgan yangiliklar bilan tanishtirishdir. Shuning uchun, biz, umuman, geometriya fanini o‘qitishda “Noevklid geometriya” elementlarini maktabdan, to oliy o‘quv yurtlarigacha ya’ni, o‘qish jarayoniga uzviy va uzluksiz joriy etilishini istar edik. Shu sababdan 8-9-sinflarda, eng sodda ammo, noevklid geometriya bo‘lgan “Galiley geometriyasi” haqida, fakultativ mashg‘ulotlar tashkil qilish uslubini taklif etamiz. Yuqori sinflarda ya’ni, 10-11-sinflar uchun esa Lobachevskiy geometriyasining fazoviy tasavvur qilish usullarini fakultativ kurs sifatida tavsiya etamiz.

Oliy o‘quv yurtlarining matematika fakultetlari, talabalari uchun ya’ni, bo‘lajak matematika o‘qituvchilari uchun “Geometriya asoslari” fanini takomillashtirish yo‘li bilan geometriya fanining istiqbolli yo‘nalishlari haqida ma’lumot berishni rejalashtirganmiz. Amalga oshirayotgan xarakatlarimiz umuman yoshlarimizga, geometriya fanining zamonaviy yo‘nalishlari haqida ma’lumot berish yo‘li bilan ularni bu fanga qiziqishlarini orttirib, kelajakda o‘zlarining ilmiy, amaliy ishlarida bu bilimlardan foydalanishiga umid qilamiz.

Eng sodda noevklid geometriya

Yevklid geometriyasidan boshqacha, ammo noevklid geometriyalardan biri bo‘lgan geometriya Galiley geometriyasidir.

Galiley geometriyasi bilan tanishish uchun o‘quvchi 7-sinf “Geometriya” fani va tekislikda Dekart koordinatalar sistemasi bilan tanish bo‘lish yetarli. Chunki Galiley geometriyasida ikki nuqta orasidagi masofa nuqtalar koordinatalar yordamida kiritiladi.

Agar $A(x_1,y_1)$ va $B(x_2,y_2)$ nuqtalar berilgan bo‘lsa, ular orasidagi masofa deb, ushbu kattalikka aytiladi.

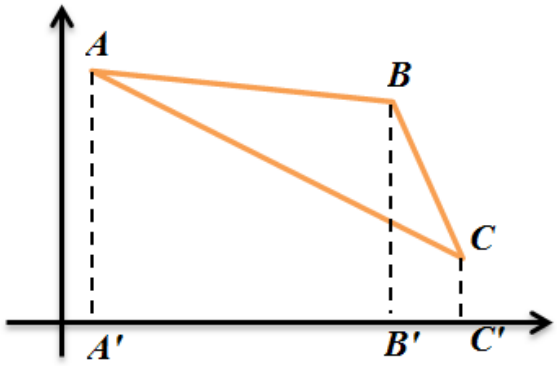
$$AB = \begin{cases} |x_2 - x_1| x_2 \neq x_1 \\ |y_2 - y_1| y_2 \neq y_1 \end{cases}$$

Ya’ni masofa ikki usulning biri bilan aniqlanadi.

Bu kiritilgan masofadan foydalanib tekislikda planimetriya masalalarini ko‘rish mumkin.

Masalan: Uchlari $A(x_1,y_1)$, $B(x_2,y_2)$ va $C(x_3,y_3)$ nuqtalarda bo‘lgan uchburchak berilgan bo‘lib, $x_1<x_2<x_3$ bo‘lsa, uchburchakning tomoni uzunligi, uning qolgan tomonlari uzunligiga teng:

$$AC=AB+BC$$

Chunki kesmaning uzunligi uning absessa o‘qidagi proeksiyalari uzunligiga teng bo‘ladi. Har qanday qiziquvchi o‘quvchi uchun, bu geometriyadagi aylana, burchak kattaligi, uchburchak yuzasi kabi tushunchalarni aniqlash va uning maktab geometriya fanida o‘rgangan tushunchalari bilan solishtirish, qiziqarli mashq hisoblanadi. O‘quvchilarni Galiley geometriyasi bilan tanishtirish, ularda yangicha geometrik tushunchalar bilan tanishish, maktabda o‘rganayotgan faniga qiziqishini orttiradi. Shuningdek, ta’rif, teorema, xossa kabi atamalar va ulardan hosil bo‘ladigan fikrlarga e’tiborli bo‘lishni o‘rgatadi.

Jizzax pedagogika instituti o‘qituvchisi I.Xatamov tomonodidan tayyorlangan va bir necha bor to‘garaklarda sinab ko‘rilgan “Galiley geometriyasi” nomli fakultativ kurs shu geometriyaning ba’zi elementlarini maktab geometriya darsiga singdirish niyatida tashkil etilgan.

Bunday fakultativ kursni tashkil etishni istagan yoki Galiley geometriyasi bilan tanishish va o‘z faoliyatida qo‘llash niyatidagi matematiklar bu geometriyaning planametriya qismi bilan A.Artikbaev va I. Xatamovlar tomonidan yozilgan “Tekislikda to‘qqiz geometriya” o‘quv qo‘llanmasidan foydalanishlari maqsadga muvofiq.

Kesishmaydigan to‘g‘ri chiziqlarni ko‘rsa bo‘ladimi?

Biz noevklid geometriya deganda asosan N.I.Lobachevskiy geometriyasini va sferik geometriyani bilamiz. Lobachevskiy geometriyasining eng tasavvur qilishni qiyin bo‘lgan tushunchalaridan biri tekislikda kesishmaydigan to‘g‘ri chiziqlar bilan bog‘liq. Yevklid tekisligida ya’ni maktab geometriyasida kesishmaydigan to‘g‘ri chiziqlar parallel to‘g‘ri chiziqlar deb nomlanadi. Ammo Lobachevskiy aksiomasi: Tekislikda berilgan to‘g‘ri chiziqda yotmagan nuqtadan shu to‘g‘ri chiziq bilan kesishmaydigan kamida ikki to‘g‘ri chiziq o‘tkazish mumkin bo‘lishini talab qiladi.

Aksioma – bu isboti talab qilinmaydigan fikr. Demak, keltirilgan aksiomani so‘zsiz qabul qilish kerak. Ammo bu holni tekislikda tasavvur qilish ancha murakkab. Shu yerda bir faktga e’tibor berish kerak. Bu “nuqta”, “to‘g‘ri chiziq”, “tekislik” tushunchalari boshlang‘ich tushuncha va ularni ta’rifsiz qabul qilamiz. Demak, bu tushunchalarni har

kim o‘z holicha tasavvur qiladi. Ammo bu tushunchalardan yana ba’zi bir aksiomalarni bajarilishi talab qilinadi. Masalan: Ikki nuqtadan bitta, faqat bitta to‘g‘ri chiziq o‘tishi yoki to‘g‘ri chiziq tekislikni ikki yarim tekislikka ajratishi kabi aksiomalar. Xo‘sh, bu talablarni qanoatlantiruvchi “to‘g‘ri chiziq” faqat biz maktabda o‘rgangan to‘g‘ri chiziq-mi? Bu va shunga o‘xshagan Lobachevskiy geometriyasiga doir masalalar Jizzax pedagogika instituti o‘qituvchisi Sh.Fayzullaev tomonidan tayyorlangan va bir necha maktablarda sinovdan o‘tkazilgan “Lobachevskiy geometriyasi” nomli fakultativ kursda bayon etilgan.

Bu fakultativ kurs bilan tanishgan o‘quvchi Lobachevskiy ma’nosidagi to‘g‘ri chiziq, bir pallali giperboloid ustida yotgan to‘g‘ri chiziq bo‘lishini ya’ni bir pallali giperboloid bilan tekislik kesishishidan hosil bo‘lgan chiziq ekanini tasavvur qiladi. Hamda giperboloid asimptotasi bo‘yicha o‘tuvchi to‘g‘ri tekisliklar kesimida hosil bo‘lgan chiziqlar kesishmaydigan to‘g‘ri chiziq bo‘lishini oson tasavvur qilish mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, agar Lobachevskiy tekisligini paraboloid ustida yotuvchi giperbolalar “kesishmaydigan” to‘g‘ri chiziqlar bo‘lar ekan.

Geometriya fanining istiqboli nimada?

Hozirgi ilmiy, dunyoviy fanlar shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda qadimiy fanlardan biri bo‘lgan “geometriya” faniga ham, uning zamonaviy yo‘nalishlarini maktab fanlariga va oliy o‘quv yurtlarining matematika yo‘nalishlariga kiritish zarur. Dastlab o‘rta ta’lim jarayonida fakultativ kurslar, to‘garaklar shaklida kiritilsa, bu yo‘nalishlar o‘quvchilarda tanishish va qiziqish o‘yg‘otadi. Oliy o‘quv yurtlarida esa, an’anaviy bo‘lib qolgan “Geometriya asoslari” fanini takomillashtirish yo‘li bilan bunga erishish mumkin. Chunki rivojlangan davlatlarning oliy o‘quv yurtlarida “Geometriya asoslari” butunlay yangicha o‘qitiladi. Masalan, Buyuk Britaniyaning “Cambridge university” da “Foundations of geometry” ya’ni “Geometriya asoslari” fanidan quyidagi mavzular o‘qitiladi:

– metageometriyaning qisqacha tarixi;
– metageometriya tarixini uch davrga bo‘lishnishi: sintetik, metrik va proektiv;
– Gauss, Boyai ishlari, Lobachevskiy geometriyasi;
– Riman ko‘pxilligi, sirt egriliklari;
– Keli, Puankari modellari;
– metageometriyaga falsafiy qarashlar;
– proektiv geometriyalar;
– metrik geometriyalar;
– Kvant nazariyasi.

Shuningdek, “University of Oxford”da ham bu fan “Foundations of geometry” deb nomlangan bo‘lib, quyidagi mavzular o‘qitiladi:

– Yevklid, noevklid va absalyut geometriyalar;
– taksikab geometriyasi: taksikab va yevklid geometriyasini solishtirish;
– myobus almashtirishlar geometriyasi: elliptik, parabolik va giperbolik harakatlar;
– geometriyaning madaniy meroslari;
– mozayka va simmetriya;
– inversiv geometriya.

Bundan tashqari, Amerika qo‘shma shtatlarining “Stanford University”, “Massachusetts Institute of Technology” da “Foundations of geometry” fani, Fransiyaning “Sarbonne universite” da “Foundations of geometry” fanidan, hamda Germaniyaning “Technical University of Munich” va “Humboldt University of Berlin”da ham “Foundations of geometry” fanlaridan “Zamonaviy geometriya” ga oid bo‘lgan yangiliklarni ko‘rish

mumkin.

Yuqorida sanab o‘tilgan davlatlarning ko‘rsatilgan oliy ta’lim muassasalarida o‘qitilayotgan “Geometriya asoslari” fani yoki uning muqobilining o‘quv dasturlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bu dasturlardan nafaqat geometriyaning zamonaviy yo‘nalishlari, hatto bu yo‘nalishlarni fizika, kompleks o‘zgaruvchilar nazariyasi, Kvant nazariyasi va hattoki, psixologiyaga tatbiqi haqida ham ma’lumotlar berilar ekan. Bundan ko‘rinadiki, “Geometriya asoslari” fani dasturi va unda bayon etilishi zarur bo‘lgan mavzularni tubdan zamona talabiga mos, yangi fan yo‘nalishlarini hisobga olgan holda qayta ishlab chiqish kerak. Shuning uchun, “Geometriya asoslari” fanini zamonaviy bilimlarni qo‘llash yo‘li orqali takomillashtirish maqsadida A.Artikbaev va T.N.Safarov tomonidan yozilgan “Yangi geometriya asoslari” nomli o‘quv qo‘llanmani misol sifatida ko‘rsatish mumkin.

“Geometriya asoslari” fanini o‘qitishda zamonaviy bilimlarni qo‘llash yo‘li bilan takomillashtirish, xususan, matematika ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarning yangi geometrik bilimlarini shaklllantirishda va rivojlantirishda zamonaviy geometriyaning nazariy va amaliy mazmundagi mavzularini jumladan noevklid geometriya elementlarini bilishi uchun quyidagi takliflarni hisobga olish zarur:

1. “Geometriya asoslari” fanni tanlov fanlar qismidan majburiy fanlar qismiga kiritish va fanga ajratilgan soatlarni ko‘paytirish;

2. Xorijiy adabiyotlardan, dunyoning yetakchi oliy ta’lim muassasalaridagi o‘qitiladigan geometriya asoslari fanidagi yangi mavzular bilan talabalarni tanishtirish;

3. Mustaqil ish soatlariga ajratilgan mavzularni qayta ishlash, zamonaviy geometriyaga oid savol va topshiriqlarni ko‘paytirish. Kurs ishlarini tashkil qilish kerak.

Keltirilgan talablarning amalga oshishi respublikamizda yoshlarga geometriya fanining istiqbolli yo‘nalishlari bilan tanishish imkonini berar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Artikbayev A. Qadimiy fanga zamonaviy nazar. – T.: “Fizika, matematika va informatika” jurnali, 2004, 3-son.

2. Artikbayev A., Berdiyeva O. Tasavvurdagi geometriya. – T.: “Fizika, matematika va informatika” jurnali, 2011-yil 3-son.

3. G‘aybullayev N. Maktabda noyevklid geometriyalar elementlari. -T.: “O‘qituvchi”, 1971-y.

4. Artikbayev A., Xatamov I. Tekislikda to‘qqiz geometriya.- T.: “Zukko kutubxon”.2021. -156 b.

5. Погорелов А.В. Основания геометрии. М.: “Наука”, 1979г.

6. W. Thurston, Three Dimensional Geometry and Topology, Princeton Math. Ser. 35, Princeton University Press, Princeton, 1997.

7. Хачатурян А.В. Геометрия Галилея. «Матиматическое просвещение», 2005 г. М.: Библиотека

8. Xatamov I.M., Fayzullayev Sh. Lobachevskiy tekisligining giperboloid ustidagi talqini. T.: “Fizika, matematika va informatika” jurnali, 2019-yil 1-son.

9. Artikbayev A., Safarov T.N., Yangi geometriya asoslari. O‘quv qo‘llanma. Termiz. 2023-yil.

Nargizaposhsho NIZOMXONOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, mustaqil izlanuvchi

MAKTAB O‘QUVCHILARINI MA’NIVIY MEROSGA HURMAT RUHIDA TARBIYALASHDA MUZEYLARNING O‘RNI VA NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada umumta’lim maktab o‘quvchilarini ma’naviy merosga hurmat ruhida tarbiyalashda muzeylarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, muzeylar orqali yosh avlodda milliy g‘urur va vatanparvarlik hissini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari ko‘rib chiqilgan.

Tayanch so‘zlar. Ma’naviy meros, muzey, umumta’lim maktablari, tarbiya, milliy g‘urur, vatanparvarlik.

В статье анализируется роль и значение музеев в воспитании учащихся общеобразовательных школ в духе уважения к духовному наследию. Также рассмотрены теоретические и практические основы формирования чувства национальной гордости и патриотизма у молодого поколения через музеи.

Ключевые слова. духовное наследие, музей, школы общего образования, воспитание, национальная гордость, патриотизм.

The article analyzes the role and importance of museums in educating secondary school students in the spirit of respect for spiritual heritage. The theoretical and practical foundations of forming a sense of national pride and patriotism in the younger generation through museums are also considered.

Key words. Spiritual heritage, museum, general education schools, education, national pride, patriotism.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 27-may 2022-yildagi “Muzeylarda xizmatlar sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-261-son Qarorida “Muzeylar faoliyatini takomillashtirish va ular faoliyatini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, bu borada belgilangan vazifalarning davlat organlari va boshqa tashkilotlar tomonidan ijro etilishini muvofiqlashtirish; muzeylar faoliyati sohasida ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish, ular faoliyatini keng targ‘ib qilish va ommalashtirish, sohada yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, ularning malakasini tizimli ravishda oshirib borish; muzeylarning zamonaviy yangi konsepsiyalari, tashrif buyuruvchilar, xususan imkoniyati cheklangan shaxslar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, muzey ashyolarini ishonchli saqlash, turistlarga xizmat ko‘rsatishni rivojlantirish, sohaga xorijiy ilg‘or tajribalarni samarali qo‘llash, muzeylar faoliyatini raqamlashtirish; zamonaviy ilg‘or arxitektura-rejalashtirish, interer, dizayn va landshaft yechimlariga e’tibor qaratgan holda har bir muzey binosining eskiz loyihasini muzey faoliyatining yo‘nalishi va mazmun-mohiyatidan kelib chiqqan holda tasdiqlash; foydalanilmayotgan, turistlar uchun ochiq bo‘lmagan va turistik xizmatlar ko‘rsatilmayotgan mos madaniy meros ob'ektlarini muzeylar, ko‘rgazmalar, art-rezidensiyalar, boshqa madaniyat va turizm ob'ektlariga aylantirish choralarini ko‘rish” asosiy vazifalar etib belgilangan .

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 23-may 2020-yildagi “O‘zbekiston respublikasida muzey va teatrlarning marketing faoliyati samaradorligini oshirish to‘g‘risida”gi 325-son Qarorida “Har bir muzey bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini

kuchaytirish bo‘yicha Harakatlar rejasini ishlab chiqish va Vazirlar Mahkamasiga kiritish, muzey va teatrlar faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan loyihalar bo‘yicha grant tanlovini tashkil qilish va o‘tkazish” ustuvor vazifalar etib belgilangan” .

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmonida “Maktabda faoliyat olib borishi uchun har bir fan bo‘yicha mahalliy yoki xalqaro sertifikatsiya talablarini belgilash; toifaga ega bo‘lmagan maktab o‘qituvchilarining bilim va ko‘nikmalarini diagnostikadan o‘tkazish; umumta’lim maktablarini, ayniqsa, chekka hududlardagi ta’lim maskanlarini oliy ma’lumotli pedagog kadrlar bilan to‘ldirish ishlarini davom ettirish; maktablarda direktor va uning o‘rinbosarlarini tayinlash tizimini maktab o‘qituvchilari va ota-onalarning ishtiroki ta’minlanishini nazarda tutgan holda yanada takomillashtirish; xalq ta’limi tizimi tuman bo‘linmalari faoliyatini to‘liq raqamlashtirish hisobiga optimallashtirish” asosiy maqsad etib beogilangan.

Bundan tashqari Taraqqiyot Strategiyasida “O‘zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari muzeylari hamda arxivlari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni kengaytirish, ikki mamlakat tarixi va madaniyatini aks ettiruvchi kataloglarni birgalikda nashr etish” asosiy maqsad qilingan.

2022 – 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini bo‘yicha “Davlat dasturi”da muzeylar bo‘yicha quyidagi ishlar amalga oshirilishi rejalashtirilgan:

1. Savitskiy muzeyi bo‘yicha rivojlangan mamlakatlarning yetakchi ilmiy-madaniy muassasalari bilan hamkorlikda maxsus tadqiqotlarni amalga oshirish va chet tillarda kitob va albomlar nashr qilish.

2. O‘zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari muzeylari hamda arxivlari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni kengaytirish, ikki mamlakat tarixi va madaniyatini aks ettiruvchi kataloglarni birgalikda nashr etish.

3. Arab Muhammadxon madrasasidagi 56 mingta eksponat, nodir topilma va buyumlarni saqlash va namoyish qilish uchun, yangi muzey tashkil etish.

4. Qorako‘l tumanidagi “Poykent-osmon ostidagi muzey” arxeologik parki tashkil etish.

5. Buxoro shahrida eng zamonaviy jihozlangan tarix muzeyini tashkil etish.

6. Arxeologiya obyektlarini konservatsiyalash, muzeylashtirish hamda arxeologiya parklarini yaratish.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 29-aprel 2019-yildagi “O‘zbekiston respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli Farmonida “Umumta’lim tizimida iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi, ilg‘or xalqaro tajriba va jamiyatning zamonaviy talablariga muvofiq sifatli ta’lim olish imkoniyatlarini yaratish; inson kapitalini mehnat bozorida va umuman mamlakatda o‘quvchining raqobatbardoshlik darajasini belgilovchi asosiy omil sifatida rivojlantirish” strategik maqsad etib belgilangan.

Yuqorida keltirib o‘tilgan Qaror va Farmonlar ijrosini ta’minlashda tadqiqot ishimiz mu’ayyan darajada xizmat qiladi.

Umumta’lim maktablarida ijtimoiy-madaniy va ma’rifiy sohani tubdan rivojlantirish, ijtimoiy sohalar bilan hamkorlikni ta’minlash, ta’lim va tarbiya berishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha mamlakatimiz olimlaridan M.Mirzaev, N.Muslimov, D.Ximmataliev, J.Xamidov S.Mavlonova, Sh.Mavlonov, A.Qodirov,

Z.Zamonov, U.N.Xudjamqulov, S.A.Toshtemirova, Sh.I.Botirova, N.M.Koshanova va boshqalar, sohani rivojlantirish jarayonida raqamli va pedagogik texnologiyalardan foydalanish muammolari A.Abduqodirov, N.Azizxodjaeva, U.Begimqulov, D.Mamatov, Sh.Mardonov va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida o‘z aksini topgan.

N.M.Koshanova umumta’lim maktablarida sinf rahbarlarining ijtimoiy-pedagogik funksiyasi va klaster yondashuviga asoslangan boshqaruv texnologiyasi o‘qituvchining ushbu faoliyat uchun zarur bo‘lgan shaxsiy, kasbiy xislatlari; tashkilotchilik, kommunikativ va gnostik malakalari; didaktik, kognitiv, akademik, perseptiv qobiliyatlarini hisobga olish asosida ishlab chiqilgan.

M.A.Sattorova ijtimoiy yo‘nalish talabalarining inklyuziv tayyorgarligini ta’lim klasteri muhitida rivojlantirishning psixologik-pedagogik shart- sharoitlarini ilmiy muammo sifatida tadqiq etgan.

Tadqiqotchi M.J.Mirzaev umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilari ma’naviy tafakkurini tarbiyalashda maktab, oila va mahalla hamkorlik texnologiyalari ta’lim jarayonida foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoshlarda ilm, ma’rifat, bilimdonlik va iste’dod kabi fazilatlarning mazmunini ochib bergan hamda o‘quvchi-yoshlarda ma’naviy tafakkurni tarbiyalashda maktab, oila va mahalla hamkorligi texnologiyalarini rivojlanganlik darajalarini aniqlashga xizmat qiladigan mezonlar o‘quvchi-yoshlarda ma’naviy tafakkurni tarbiyalashda maktab, oila va mahalla hamkorligi texnologiyalari modeli asosida ma’naviy tafakkurni yuksaltirish ko‘rsatkichlarini ishlab chiqqan.

Sh.N.Taylakov esa, OAVda umumiy o‘rta ta’lim o‘quvchilar ma’naviyatini rivojlantirishga qaratilgan mavzular samaradorligini oshirish jarayoni o‘quvchilarning media savodxonligini rivojlantirish, kontentning ma’naviy ehtiyojlar va yosh hususiyatlariga mosligi, tarbiyaviy ishlar mazmuniga uyg‘unligi kabi media pedagogik talablarni tadqiqqilgan, shuningdek o‘quvchi-yoshlar ma’naviyatini rivojlantirishga qaratilgan teleko‘rsatuv va radio eshittirishlarning mazmunidan tarbiyaviy jarayonlarda foydalanish metodlari (suhbat, davra suhbati, videolektoriy, media haftaliklar) optimal media pedagogik resurslarni ishlab chiqqan. Yuqoridagilar bilan birga Sh.N.Taylakov ta’lim muassasalari, o‘quvchilar va ota-onalar bilan media muloqotlar vositasida o‘quvchi-yoshlar ma’naviyatiga tahdid solayotgan zararli media mahsulotlar ta’siriga qarshi kurashishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon modeli ishlab chiqqan.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, maktab va muzeylar aloqadorligi ta’minlash asosida maktab o‘quvchilarini ma’naviy merosga hurmat ruhida tarbiyalashning ilmiy-nazariy asoslarini aniqlab, biz ushbu jarayonini pedagogik fenomen sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq deb o‘ylaymiz. Umumta’lim maktablari o‘quvchilarini dars mashg‘ulotlaridan tashqari vaqtlarini samarali o‘tkazish imkoniyatlarini yuqori darajada ta’minlaydigan pedagogik loyihalash va maqsadli boshqaruvni rivojlantirish ob'ekti bo‘lishi mumkin degan xulosaga kelamiz.

Muzey uchun hayotiy muhim muammolarni hal qilishda muzeyshunoslikni boshqa ilmiy fanlar bilan integratsiyalashuvi har qachongidan ham zarur. Ammo pedagogikada muzeyshunoslik yosh fan sifatida faqat metodologiya va tilni shakllantiradi. Terminologiyaning rivojlanishini ilmiy bilimlar rivojlanishining boshlang‘ich va belgilovchi bosqichi deb hisoblash mumkin. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, muzeyshunoslar “turdosh ilmiy fanlar tomonidan ishlab chiqilgan atamalardan, ko‘pincha ularga o‘zlarining mazmunini qo‘yishadi” (130). Xalqaro hamjamiyatda muzeyshunoslik terminologiyasi o‘rtasida tafovut mavjud. Muzeyshunoslik terminologik tilini yaratish ishlari ustuvor vazifa sifatida belgilandi; Xalqaro Muzeylar Kengashining (XMK) XII

Bosh Assambleyasida “muzey atamalarini belgilash zarurligi to‘g‘risida qaror qabul qilingan” (130). Vengriya restavratsiya va muzey metodologiyasi instituti tomonidan 1600 ta asosiy muzey atamalarini o‘z ichiga olgan 20 tilli muzeyshunoslik lug‘ati yaratilgan (146).

Muzey tushunchasi bir qancha ta’riflarga ega. Filologik nuqtai nazardan, muzey atamasi “muzion” so‘zi bilan bog‘liq bo‘lib, bundan ikki yarim ming yil oldin paydo bo‘lgan qadimiy muza ibodatxonalari, ma’naviy va madaniy markazlarni bildiradi. Hozirgi vaqtda muzeyning turli ta’riflarini ikkala ijtimoiy funksiyani hisobga olgan holda bitta ta’rifga birlashtirishga harakat qilinmoqda (“Muzey - bu jamiyatga xizmat qilish va uning rivojlanishiga hissa qo‘shish uchun mo‘ljallangan, o‘rganish, ta’lim olish, shuningdek, ma’naviy ehtiyojlarni qondirish maqsadida inson va uning atrofi to‘g‘risidagi ashyoviy dalillarni olish, saqlash, tadqiq qilish, ommalashtirish va namoyish etish mumkin bo‘lgan doimiy notijorat muassasasidir. bilan shug‘ullanadigan jamoat”).

Muzey (yun. musion – muzalarga bag‘ishlangan joy) – tarixiy, moddiy va ma’naviy yodgorliklarni to‘plash, saqlash, o‘rganish va targ‘ib qilish ishlarini amalga oshiruvchi ilmiy, ilmiyma’rifiy muassasalar. Muzeylar xazinasida, asosan, moddiy va tasviriy narsalar, shuningdek, san’at asarlari jamlanadi, shu bilan birga yozma manbalar (qadimdan hoz. davrgacha bo‘lgan tarixiy qimmatga ega qo‘lyozmalar, bosma hujjatlar, kitoblar) saqlanadi. Muzey har bir xalqning tarixiy, moddiy va ma’naviy yodgorliklari to‘plangan hamda ularni saqlab, o‘rganish, targ‘ib va tashviq etish kabi ishlarni amalga oshiradigan ilmiy, ma’naviy-ma’rifiy maskan sanaladi .

Tarixiy manbalardan ma’lumki, dastlab hukmdorlarning saroylari, aslzodalarning qasrlarida noyob buyumlar, hujjatlar to‘plamlari paydo bo‘lgan. Miloddan avval III asrda Iskandariyada muzalarga atalgan bino – Muzeyonda qadimgi Yunon san’ati yodgorliklari yig‘imi sifatida tashkil topgan.

O‘rta Osiyoda ham muzeylarning dastlabki namunalari eramizdan avvalgi davrlarga to‘g‘ri keladi. Qadimgi davrlardanoq mulkdorlar, podshohlar saroylarida xalq amaliy san’atining eng noyob namunalari saqlangan. Faqat bu joylar «muzey» nomi bilan atalmagan.

Tarixiy taraqqiyotning barcha davrlarida insonlar o‘z ehtiyojlari va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda diniy va estetik ahamiyatga ega bo‘lgan buyumlar va ashyolarni yig‘ib saqlagan.

Shu jihatdan, O‘rta Osiyo xalqlari qadimdan boshlab Yaqin Sharq, G‘arb davlatlari bilan ham iqtisodiy, ham madaniy aloqalar o‘rnatgan. O‘rta Osiyodan o‘tgan Buyuk ipak yo‘li Sharqiy Osiyo va Hindistonni boshqa mamlakatlar bilan bog‘lab, ko‘plab noyob boyliklarni to‘plash va saqlashga imkoniyat katta bo‘lgan. Lekin O‘rta Osiyo arab bosqinchilari tomonidan zabt etilishi bilan juda ko‘p noyob moddiy va madaniy boyliklar talon-taroj etildi va tashib ketildi. Faqat IX-X asrlarda Somoniylar davlatining barpo etilishi bilan nodir boyliklar yana to‘plana boshlandi, katta-katta kutubxonalar, xazinalar barpo etildi. Mazkur davrda Buxoro va G‘aznada, Xorazmda katta-katta saroylar, qasrlar barpo etilib, ular xalq hunarmandchiligi va boyligining nodir namunalari bilan boyitildi, moddiy va ma’naviy boyliklar yig‘ildi.

Ayniqsa, X asrda qo‘lyozmalar yig‘ilib, katta-katta kutubxonalar tashkil etildi. Muhammad G‘aznaviy, Xorazmshohlar go‘zal saroylar, qasrlar qurish bilan birga katta moddiy va ma’naviy boyliklarni to‘pladilar. Buxoro amiri saroyida esa yirik kutubxona bo‘lib, amir kutubxonasini o‘sha davrda Sheroz kutubxonasi bilan bellasha oladigan yagona kutubxona sifatida tan olganlar. Lekin Sheroz kutubxonasida kitoblar maxsus

javonlarda saqlansa, amir kutubxonasida kitoblar sandiqlarda saqlangan.

Chunonchi, Amir Temur kutubxonasida qadimiy qo‘lyozmalar, elchilar bilan olib borilgan muloqotlarga doir hujjatlar, amirlar, xonlarga tegishli yozishmalar, muqaddas kitob “Usmon Qur'oni”ning asl nusxasi saqlangan. Mirzo Ulug‘bek davrida bu kutubxona yanada boyitilgan. Boysunqur Mirzo davrida esa saroy kutubxonasi rivoj topgan. Uning rahbarligida kitoblarni ro‘yxatdan o‘tkazish va ilmiy matn ishlari olib borilgan. Firdavsiyning «Shohnoma» asarining shu davrda to‘liq matni tuzilib, miniatyuralar bilan bezatilgan.

O‘z navbatida Alisher Navoiy Hirotning eng xushhavo joyida barpo etgan Xalosiya va Ixlosiya binolari majmui fan, adabiyot, san’atga xizmat qiladigan madaniy markazga aylangan.

Bunday majmualar Buxoro, Xiva, Qo‘qon xonliklarida va Toshkent shahrida ham bo‘lgan. Shunday qilib, O‘rta Osiyoda qad ko‘targan me’moriy obidalar va ulardagi saroylarda yig‘ib to‘plangan xalq amaliy san’ati namunalari saqlangan joylar – Samarqand me’moriy obidalari, Xorazmdagi Ichan qal’a, Qo‘qon va Buxoro arki va boshqalarni ham ana shunday muzeylar sirasiga qo‘shish mumkin.

Lekin ba’zi muzeyshunoslar O‘rta Osiyoda hozirgi muzeylarning paydo bo‘lishini XIX asrning oxiri XX asrning birinchi choragida ruslarning bosib olish davri bilan bog‘laydilar. Vaholanki, tadqiqotchi-lar Rim, G‘arbiy yevropada ham muzeylarning dastlabki namunalari hunarmandlar yasagan noyob buyumlar, san’at asarlari namunalarini yig‘ib to‘plagan joy bilan bog‘lab tushuntiradilar.

Muzeylar ommani, eng muhimi, yosh avlodni madaniyat namunalari bo‘lgan boy ma’naviy merosimizdan xabardor etib, ularni intellektual rivojlantirish va milliy g‘urur, vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish uchun katta imkoniyatlarga ega.

Ma’lumki, qadimgi davrlardan boshlab, sharq va g‘arb istilochilari O‘rta Osiyo xalqlarining nodir tarixiy, madaniy-ma’rifiy yodgorliklarini olib ketishga harakat qilganlar. Masalan, Eron shohi Nodirshoh istilosi davrida Amir Temur qabri ustidagi noyob buyumlarni va Samarqandni talon-taroj qilish evaziga talangan behisob o‘ljalarning olib ketilishi, Ost-Indiya kompaniyasi leytenanti Aleksandr Byorns tomonidan Buxorodan yig‘ib olingan qadimgi tilla va kumush tangalarning Britaniya muzeyiga topshirilishi shular jumlasidandir.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab O‘rta Osiyodan noyob boyliklar yana chetga chiqib keta boshlaydi va bu ishlar go‘yo ilmiy tadqiqot ishlari ko‘rinishida amalga oshiriladi. Juda ko‘p moddiy va ma’naviy boyliklar esa ochiq talon-taroj qilinadi. Hatto soldat va ofitserlarga tayyorlangan tavsiyanomalar asosida: “Turkiston shaharlari va xonliklarda qo‘lyozmalar, hujjatlar, tanga, muhr, amaliy san’at namunalari, osori-atiqalar, mahalliy hunarmandlarning ijod mahsulotlari, gilamlar, mis o‘ymakorligi buyumlari, nodir egar-jabduqlar, zargarlik buyumlari, ayniqsa, soplari dur, gavhar toshlar bilan bezatilgan qimmatbaho metallardan yasalgan qilich, xanjar, pichoqlar va boshqa buyumlar Peterburgdagi muzey va kutubxonalarga jo‘natilishi” ko‘rsatilgan edi.

Hozirgi O‘zbekiston Davlat tarix muzeyi 1876-yilda ochilgan bo‘lib, keyinchalik Samarqand, yettisuv, Farg‘ona, Ashxobodda ham o‘lka muzeylari tashkil etildi.

O‘zbekiston poytaxtida yagona Tabiat muzeyining tashkil etilganiga 120 yilga yaqin vaqt o‘tdi. Bundan tashqari olimlar, rassomlar, davlat arboblari, adiblarning Uy-muzeylari faoliyat ko‘rsatmoqda.

Shuningdek, 1996-yilning 1-oktabrida Olimpiya shon-shuhrati muzeyi ochildi. O‘zbekiston xalqlari tarixi muzeyi zamonaviy talablar asosida yangicha qurildi,

ekspozitsiyalar qaytadan ko‘rib chiqildi. Shahidlar xotirasiga bag‘ishlangan muzey ham tashkil etildi. Bularning barchasi O‘zbekistonda mustaqillik yillarida muzeylarning rivojlanib borayotganidan dalolatdir.

Mamlakatimizda 2004-yil mustaqillik bayrami arafasida O‘zbekiston tasviriy san’at galereyasi tantanali ravishda ochildi. Galereyada XIX asr boshlaridan hozirgi kungacha O‘zbekistonda yaratilgan tasviriy san’at asarlari boy to‘plami, O‘rta Osiyoda zarb etilgan noyob tangalar kolleksiyasi yig‘ilgan. Mazkur galereya to‘liq ma’noda xalqaro darajadagi san’atshunoslik markaziga aylangan.

Ma’lumki, muzeylar o‘z faoliyati xarakteriga ko‘ra moddiy va ma’naviy madaniyat yodgorliklarini, shuningdek, tabiat va insoniyat jamiyati taraqqiyoti davomida yaratilgan bilimlar yig‘ilgan manbalar bo‘lib, tabiiy-tarixiy kolleksiyalarni to‘plash, saqlash, o‘rganish, ko‘rgazma sifatida ommaga yetkazish bilan shug‘ullanadigan muassasadir.

Ilmiy-ma’rifiy muzeylar esa ana shu ilmiy tadqiqotlar ishining natijalarini ommaga yetkazib, uni targ‘ib va tashviq qiladi.

Sh.M.O‘ljaeva muzeylarni ikki turga: ilmiy tadqiqot va ilmiy-ma’rifiy muzeylarga bo‘lsa, rus olimi B.A.Stolyarov esa muzeylarni uch turga, ya’ni yuqoridagi ikki turi bilan birga o‘quv muzeylariga ham ajratadi. O‘quv muzeylari ta’limiy (didaktik) xususiyatga ega bo‘lib, bularga maktab, kollej va oliy o‘quv yurtlari, harbiy o‘quv yurtlari, bolalar muzeylari kiradi (144,36-37). Bizningcha, ta’limiy xarakterdagi muzey-larda ham, ilmiy-ma’rifiy xarakterdagi muzeylarda ham, shuningdek, ular ajratib ko‘rsatgan tarixiy-siyosiy, san’at muzeylaridagidek ham ilmiy tadqiqot, ham ma’rifiy-targ‘ibot, ham ta’limiy faoliyat olib borilib, ularni bu tipda ajratish maqsadga muvofiq bo‘lmasa kerak.

Shuningdek, muzeylarni sohalar bo‘yicha tasniflaganda ular: tarixiy, badiiy, san’atshunoslik, adabiy, me’morchilik, tabiiy-ilmiy, texnikaga oid, turli fan sohalari, kompleks muzeylarga bo‘linadi.

Lekin ularning barchasi ham bir maqsadni, mamlakatimiz aholisining, ayniqsa, yosh avlodning muzeyshunoslik madaniyatini oshirish, ularni ma’naviy merosimiz va qadriyatlarimizdan xabardor etish, bu sohada erishilgan yutuqlarni yanada takomillashtirish asosida uning ta’limiy-tarbiyaviy ahamiyatini ko‘tarishdan iboratdir. Zero, bu muhim maqsad faqat muzey ekspozitsiyalarini namoyish etish va uning mohiyatini tushuntirish bilangina cheklanmay, muzeyga tashrif buyuruvchilar bilan o‘zaro aloqa (hamkorlik) shakllarini izlab topishni, uning ilg‘or texnologiyalarini yaratishni taqozo etadi.

Bu borada:

– muzeylarning ta’limiy faoliyatida an’anaviy shakllarini rivojlantira borib, noan’anaviy metodlarni qo‘llash. Masalan, ekskursiyalarni teatrlashtirish, ishbop o‘yinlar, diologik muomala asosida o‘tkazish;

– muzeyga tashrif buyurganlarning muzeydagi muhit va bebaho muzey ashyolaridan uning ma’naviyat markazi sifatida anglab, uni shaxsni shakllantirish vositasi sifatida tushunishiga erishish va hokazo.

Hozirgi kunda muzeylarning ta’lim-tarbiyaviy vazifasidan kelib chiqqan holda uni amalga oshirish uchun pedagogika fanidan “Muzey pedagogikasi” sohasini yaratishni taqozo etadi. Bu soha, ya’ni “Muzey pedagogikasi” nafaqat muzeylarning ta’lim-tarbiyaviy imkoniyatlarini hisobga olish, balki tashrif buyuruvchilarga “pedagogik” ta’sir ko‘rsatish yo‘llarini ham o‘rgatadi. “Muzey pedagogikasi” bu borada yangi dasturlar ishlab chiqishi va muzeyga tashrif buyuruvchi turli guruhlarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi, sohaviy tayyorgarligini hisobga olishi asosiy vazifalardan hisoblanadi.

Chunki hozirgi davrda maktabgacha yoshdagi bolalar, maktab o‘quvchilari, katta yoshlilar, muzey va ta’lim muassasalari bilan aloqa tizimsiz, ma’lum maqsadga yo‘naltirilmagan bo‘lib, u muzeylarning ta’limiy-tarbiyaviy faoliyatiga tizimli (dasturli) yondashishni talab etadi.

Maktab o‘quvchilarining ma’naviy merosga hurmat ruhida tayyorlash bo‘yicha olib borayotgan tadqiqot ishimizda ma’naviyat va meros tushunchalariga ta’rif berib o‘tamiz.

“Ma’naviyat” so‘zi “ma’no” so‘zining jam'i bo‘lib, moddiyning teskarisi – “moddiy bo‘lmagan narsalar” ma’nosini anglatadi. “Ma’naviyat” deganda insonning ruhiy olami, ongi, aqli va tafakkurining jam'i, ya’ni dunyoqarashi tushuniladi. Ma’naviyat ruhning mavjudligini va tananing o‘limidan keyin ham yashab qolishini, binobarin, bu dunyoda ham, oxiratda ham tanasining har bir qilgan amali uchun mas'ul ekanini anglashdan boshlanadi .

Arab tilida Meros so‘zi bir qancha ma’nolarni ifoda qiladi. Meros so‘zi (ثري – ثرو – اثاريم) ma’naviy yoki moliyaviy haqga ega bo‘lish ma’nosidadir. Merosga “Al-mo‘jamul vasit” da “o‘lganidan so‘ng moli unga o‘tdi” deb ma’no berilgan .

Madaniy meros ikki yo‘nalishga ega: birinchisi moddiy madaniy meros, ikkinchisi esa nomoddiy madaniy meros. Nomoddiy madaniy meros - o‘ziga xoslikni ifodalash shakllari, jamiyatdagi urf-odatlar, bilim va ko‘nikmalar, shuningdek, ular bilan bog‘liq jihozlar, predmetlar, artefaktlar va madaniy makonlarni o‘z ichiga oladi. Moddiy madaniy meros o‘z nomi bilan moddiy, ya’ni uni qo‘l bilan ushlab ko‘rish, suratga olish mumkin. Moddiy madaniy meros dastlab qanday yaratilgan bo‘lsa aslligini saqlab qolishi shart. Moddiy madaniy meros universal xususiyatga ega bo‘lishi kerak. Nomoddiy madaniy merosning esa bunday xususiyati yo‘q. Nomoddiy madaniy meros kichik hududda kam sonli kishilarning nomoddiy madaniy merosi sifatida tan olingan bo‘lsa ham, bo‘laveradi

Xullas, muzeylar o‘quvchilarni ma’naviy merosga hurmat ruhida tarbiyalashda madaniy-tarixiy, tabiiy-ilmiy qadriyatlarni yig‘uvchi va ular haqidagi ma’lumotlarni muzey ashyolari vositasida targ‘ib qiluvchi ijtimoiy institut bo‘lib, ulardan o‘quv-tarbiyaviy maqsadda foydalanishda qator muammolarni hal etishni taqozo etadi.

Bu sohada muzeyshunoslikka zamon talabi bilan kirib kelgan yangi soha “Muzey pedagogikasi” katta ahamiyatga ega bo‘lib, uning kelib chiqishi va mazmun-mohiyati o‘rganilishi metodologik asoslari ishlab chiqilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev Sh. Tarbiya va ma’naviyat asoslari. – T.: O‘qituvchi, 2018. – 256 b.

2. Petrova A.V. Rol muzeev v vospitanii patriotizma u shkolnikov. // Vospitanie i obrazovanie. – 2019. – №3. – S. 45-52.

3. Smith J. Museums and National Identity: An Educational Perspective. – New York: Routledge, 2017. – 320 p.

4. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi. – Toshkent: Huquq, 2022.

Farhod BOQIEV,
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABI O‘QUVCHILARINING VATANPARVARLIK OMPETENSIYASI INDIKATORLARI

Annotatsiya

Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarida vatanparvarlik kompetensiyasini aniqlash va uning indikatorlarini ishlab chiqishgan. Shuningdek, ishda vatanparvarlik tushunchasi, uning nazariy asoslari, kompetensiyaning komponentlari va indikatorlari, ta’lim jarayonida ushbu kompetensiyani shakllantirishning amaliy yo‘llari tahlil qilinadi. Amaliy bo‘limda maktab sharoitida olib boriladigan mashg‘ulotlar, loyihalar va baholash mezonlari keltiriladi.

Tayanch so‘zlar. Vatanparvarlik, kompitensiya, indikator, ta’lim jarayoni, maktab, o‘quvchilar.

Целью данной статьи является выявление патриотической компетентности учащихся общеобразовательных школ и разработка её показателей. В работе анализируются понятие патриотизма, его теоретические основы, компоненты и показатели компетентности, а также практические способы формирования данной компетентности в образовательном процессе. В практической части представлены упражнения, проекты и критерии оценки, реализуемые в школьной среде.

Ключевые слова. патриотизм, компетентность, показатель, образовательный процесс, школа, учащиеся.

The purpose of this article is to identify patriotic competence in students of general secondary schools and develop its indicators. The work analyzes the concept of patriotism, its theoretical foundations, components and indicators of competence, as well as practical ways to form this competence in the educational process. The practical section presents exercises, projects and assessment criteria carried out in a school environment.

Key words. patriotism, competence, indicator, educational process, school, students.

Globallashuv, axborot maydonining kengayishi va ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar davrida yoshlar o‘rtasida milliy ongni, vatanparvarlik ruhini saqlash va rivojlantirish dolzarb muammo hisoblanadi. Maktab — yoshlarning birinchi sotsiokultural muhitidir, u orqali ularning Vatanga, tarixga va milliy qadriyatlarga bo‘lgan munosabati shakllanadi.

Mazkur ishda vatanparvarlik kompetensiyasi nazariy jihatdan tahlil qilinib, amaliy indikatorlar ishlab chiqildi va ularni aniqlash bo‘yicha metodik vositalar taklif etildi. Ish ta’lim muassasalarida pedagoglar va tarbiyachilar uchun amaliy qo‘llanma sifatida ham foydalanilishi mumkin.

Vatanparvarlik — shaxsning Vatanga, millatga, davlatga bo‘lgan chuqur mehr-muhabbati, sadoqati va himoya qilishga tayyorligi bilan ifodalanadigan tizimli sifatlar majmuasidir. Pedagogik adabiyotlarda vatanparvarlik nafaqat hissiy-qadrli munosabat, balki fuqarolik qobiliyati va ijtimoiy faoliyat ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston hududida vatanparvarlik g‘oyalari qadimiy davrlardan boshlab mavjud bo‘lib, mamlakatning turli tarixiy bosqichlarida o‘ziga xos ko‘rinishlarga ega bo‘lgan. Bu g‘oyalar madaniy-milliy meros, buyuk shaxslar va xalq xotirasida aks etgan.

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda vatanparvarlik tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan. Ta’lim tizimi, ongni shakllantirish dasturlari va jamoat tashkilotlari milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya ishlarini kengaytirdi.

Vatanparvarlik pedagogikasi bir qancha nazariy tamoyillarga asoslanadi: uzviylik va izchillik, amaliy yo‘naltirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga muvofiqlik va boshqalar. Bu tamoyillar dars va tarbiya jarayoniga integratsiyalashgan holda ishlatiladi.

Umumiy o‘rta ta’lim o‘quvchilarida vatanparvarlik kompetensiyasi.

Kompetensiyaviy yondashuv ta’limda amaliy ko‘nikmalarni va ularni hayotiy vaziyatlarda qo‘llashni ta’minlashga qaratilgan. Vatanparvarlik kompetensiyasi esa mazkur yondashuv doirasida talabalarda yoki o‘quvchilarda vatanparvarlikka oid bilim, tuyg‘u va xatti-harakatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Vatanparvarlik kompetensiyasi quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi: bilim (tarix, geografiya, davlat tuzilmasi), qadriyatlarga oid ishonch (emotsional-ruhiy komponent), va amaliy ko‘nikmalar (ijtimoiy faoliyat, obodonlashtirish ishlari va h.k.).

Bilimiy komponent: o‘quvchilar O‘zbekiston tarixi, Madaniy merosi va davlat ramzlari haqidagi aniq bilimlarga ega bo‘lishi kerak. Emotsional-ruhiy komponent: milliy g‘urur, Vatanga mehr. Amaliy komponent: jamoaviy ishlar, loyihalar orqali Vatan manfaatlari uchun amaliy hissa qo‘shish.

Davlat ramzlariga hurmat indikatoriga o‘quvchining madhiyani to‘g‘ri kuylashi, bayroq va gerbga nisbatan munosabati, rasmiy tadbirlarda odob-axloq qoidalariga rioya qilishi kiradi.

Amaliy misol: maktab tadbirlarida bayroq ko‘tarish marosimini tashkil etishda ishtirok etish, madhiyani hurmat bilan kuylash, davlat ramzlari haqida ma’ruza qilish.

O‘zbek milliy urf-odatlari, an’analariga hurmat, milliy libos, bayramlarga hurmat bilan munosabat ko‘rsatish — bular indikatorning tarkibiy qismidir.

Amaliy misol: milliy bayramlarda ishtirok etish, an’anaviy hunarmandchilik bilan tanishish va uni targ‘ib qilish.

Fuqaro mas’uliyati:

Fuqaro mas’uliyati – bu maktab va jamoat hayotida faol ishtirok qilish, o‘z huquq va majburiyatlarini bilish va bajarish.

Amaliy misol: mahalla tozalash tadbirlarida qatnashish, maktab hayotidagi tashkiliy ishlarni olib borish.

Tarixiy xotiraga hurmat:

Tarixiy xotiraga hurmat – ajdodlar, qahramonlar va tarixiy voqealarga ehtirom bildirish, tarixiy obidalarni asrab-avaylash.

Amaliy misol: muzeylarga tashrif, tarixiy obidalarga g‘amxo‘rlik ko‘rsatish, xotira kechalarida ishtirok etish.

Tabiat va yurtga mehr:

Tabiatni asrash, atrof-muhitni muhofaza qilish, obodonlashtirish ishlarda faol qatnashish indikatorga kiradi.

Amaliy misol: daraxt ekish aksiyalari, hududni tartibga solish va chiqindilarni kamaytirish bo‘yicha loyihalar.

Jamiyat taraqqiyotiga intilish:

Ilm o‘rganishga intilish, kasb tanlashda Vatan rivojiga hissa qo‘shish niyatida bo‘lish.

Amaliy misol: fan olimpiadalari, ijtimoiy startap va loyihalarda qatnashish.

O‘zbek tiliga va madaniyatiga hurmat:

Tilni to‘g‘ri qo‘llash, adabiyotlarni o‘qish, madaniy merosni o‘rganish.

Amaliy misol: adabiy kechalar, she’riyat va nasriy ijod bilan shug‘ullanish.

Jamoaviylik va birdamlik:

Sinf va maktab jamoasida hamkorlik, ijtimoiy yordam ko‘rsatish va jamoa a’zolari bilan mushtarak ishlarni olib borish.

Amaliy misol: tashkiliy loyihalarda guruh rahbari bo‘lish yoki vazifalarni muvofiqlashtirish.

Vatanparvarlik kompetensiyasini shakllantirishning shart-sharoitlari

Ushbu kompetensiyani muvaffaqiyatli shakllantirish uchun maktab muhitining ma’lum talablariga javob berishi zarur:

– Maktab siyosati va tarbiyaning uzviy integratsiyasi;

– O‘qituvchilarning shaxsiy namunasi va professional tayyorgarligi;

– Ota-onalar va mahalla bilan samarali hamkorlik;

– Resurslar (muzeylar, kutubxonalar, tashriflar, moddiy-texnik baza).

Dars jarayonida vatanparvarlikni shakllantirish

Darslarda interfaol metodlarni qo‘llash: muammoli topshiriqlar, loyihaviy yondashuv, targ‘ibot va diskussiya. Misol: tarix darsida rejalashtirilgan tadqiqot - 'Mening viloyatim va uning tarixi'.

Maktab ichida va maktabdan tashqarida amalga oshiriladigan loyihalar vatanparvarlik tuyg‘usini mustahkamlaydi. Quyida 3 ta loyihaning batafsil yo‘l xaritasi keltiriladi:

Loyiha 1: 'Maktabim - faxrim' (6 oy davomida)

Maqsad: o‘quvchilarni maktab tarixini o‘rganishga jalb qilish va maktab infratuzilmasini yaxshilashga hissa qo‘shish.

Faoliyatlar: maktab tarixini tadqiq qilish, eski fotolarni yig‘ish, intervyular o‘tkazish, maktab hududini obodonlashtirish, natijalarni taqdimot qilish.

Loyiha 2: “Yashil maktab” (1 yil davomida)

Maqsad: ekologik tarbiya va yurtga mehrni oshirish orqali tabiatni asrash madaniyatini shakllantirish.

Faoliyatlar: daraxt ekish aksiyalari, chiqindilarni saralash, ekologik seminarlar, mahalla bilan hamkorlikda obodonlashtirish.

Loyiha 3: “Tarixni saqlash” (doimiy)

Maqsad: tarixiy obidalarni asrab-avaylash va ajdodlar xotirasini saqlash.

Faoliyatlar: muzeylarga tashrif, tarixiy obidalarni ziyorat qilish, xotira kechalari tashkil etish.

Oila va mahalla bilan hamkorlik

Oila va mahalla resurslarini jalb qilish orqali tarbiya ishlari samaradorligi oshadi. Ota-onalar ishtirokidagi tadbirlar, mahalla faollari bilan uchrashuvlar amalga oshirilishi kerak.

Harbiy-vatanparvarlik mashg‘ulotlari va sport

Jismoniy tarbiya va harbiy-vatanparvarlik mashg‘ulotlari o‘quvchilarning vatanparvarlik ruhini kuchaytiradi. Misol uchun, 'Shon-sharaf' o‘yinlari va sport musobaqalari orqali intizom va birdamlik oshiriladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali tarbiya

Multimedia, virtual sayohatlar, onlayn muzeylar, video intervyular yordamida o‘quvchilarning qiziqishi ortadi va ma’lumotlarni qabul qilish samaradorligi oshadi.

Vatanparvarlik kompetensiyasini baholash va monitoring

Kompetensiyani baholash uchun sifatli va miqdoriy usullar kombinatsiyasini qo‘llash tavsiya etiladi. Quyida baholash moduli keltiriladi:

A. Kuzatish jadvali (teacher observation): o‘quvchining tadbirlarda ishtiroki, davlat ramzlariga munosabati, sinfdoshlar bilan munosabatlari.

B. Test va anketa: bilimlarni nazorat qilish uchun 30 ta savoldan iborat test, shuningdek attitudinal anketa (15 gapdan iborat Likert shkala).

C. Amaliy ishlar: loyihalar, obodonlashtirish ishlari va ijtimoiy faoliyatlar baholanadi.

D. Ijodiy ishlar: insholar, she’rlar, rasmlar orqali o‘quvchining Vatanga munosabati o‘lchanadi.

Baholash mezonlari (namuna)

Indikator Ball (0-4) – Mezon lzoh

Davlat ramzlariga hurmat 0-4 – Madhiyaga hurmatsizlikdan to mukammal hurmatgacha, Rasmiy tadbirlar

Milliy qadriyatlarga sadoqat 0-4 – An’analarni bilmaslikdan faol ishtirokgacha, Bayramlarda ishtirok

Fuqaro mas’uliyati 0-4 – Ishtiroksizdan tashabbuskorlikgacha, Mahalla loyihalari

Tabiat va yurtga mehr 0-4 – Passivdan faol qatnashuvgacha, Daraxt ekish.

Ushbu jadval namunaviy bo‘lib, har bir indikator uchun maktab sharoitiga moslashtirilgan mezonlar ishlab chiqilishi lozim.

Amaliy tavsiyalar

1. Maktablar uchun o‘quv-tarbiyaviy rejalar tarkibiga vatanparvarlik modulini kiritish.

2. O‘qituvchilarning malaka oshirish kurslarida vatanparvarlik pedagogikasini alohida kiritish.

3. Mahalla va ota-onalarni jalb etish bo‘yicha aniq mexanizmlar ishlab chiqish.

4. Baholash tizimini ishlab chiqish va har yili monitoring olib borish.

5. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanish va virtual loyihalarni joriy etish.

Ilova A. Namunaviy anketa (o‘quvchilar uchun)

Iltimos, quyidagi savollarga halol javob bering. Har bir bandga 1 dan 5 gacha baho bering (1-hech qachon, 5-doim).

1. Men o‘z Vatanim bilan faxrlanaman.

2. Men davlat ramzlariga hurmat bilan munosabatda bo‘laman.

3. Men milliy bayramlarda ishtirok etaman.

4. Men tarixiy obidalarni asrab-avaylashni qo‘llab-quvvatlayman.

5. Men maktab va mahallani obodonlashtirish tadbirlarida qatnashaman.

6. Men o‘zbek tilini to‘g‘ri qo‘llashga harakat qilaman.

7. Men kelajakda Vatan rivojiga hissa qo‘shadigan kasb tanlashni istayman.

8. Men ajdodlar merosini o‘rganishni muhim deb bilaman.

9. Men boshqa davlatlarning madaniyati bilan qiziqaman, lekin o‘z madaniyatimni yo‘qotishni istamayman.

10. Men jamoadagi vazifalarni bajara olaman.

Ilova B. Namunaviy dars-reja (Tarix, 9-sinf)

Mavzu: 'Viloyatim tarixi va qahramonlari'

Maqsad: O‘quvchilarga viloyat tarixini o‘rgatish va ularda vatanparvarlik hissini uyg‘otish.

Vaqt: 45 daqiqa

O‘qitish usullari: ma’ruza, guruhlarda tadqiqot, taqdimot.

Faoliyatlar: 10 daqiqa - kirish va maqsadni belgilash; 20 daqiqa - guruhlar bo‘lib tadqiqot; 10 daqiqa - natijalarni taqdim etish; 5 daqiqa - xulosa va uyga vazifa.

Ilova C. Namunaviy darslar va mashg‘ulotlar

1) Dars: 'Mening Vatanimning tabiat boyliklari' (Geografiya, 7-sinf)

Maqsad: o‘quvchilar O‘zbekistonning tabiiy resurslarini va ularni asrash zarurligini tushunishlari.

Faoliyatlar: interaktiv xarita bilan ishlash, hududiy resurslar bo‘yicha guruh loyihalari, taqdimotlar.

2) Mashg‘ulot: 'Vatan himoyachilari' (Tarbiya, 8-sinf)

Maqsad: o‘quvchilarga mamlakat himoyasining ahamiyatini tushuntirish va vatanparvarlik g‘oyasini shakllantirish.

Faoliyatlar: harbiy xizmat vakillari bilan uchrashuv, savol-javob, insholar yozish.

Metodik ko‘rsatmalar o‘qituvchilar uchun

1. Darslarni rejalashtirishda kompetensiyaviy maqsadlarni aniqlash.

2. O‘quvchilarning faol ishtirokini rag‘batlantirish uchun baholash tizimini shaffof qilish.

3. Loyihalar va amaliy ishlarni baholashda jamoaviy va shaxsiy hissani hisobga olish.

4. Ota-onalar bilan kommunikatsiyani qat’iy olib borish va tadbirlarga jalb etish.

Amaliy loyiha uchun 6 oylik ish rejasi (namuna)

1-oy: loyiha mavzusini belgilash va resurslarni aniqlash;

2-oy: tadqiqot va materiallar yig‘ish;

3-oy: amaliy ishlar (obodonlashtirish, intervyular);

4-oy: nazorat va tahlil;

5-oy: taqdimotlar tayyorlash;

6-oy: loyihaning yakuniy natijalarini e’lon qilish va baholash.

Xulosa qilib aytganda, ushbu mustaqil ishda umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarining vatanparvarlik kompetensiyasi kontseptsiyasi tahlil qilindi va uning indikatorlari hamda amaliy shakllantirish usullari taklif qilindi. Maktablar ushbu yondashuvni o‘z dasturlariga jalb etishlari orqali yoshlarni Vatan oldidagi burchini anglaydigan, sadoqatli va mas’uliyatli fuqarolar sifatida shakllantirishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T., 2020.

3. Mirziyoyev Sh.M. Nutqlar va maqolalar to‘plami. – T., 2019-2024.

4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008.

5. Mahmudov N., Usmonov S. Pedagogika nazariyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2019.

6. Jo‘rayev R., Qodirova F. O‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy tarbiya. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2020.

7. G‘ulomov A. Vatanparvarlik va yoshlar tarbiyasi. – T.: Ma’naviyat, 2018.

8. UNESCO. Education for Global Citizenship. – Paris, 2015.

9. O‘zbekiston tarixi bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. – T.: Fan, 2017.

Mashhura KADIROVA,
Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti, "O'zbek adabiyoti va uni o'qitish metodikasi" kafedrasi, dotsent, (PhD)

O'QUVCHILARDA OBRAZLI TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHDA QAHRAMON TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada adabiy ta'lim jarayonida badiiy asar qahramonlarini tahlil qilishning samarali metodik yondashuvlari yoritilgan. Maqolada "Xarakter xaritasi", "Qahramon nomidan monolog", "Qahramonlar sudi", "Rolga kirish" va "Zamonaviy qahramon" kabi interfaol metodlar orqali dars samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Tayanch so'zlar. Qahramon, obraz, adabiy ta'lim, metodika, estetik tarbiya, rolga kirish, tahlil, yondashuv.

В данной статье рассматриваются эффективные методические подходы к анализу персонажей художественного произведения в процессе литературного образования. В статье даются рекомендации по повышению эффективности урока с помощью интерактивных методов, таких как «Карта персонажа», «Монолог от имени героя», «Суд героев», «Введение в роль» и «Современный герой».

Ключевые слова. Герой, образа, литературное образование, методика, эстетическое воспитание, вживание в роль, анализ, подход.

This article examines effective methodological approaches to analyzing characters in a work of art in the process of literary education. The article provides recommendations for increasing the effectiveness of a lesson using interactive methods such as "Character Map", "Monologue on Behalf of the Hero", "Heroes' Trial", "Introduction to the Role" and "Modern Hero".

Key words. Hero, image analysis, literary education, methodology, aesthetic education, getting into character, analysis, approach.

Adabiyot fani o'quvchilarning ruhiy olamiga kirib borish, ularning hayotga, jamiyatga va insoniy munosabatlarga bo'lgan qarashlarini shakllantirish, ularda estetik did, milliy g'urur, badiiy tafakkur va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Adabiyot darslarining asosiy vazifalaridan biri — o'quvchida badiiy tafakkur, estetik did, hayotga teran nigohni shakllantirishdir. Bu esa avvalo asardagi qahramonlarni anglash va tahlil qilish orqali amalga oshadi. Badiiy asar qahramoni — adib g'oyasining timsoli, asarning mazmuniy va ma'naviy markazidir. Shu bois o'quvchilarda qahramon shaxsiga nisbatan mustaqil, tanqidiy, xolis munosabat uyg'otish muhim metodik vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda adabiy asar qahramonini tahlil qilish — asar mazmunini chuqur anglash, yozuvchi g'oyasini to'g'ri talqin qilish, shuningdek, o'quvchini badiiy fikrlashga o'rgatishning asosiy vositasi bo'lib, tahlil orqali o'quvchi asar ichiga kiradi, qahramon bilan hamnafas bo'ladi, uning xatti-harakatlari va qarorlariga baho beradi.

Badiiy asar qahramonini tahlil qilish deganda, uning ichki va tashqi olami, xatti-harakatlari, qarashlari, boshqa obrazlar bilan munosabati, shuningdek, muallif pozitsiyasini tahlil qilish tushuniladi. Bu jarayon o'quvchining nafaqat asarni anglash, balki hayotiy

vaziyatlarga baho bera olish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Adabiy qahramon — bu asarda aks etgan inson obrazidir. U orqali yozuvchi o‘z g‘oyasini ifodalaydi, o‘quvchiga estetik ta’sir o‘tkazadi. Qahramon o‘zining fe’l-atvori, qarashlari, qarorlari, harakatlari bilan asarning mazmunini boyitadi va uni hayotiy qiladi. U muallif g‘oyasini ifodalovchi, o‘quvchini hayajonga soluvchi, jamiyatdagi muammolarni yorituvchi hamda axloqiy saboq beruvchi badiiy obraz bo‘lib, u o‘quvchining hayotga munosabatini shakllantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Badiiy asardagi qahramonni tahlil qilish muallif g‘oyasini ochishda, asarning mazmun-mohiyatini anglashda va o‘quvchida mustaqil fikrlash, kuzatish, tahlil qilish kabi ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Quyidagi metodik bosqichlar orqali bu jarayon tizimli va samarali yo‘lga qo‘yiladi:

1. Tanishtirish bosqichi:

Bu bosqichda o‘quvchilar qahramon bilan dastlabki tanishuvni amalga oshiradilar. Asarda uning ismi, yashash muhiti, ijtimoiy maqomi, oilaviy holati, atrofidagi odamlar bilan munosabati, voqealar zanjiridagi o‘rni aniqlanadi. Qahramonning jamiyatdagi o‘rni va uning faoliyati asosida obrazga dastlabki munosabat shakllanadi.

Bu qahramon kim?

U qanday jamiyatda, qanday sharoitda yashaydi?

Qahramon asarda qanday voqealarga daxldor?

Asar g‘oyasini yoritishda bu obrazning o‘rni qanday?

2. Ichki va tashqi tavsif:

Bu bosqichda qahramonning tashqi ko‘rinishi (yuzi, kiyim-boshi, yurish-turishi, nutqi) bilan bir qatorda ichki dunyosi — ya’ni ruhiy holati, kechinmalari, his-tuyg‘ulari, dunyoqarashi, orzulari, niyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, u bilan boshqa obrazlar o‘rtasidagi ruhiy qarama-qarshiliklar ham ko‘rib chiqiladi. Bu bosqich o‘quvchining badiiy tafakkurini rivojlantiradi.

Qahramon qanday odam sifatida tasvirlangan?

Uning fe’l-atvori qanday?

U qanday odatlarga ega?

Qahramon nimalarni his qiladi? Nimalarni orzu qiladi?

3. Xatti-harakat va nutq tahlili:

Bu bosqichda qahramonning asar davomida amalga oshirgan xatti-harakatlari, qarorlari, tashabbuslari, boshqalarga munosabati, nutqidagi ifodalar asosida uning xarakteri va ichki pozitsiyasi aniqlanadi. Shuningdek, uning ijobiy yoki salbiy tomonlari hayotiy vaziyatlar fonida ochib beriladi.

Qahramon qanday holatlarda faol ishtirok etadi?

U qanday qarorlar qabul qiladi va nega?

Qahramon o‘z so‘zlari va harakatlari bilan nimani anglatmoqchi?

Bu harakatlar uning qanday inson ekanidan darak beradi?

4. Baholash bosqichi:

Bu bosqichda o‘quvchi qahramon haqida mustaqil xulosa chiqaradi. Qahramonning harakatlariga o‘z munosabatini bildiradi, uni maqtaydi yoki tanqid qiladi. Qahramonning hayoti, qarashlari, tanlovi o‘quvchiga qanday saboq bergani tahlil qilinadi. Bu bosqichda shaxsiy baho va ijtimoiy-axloqiy mezonlar asosida fikr yuritish o‘rgatiladi.

Siz ushbu qahramonni qanday inson deb hisoblaysiz?

Uning harakatlariga qanday munosabat bildirasiz?

Bu obraz sizga qanday saboq berdi?

5. Taqqoslash va xulosalash bosqichi:

So‘nggi bosqichda qahramon boshqa asarlardagi yoki shu asarning boshqa obrazlari bilan taqqoslanadi. Uning farqlari, o‘xshashliklari, umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlanadi. O‘quvchilar bu orqali obrazning estetik va axloqiy qiymatini chuqurroq anglaydi, asardan ijtimoiy hamda shaxsiy xulosa chiqaradi.

Qahramonni boshqa obraz bilan taqqoslaganingizda qanday farq sezildi?

Sizga qaysi obraz yaqinroq va nega?

Ushbu qahramon asar g‘oyasini ochishda qanday rol o‘ynadi?

Asardan qanday hayotiy va estetik xulosa chiqarishingiz mumkin?

Adabiy asarlar tahlilida o‘quvchilar faolligini oshirish, ularning mustaqil fikrlashi, qiyosiy tahlil qilish, obrazlarni chuqur anglashiga erishish uchun turli interfaol metodlar va uslublardan samarali foydalanish zarur. Quyida badiiy qahramonlarni o‘rganishda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan samarali metodlarni keltirib o‘tamiz, bu metodlar o‘quvchilarning adabiy obrazlarga nisbatan qiziqishini oshiradi, mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda ularning estetik didini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi:

1. “Xarakter xaritasi” metodi

Bu metod orqali o‘quvchilar qahramonning xarakterini chuqurroq o‘rganadilar. Dars davomida ular qahramonning fazilatlari, nuqsonlari, qarorlari, harakatlari, his-tuyg‘ulari va unga ta’sir qilgan tashqi omillarni tahlil qilib, maxsus xarita shaklida ifodalaydilar. Bu usul orqali obrazni ko‘p qirrali tarzda yoritish imkoniyati tug‘iladi.

Masalan: Qahramonning ijobiy va salbiy sifatlari ikki ustunga yoziladi, har bir harakatiga asosli misollar keltiriladi, shaxsiy baho qo‘shiladi.

2. “Qahramon nomidan monolog” metodi

Bu metodda o‘quvchi o‘zini qahramon o‘rniga qo‘yib, uning ichki kechinmalari, orzu-umidlari, pushaymonliklari yoki qarashlarini o‘z nomidan ifodalaydi. Bu usul orqali o‘quvchi qahramon ruhiyatiga chuqur kirib boradi, badiiy tafakkur va empatiya rivojlanadi.

Masalan: “Men bu qarorni qabul qilganimda yuragimda qanday tuyg‘ular bor edi...” kabi iboralar bilan boshlanuvchi monologlar yoziladi yoki og‘zaki aytiladi.

O‘quvchiga topshiriq: “Otabekning Kumush vafotidan keyingi ichki monologini tasavvur qilib yozing yoki ayting.”

O‘quvchi monologi namunasi:

“Men yana tushlarimda Kumushning chehrasini ko‘rdim. Uning ohangrabodek nigohlari meni yashashga, kurashishga undaydi. Ammo yuragimda bir alam bor — men uni asray olmadim...”

3. “Rolga kirish” metodi

Ushbu metod dramalashtirishga asoslangan bo‘lib, o‘quvchi darsda qahramon rolini bajaradi. Ma’lum bir voqea yoki holat yuzasidan qahramon qanday munosabat bildirgan bo‘lsa, o‘quvchi uni ifodalaydi. Bu metod orqali obrazga emotsional va axloqiy yondashuv shakllanadi.

Masalan: Qahramonning muhim qaror qabul qilgan sahnasi sahnalashtiriladi, o‘quvchi uning rolini bajaradi va nima uchun aynan shunday yo‘l tutganini tushuntiradi.

4. “Qahramonlar sudi” metodi

Bu metodda darsda muhokama shaklida adabiy obrazlar xatti-harakatiga ijtimoiy va axloqiy baho beriladi. O‘quvchilar sudlovchilar, himoyachilar va guvohlar rolida qatnashib, obrazning qarorlarini asoslaydilar yoki tanqid qiladilar. Bu usul o‘quvchilarda hayotiy pozitsiya, tahliliy fikr yuritish va dalillash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Masalan: “Sud stoli” uslubida qahramonning ijtimoiy javobgarligi baholanadi, ijtimoiy qadriyatlar bilan bog‘lanadi.

5. “Zamonaviy qahramon” metodi

Bu usul orqali adabiy obraz bugungi kun yoshlari bilan taqqoslanadi. O‘quvchi o‘sha qahramon hozirgi davrda yashaganida qanday fikrlagan, qanday yo‘l tutgan bo‘lishi mumkinligini tahlil qiladi. Bu metod orqali obrazning dolzarbligi va zamonaviylik bilan aloqasi yoritiladi.

Masalan: O‘quvchilar “Agar bu qahramon bugun biz bilan bir davrda yashaganida...” yoki “Agar bu qahramon biz bilan bir sinfda o‘qiganida...” degan shartli holat asosida tahlil yuritadilar.

Adabiy asar qahramonini tahlil qilish o‘quvchilarning nafaqat badiiy tafakkurini, balki hayotga, inson ruhiy olamiga va jamiyatdagi murakkab munosabatlarga ongli yondashuvini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Bu jarayon orqali o‘quvchilar obrazlar orqali ifodalangan axloqiy-ruhiy kechinmalarni, tanlov va qarorlarning oqibatini tahlil qilishga, ularni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lashga o‘rganadilar.

Qahramon tahlili:

– o‘quvchini to‘g‘ri fikrlash, mustaqil xulosa chiqarish va hayotiy tanlovda oqilona yo‘l tanlashga undaydi;

– insoniy fazilatlar, jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlar va ruhiy kechinmalar mohiyatini anglashga yo‘naltiradi;

– badiiy matndagi xarakter, voqea va tafsilotlarni chuqur anglash, his etish va estetik zavq olish ko‘nikmasini rivojlantiradi;

– o‘quvchining mulohazakorligi, tanqidiy fikrlashi va obrazlarga asosli baho bera olish salohiyatini oshiradi.

Mazkur metodik yondashuvlar orqali o‘quvchilar badiiy obrazlarni chuqur anglaydi, ularni tahlil qilish orqali o‘z fikrini mustaqil ifodalashga, hayotiy vaziyatlarga baho bera olishga, turli shaxsiy, ijtimoiy va axloqiy muammolarni yechishda obrazlar tajribasidan foydalanishga o‘rganadilar. Bunday yondashuvlar ta’lim jarayonida o‘quvchi shaxsini shakllantirish, uning tafakkurini boyitish va estetik didini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy asar qahramonlarini tahlil qilish – bu nafaqat adabiy bilim berish vositasi, balki shaxsiy kamolot, estetik tarbiya va axloqiy yuksalishga olib boruvchi muhim pedagogik jarayondir. Shu bois, adabiyot darslarida obraz tahliliga metodik asosda yondashish o‘quvchilarni ongli, sezgir, mulohazakor, tafakkurli va badiiy-estetik didga ega insonlar etib tarbiyalashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kadirova M.N. Technological solutions and innovative digital tools. Netherlands. https://staff.tiiame.uz/storage/users/829/articles/nyOCfZLWmrPLJiMMJmugxLcoqGUmIvB9cP2PPxaq.pdf

2. Kadirova M.N. Improvement Of Students' Competences on Folklore Genres in Distance Learning Environment. Nizami Tashkent State Pedagogical University lecturer of the Department of Uzbek language and literature. https://geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/410

3. Kadirova M.H. "The need for improving the methodology of teaching folklore in distance learning" Lecturer, Department of Uzbek language and literature of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Uzbekistan, https://inlibrary.uz/index.php/crjps/article/view/17610

Feruzaxon SULTONOVA,
Andijon davlat texnika instituti, katta o‘qituvchi

FIZIKA FANINI O‘QITISHDA MUSTAQIL TA’LIMNI SHAKLLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya

Maqolada o‘quvchilarga fizika fanini o‘qitishda Osiyo allomalarining tutgan o‘rni va fanning shakllanish bosqichlarini yetkazib berishda mustaqil ta’limni shakllantirish istiqbollari to‘g’risida so‘z yuritilgan. Shuningdek, fanning rivojlanish bosqichlarini o‘rganish bilan birga fan taraqqiyotiga hissa qo‘shish mumkinligi aytib o‘tilgan.

Tayanch so‘zlar. Fan, alloma, mustaqil ta’lim, faoliyat, taraqqiyot, tajriba, sinov, natija.

В статье рассматривается роль азиатских ученых в преподавании физики учащимся и перспективы формирования самостоятельного образования в передаче этапов становления науки. Также было отмечено, что наряду с изучением этапов развития науки можно внести вклад в развитие науки.

Ключевые слова. наука, ученый, самостоятельное обучение, деятельность, развитие, опыт, испытание, результат.

The article discusses the role of Asian scholars in teaching physics to students and the prospects for forming independent education in conveying the stages of science formation. It is also noted that, along with studying the stages of development of science, it is possible to contribute to the development of science.

Key words. Science, scientist, independent learning, activity, development, experience, test, result.

Pedagogik tajriba sinovning maqsadi - ishlab chiqilgan va chop etilgan ilmiy-tadqiqot natijalari hamda “Fizika fanini shakllanishida Osiyo allomalarning o‘rni” nomli monografiyani o‘quvchilarning fizikadan bilimlarini ortirishdagi hamda ularning mustaqil faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha ma’lumotlar keltirilgan.

Pedagogik tajriba sinovning 3 ta tajriba maydonida olib borildi.

Pedagogik tajriba sinovning vazifalari quydagilardan iborat bo‘ldi:

1. Yaratilgan monografiya hamda ishlab chiqilgan ilmiy - uslubiy ishlarni o‘quvchilarni fizikani tarixini mustaqil o‘rganish sharoitida qo‘llash imkoniyatlari va samarasini hamda o‘quvchilarning fizikani tarixini o‘zlashtirish darajasigi rolini tekshirib ko‘rish.

2. Yaratilgan monografiya hamda metodikalarning fizika ta’limida qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Pedagogik tajriba sinovi 2019-2022-yillarda o‘tkazildi. Har bir bosqichda tadqiqot muammolari buyicha o‘quv adabiyotlar, qo‘shimcha adabiyotlar, ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlil qilindi, o‘qituvchilar bilan suhbatlar o‘tkazildi, o‘quvchilarning mustaqil ishlari muammolari bo‘yicha anketa so‘roqlar o‘tkazilib, ular tahlil qilindi, pedagogik tajriba sinovning o‘tkazish tartibi va metodikasi aniqlashtirildi, pedagogik tajriba sinovning o‘tkaziladigan muassasada o‘qituvchilar tarkibi aniqlandi, o‘quvchilar bilan suhbat va maslahatlar tashkil qilindi, mustaqil ishlar tashkil qilindi, uy-tajriba vazifalari berildi, nazorat ishlari olindi, o‘quvchilar o‘zlashtirish natijalari bo‘yicha baholandi, olingan natijalar matematik-statistik qayta ishlanib pedagogik tajriba sinovning maqsadlari aniqlashtirildi.

Pedagogik tajriba sinovning yakunlovchi bosqichi o‘quvchilarning fizikani tarixini o‘rganish metodikasining aprobatsiyasi bo‘lib o‘tdi. Unda tajriba guruhidagi o‘quvc-

hilar fizikani o‘qitishda “Fizika fanini shakllanishida Osiyo allomalarning o‘rni nomli” monografiya asosida ma’lumotlar bilan tanishdilar, shu jumladan qiyinchilik darajasi har xil bo‘lgan test vazifalarini hal qilishdi.

Pedagogik eksperiment jarayonida o‘quvchilarning tarixiy materiallarini o‘rganish va ular bo‘yicha test vazifalarini bajarish orqali tashkil qilindi. O‘quvchilarning darsdagi faoliyatini o‘rganish bo‘yicha uslubiy ishlanmalar amalda sinab ko‘rildi.

9-sinf o‘quvchilari uchun qo‘shimcha qo‘llanma sifatida foydalanish mumkin bo‘lgan “Fizika fanining shakllanishida Osiyo allomalarining o‘rni” monografiyasi asosida suhbat o‘tkazildi va prezentasiya namoyish qilindi. O‘quvchilarga tanishib chiqishlari uchun taqdim qilindi. Bu asosida tuzilgan test variantlari berildi va bu variantlar asosida 15 ta savoldan iborat bo‘lib, baho tizimida tekshirildi.

Yuqorida ta’kidlanganidek, tajriba-sinov ishlarini Andijon viloyati, Namangan viloyati va Sirdaryo viloyati maktablarida olib borildi. Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo‘yicha so‘rovnomalar yuzasidan shu bobda berilgan statistik ma’lumotlarni matematik statistik tahlil qilish uchun umlashgan dastlabki va yakuniy javoblari viloyatlar kesimida keltirilgan(1-jadval).

1-jadval.

Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo‘yicha tajriba-sinov ishlarining dastlabki bosqich (d.b.) va yakuniy bosqich (ya.b.) natijalar (viloyatlar kesimida)

Tajriba-sinov maydonlari	Guruhlar	O`quvchilar soni	Baholash mezonlari							
			“5”-baho		“4”-baho		“3”-baho		“2”-baho	
			d.b.	ya.b.	d.b.	ya.b.	d.b.	ya.b.	d.b.	ya.b.
Andijon viloyati	Tajriba guruhi	58	6	18	15	21	26	12	11	7
	Nazorat guruhi	56	6	3	13	19	27	27	10	7
Namangan viloyati	Tajriba guruhi	56	5	17	12	24	31	10	8	5
	Nazorat guruhi	52	5	5	11	15	25	23	11	9
Sirdaryo viloyati	Tajriba guruhi	64	9	22	17	24	25	14	13	4
	Nazorat guruhi	68	7	6	16	14	33	36	12	12
Jami	Tajriba guruhi	**178**	20	**57**	44	**69**	82	**36**	32	**16**
	Nazorat guruhi	**176**	18	**14**	40	**48**	85	**86**	33	**28**

Izoh: d.b. – dastlabki bosqichda, ya.b. – yakuniy bosqichda

Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo`yicha tajriba-sinov ishlarining dastlabki bosqichdagi statistik ko‘rsatkichlar taqqoslandi(2-jadvalga qarang).

2-jadval

Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo‘yicha tajriba-sinov ishlarining dastlabki bosqichdagi ma’lumotlarning solishtirma jadvali

	Tadqiqot obyektlari	“5”-baho	“4”-baho	“3”-baho	“2”-baho	Jami
Tajriba guruhi	Andijon viloyati	6	15	26	11	58
	Namangan viloyati	5	12	31	8	56
	Sirdaryo viloyati	9	17	25	13	64
	Jami	**20**	**44**	**82**	**32**	**178**

Nazorat guruhi	**Tadqiqot obyektlari**	“5”-baho	“4”-baho	“3”-baho	“2”-baho	Jami
	Andijon viloyati	6	13	27	10	56
	Namangan viloyati	5	11	25	11	52
	Sirdaryo viloyati	7	16	33	12	68
	Jami	**18**	**40**	**85**	**33**	**176**

Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo‘yicha tajriba-sinov ishlarining dastlabki bosqich natijalar tahlili (son va foizlarda)keltirildi(3-jadval).

3-jadval

Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo`yicha tajriba-sinov ishlarining dastlabki bosqich (d.b.) natijalar tahlili (son va foizlarda)

Guruhlar	Talabalar soni	O‘zlashtirish natijalari (% da)			
		“5”-baho	**“4”-baho**	**“3”-baho**	**“2”-baho**
Tajriba guruhi	178	20 11	44 25	82 46	32 18
Nazorat guruhi	176	18 8	40 27	85 44	33 21

Tajriba-sinov avvalidagi natijalarga ko‘ra, tadqiqot jarayoniga jalb etilgan tajriba guruhidagi talabalarning nazorat guruhidagi talabalarga nisbatan bilim, ko‘nikma va malakalar orasidagi farqlar sezilarli emasligi aniqlandi. Bu jadval asosida diagramma quyidagi ko‘rinishni oldi.

9-rasm. Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo‘yicha tajriba-sinov ishlarining dastlabki bosqichdagi natijalarining diagrammasi

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, yakuniy bosqichda nazorat guruhidagi 5 va 4 baho ko‘rsatkichlari dastlabki bosqichdagi nazorat guruhi ko‘rsatkichlari orasidagi farqlar sezilarli emas ekan.

Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo‘yicha tajriba-sinov ishlarining yakuniy bosqichdagi statistik ko‘rsatkichlarning taqqoslandi (4-jadvalga qarang):

4-jadval

Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo‘yicha tajriba-sinov ishlarining yakuniy bosqichdagi natijalarni solishtirma jadvali

Tajriba guruhi	Tadqiqot ob’ektlari	“5”-baho	“4”-baho	“3”-baho	“2”-baho	Jami
	Andijon viloyati	18	21	12	7	58
	Namangan viloyati	17	24	10	5	56
	Sirdaryo viloyati	22	24	14	4	64
	Jami	**57**	**69**	**36**	**16**	**178**
Nazorat guruhi	Tadqiqot ob’ektlari	“5”-baho	“4”-baho	“3”-baho	“2”-baho	Jami
	Andijon viloyati	3	19	27	7	56
	Namangan viloyati	5	15	23	9	52
	Sirdaryo viloyati	6	14	36	12	68
	Jami	**14**	**48**	**86**	**28**	**176**

Endi Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo‘yicha tajriba va na-

zorat guruhi tajriba-sinov natijalarining yakuniy tahlilini keltiriladi(5-jadval).

5-jadval

Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo`yicha tajriba-sinov natijalarining yakuniy tahlili (son va foizlarda)

Guruhlar	Talabalar soni	O‘zlashtirish natijalari (% da)			
		“5”-baho	**“4”-baho**	**“3”-baho**	**“2”-baho**
Tajriba guruhi	178	57 32	69 39	36 20	16 9
Nazorat guruhi	176	14 8	48 27	86 49	28 16

Tajriba-sinov natijalari tahliliga ko‘ra, tadqiqot jarayoniga jalb etilgan yakuniy bosqichda tajriba guruhidagi talabalarning dastlabki bosqichdagi tajriba guruhi talabalariga nisbatan bilim, ko‘nikma va malakalari samarali ekanligi aniqlandi. Bu diagrammada quyidagi ko‘rinishni oldi.

10-расм. Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi asosida ривожланганлик диаграммаси

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, yakuniy bosqichda tajriba guruhidagi 5 va 4 baho ko‘rsatkichlari nazorat guruhi ko‘rsatkichlaridan yuqori ekan.

Yuqoridagi natijalarga asoslangan holda tajriba yakunida statistik ko‘rsatkichlarning o‘rta qiymati, tanlanma dispersiya, variasiya ko‘rsatkichlari, Styudentning tanlanma mezoni, Styudent mezoni asosida erkinlik darajasi, Pirsonning muvofiqlik mezoni va ishonchli chetlanishlari quyidagi jadvalda aks ettirildi(6-jadval).

6-jadval

Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo‘yicha tajriba-sinov natijalarining statistik ko‘rsatkichlari

$\overline{X}$	$\overline{Y}$	S_x^2	S_y^2	C_x		$T_{x,y}$	K	$X_{n,m}^2$	Δ_x	Δ_y
3,94	3,27	0,8764	0,6771	1,79	1,89	7,44	352	10.81	0,14	0,12

Yuqoridagi natijalarga asoslanib tajriba-sinov ishlarining sifat ko‘rsatgichlarini hisoblaymiz.

Bizga ma’lum $\overline{\tilde{O}}$ =3,94; $\overline{Y}$ =3,27; $\Delta_x = 0,14;\ \ \Delta_y = 0,12$ ga teng.

Bundan sifat ko‘rsatkichlari:

O‘qitish samaradorligi ko‘rsatkichi quyidagicha aniqlanadi:

$$\hat{E}_{\text{óñá}} = \frac{(\overline{X} - \Delta_x)}{(\overline{Y} + \Delta_y)} = \frac{3,94 - 0,14}{3,27 + 0,12} = \frac{3,80}{3,39} \approx 1,12$$

> 1;

Bilish darajasini ko‘rsatkichi esa quyidagicha aniqlanadi:

$$\hat{E}_{\text{áãá}} = (\overline{\tilde{O}} - \Delta_x) - (\overline{Y} - \Delta_y) = (3,94 - 0,14) - (3,27 - 0,12) = 3,80 - 3,15 = 0,65$$

> 0;

yoki X2 =10.81>7.84, ya’ni X2 ning qiymati uning kritik qiymatidan katta, olingan natijalardan o‘qitish samaradorligini ortishini baholash mezonlariga asosan ko‘rish mumkin. Bundan ma’lumki, Osiyoda fizika tarixi, mazmuni va o‘qitish metodikasi bo`yicha

tajriba guruhlaridagi o‘zlashtirish nazorat guruhlaridagi o‘zlashtirishdan yuqori ekan.

Yuqoridagi statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tadqiqot natijalari bo‘yicha o‘tkazilgan va dissertatsiyada keltirilgan xulosalar tajriba-sinov ishlari samarador(13,4 % ga) ekanligini va bizning ko‘zlagan maqsadimiz tasdiqlanganini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, o‘tkazilgan tadqiqot natijalari hamda o‘tkazilgan pedagogik tajriba-sinovlari asosida quyidagi xulosalar qilish mumkin:

Osiyoda fizika fanining shakllanishidagi Osiyo allomalarining ilmiy ishlari, qo‘lyozma, tarjima nusxalari, ular haqida o‘rgangan olimlarning ilmiy-uslubiy-tarixiy ishlari tahliliy o‘rganildi va Osiyo allomalarining ilmiy qarashlari va ishlari tizimli o‘rganilishi kerakligi asoslandi.

Osiyo allomalarining Fizika bo‘yicha izlanishlari va dunyoqarashlari mualliflar kesimida o‘rganildi. Al-Xoziniy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Al-Xaysam, Umar Xayyomlarning ilmiy faoliyatining yo‘nalishlari va ularning yaratgan asarlarini o‘quvchi va talabalarning qisqa vaqtda o‘rganishlari va eslab qolishlari uchun integrativ shaklda yoritildi.

Osiyo allomalarining asarlari diagramma shaklda, integrativ ko‘rinishda tavsiflanib, ularda ko‘rilgan masalalar va g’oyalar yoritildi.

Osiyo allomalari tomonidan kashf qilingan va yaratilgan yangiliklar alohida mavzular: Poroxning yaratilishi, Kompasning kashf qilinishi, Pallali tarozi va tarozi toshlarining yaratilish tarixi, Shishaning yaratilishi, Minerallarning kashf qilinishi va qo‘llanilishi tarixlari yoritildi va barcha o‘quv bosqichlarida o‘rganish uchun qulay, imkoniyatli darajada yoritildi.

Osiyoda fizika bo‘limlari: mexanika, molekulyar fizika, elektr va magnetizm hamda optika bo‘limlarining shakllanishi, ya’ni fizikani uning bo‘limlari bo‘yicha shakllanish tarixi tavsiflandi.

Demak, Osiyo allomalarining ilmiy tadqiqotlari mualliflar, Fizika fanining bo‘limlari va ayrim kashfiyotlar kesimida yoritildi va bu “Fizika tarixi”ni har xil metodik usullarda o‘qitish va o‘rgatishga shart-sharoit yaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tursunmetov K.A., Sultonova F.M. How to achieve competitive Quality education- international experience and Uzbekistan education. // Journal of Pharmaceutical Negative Results. Volume 14, Issue 3,2023. 3610-3613.

2. Sutonova F.M. Composs and the history of its invention. // Norwegian journal of development of the international science. 7/2017. 63-66.

3.Sultonova F.M. Prospects for training and development of educational skills. European journal of Research and Reflection and educational sciences. 8/2020. 37-38.

4. Sultonova F.M., Gulomov F. Student engagement in online learning: whwt it means to students. ERPA Internetional journal of multidisciplinary research. Volume 6, issue 12. 2020. 99-102.

5. Tursunmetov K.A., Sultonova F.M. Abu Ali Ibn Sinoning fizika fani shakllanishidagi o‘rni. // “Xalq ta’limi” jurnali 2/2022. Toshkent. 64-68 b.

6. Sultonova F.M. Osiyoda fizika fanining shakllanish bosqichlarini o‘rganish va ularning mazmuni. // “Mashinasozlik” ilmiy texnik jurnali. 5-son (maxsus son) I tom 2022 yil. Andijon. 380-383 b.

Shaxnoza IBADULLAYEVA,
“TMC INSTITUTE” nodavlat oliy ta’lim muassasasi, “Amaliy matematika va informatika” kafedrasi, katta o‘qituvchi

BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI KOMBINATORIK MASALALARNI YESHICHGA O‘RGATISH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada boshlang‘ich sinflarda kombinatorik masalalarni yechish usullarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Shuningdek, kombinatorika asoslari va uning boshlang‘ich ta’limda o‘rganilishi muhimligi, bolalar uchun kombinatorik masalalarni oddiy va qiziqarli tarzda taqdim etish usullari, ular orqali matematika faniga bo‘lgan qiziqishni oshirish mumkinligi ko‘rsatilgan. Bundan tashqari, kombinatorik masalalarni hal qilishda vizual yordamlar va o‘yinlar yordamida murakkab tushunchalarni sodda qilib yetkazish usullari tavsiya etilgan.

Tayanch so‘zlar. Kombinatorika, masalalarni yechish, pedagogik metodlar, tafakkur rivojlanishi, vizual yordamlar, interfaol metodlar, masala yechish usullari, o‘yinlar orqali ta’lim, diagrammalar, jadvallar, matematik tafakkur.

Статья посвящена изучению методов решения комбинаторных задач в начальных классах. Также показаны основы комбинаторики и важность ее изучения в начальном образовании, способы представления комбинаторных задач детям простым и интересным способом, посредством которых можно повысить интерес к математике. Кроме того, при решении комбинаторных задач рекомендуются методы упрощения сложных понятий с помощью наглядных пособий и игр.

Ключевые слова. Комбинаторика, решение задач, педагогические методы, развитие мышления, визуальная помощь, интерактивные методы, методы решения задач, обучение через игры, диаграммы, таблицы, математическое мышление.

The article is devoted to the study of methods for solving combinatorial problems in elementary grades. It is also shown that the basics of combinatorics and the importance of its study in primary education, methods of presenting combinatorial problems in a simple and interesting way for children, through which it is possible to increase interest in mathematics. In addition, methods for simplifying complex concepts using visual aids and games in solving combinatorial problems are recommended.

Key words. Combinatorics, problem-solving, pedagogical methods, thinking development, visual aids, interactive methods, problem-solving techniques, learning through games, diagrams, tables, mathematical thinking.

Kombinatorika – matematikada obyektlar, elementlar yoki obyektlarning o‘zaro joylashuvi, tanlovi va tasnifi bilan bog‘liq masalalarni o‘rganadigan fan sohasidir. Asosan, kombinatorika tasodifiy va tizimli tanlovlar, joylashuvlar va tartiblar bilan bog‘liq masalalarni hal qilishda qo‘llaniladi. Kombinatorika nafaqat matematikada, balki informatika, iqtisodiyot, statistika, biologiya, tarmoq tizimlari va boshqa sohalarda keng qo‘llaniladi. Uning yordamida masalalarni tizimli va samarali yechish, optimallashtirish va algoritmlar ishlab chiqish mumkin. Kombinatorika o‘quv-

chilarga analitik fikrlash, mantiqiy yondashuv va muammolarni yechish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Boshlang‘ich sinflarda kombinatorik masalalarni o‘rganish matematika ta’limining muhim qismidir. Kombinatorika o‘quvchilarga mantiqiy fikrlash, tizimli yondashuv va kreativ yechimlar topish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Uning boshlang‘ich ta’limdagi ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Kombinatorik masalalar o‘quvchilarga muammolarni turli nuqtayi nazardan yechishga imkon beradi. Bu esa ularning tafakkurini rivojlantiradi va murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini oshiradi. Masalan, kombinatorik masalalarni yechishda elementlarning joylashuvi, tanlovi va ularning o‘zaro bog‘lanishi haqida aniq tasavvurlar shakllanadi. Kombinatorika yordamida o‘quvchilar matematik muammolarni bosqichma-bosqich va tizimli tarzda yechishga o‘rgatiladi. Bu o‘z navbatida, ularning analitik va kritikal fikrlash qobiliyatlarini oshiradi.

Kombinatorik masalalar turli xil usullar bilan yechilishi mumkin, bu esa o‘quvchilarga har bir masalani yechishda ijodiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. O‘quvchilar turli metodlarni qo‘llash orqali masalaning yechimiga yetib borishni o‘rganadilar.

Kombinatorik masalalar mantiqiy fikrlashni talab qiladi, chunki ular ko‘pincha elementlarning tartibini yoki tanlovini o‘rganishni nazarda tutadi. Bu o‘quvchilarning matematik fikrlashini mustahkamlashga yordam beradi. Kombinatorika o‘quvchilarda matematika faniga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Masalalar o‘yinlar va topshiriqlar shaklida berilganda, ular nafaqat o‘rganishni, balki matematikani qiziqarli va foydali faoliyat sifatida ko‘rishni boshlaydilar.

Kombinatorika tushunchalari kundalik hayotda ham qo‘llanilishi mumkin. Masalan, odamlar qiyin qarorlar qabul qilishda, resurslarni taqsimlashda yoki turli tanlovlar orasidan eng optimalini tanlashda kombinatorik usullardan foydalanadilar.

1-masala. Savatda 7 ta olma va 12 ta o‘rik bor bo‘lsa, 1 ta mevani necha usul bilan tanlash mumkin?

Yechilishi: Masalani yechimida kombinatorikaning yig‘indi qoidasini qo‘llaymiz.

7+12= 19 ta usulda tanlash mumkin.

2-masala. “Choy ichish uchun hamma narsa” magazinida piyolaning 5 turi, laganning 3 turi va choy qoshig‘ning 4 turi bor edi.

a) Bitta to‘liq majmuani nechta xil usul bilan tanlash mumkin?

b) “Piyola + lagancha” majmuani nechta xil usul bilan tanlash mumkin?

c) “Piyola + qoshiq” majmuasini nechta xil usul bilan tanlash mumkin?

Yechilishi: Bu masalani yechishda kombinatorikaning ko‘paytma qoidasidan foydalanamiz.

Piyola (5 xil), lagan (3 xil), choy qoshiq (4 xil)

5*3*4= 60 ta usul

5*3= 15 ta usul

5*4= 20 ta usul

Shunday qilib, boshlang‘ich sinflarda kombinatorik masalalarni o‘rganish o‘quvchilarga nafaqat matematikaning asosiy tushunchalarini o‘rgatadi, balki umumiy tafakkur, muammolarni yechish va kreativ fikrlashni rivojlantiradi. Bu o‘z navbatida, ularning bilim va ko‘nikmalarini kengaytiradi va kelajakda yanada murakkab matematika masalalarini oson yechishlariga yordam beradi. Boshlang‘ich sinflarda kombinatorik masalalarni yechishda o‘quvchilarda qiziqishni oshirish juda muhimdir, chunki matematika ko‘pincha murakkab va noaniq bo‘lib tuyulishi mumkin. Biroq, kombinatorik masalalar oddiy va qiziqarli usullar orqali o‘rganilsa, bu o‘quvchilarda matematikaga bo‘lgan qiziqishni

kuchaytiradi va ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Quyida kombinatorik masalalarni o‘rganishda o‘quvchilarda qiziqishni oshirish uchun samarali usullar keltirilgan: O‘quvchilarni kombinatorika bilan tanishtirishda o‘yinlar va faoliyatlar orqali o‘rganish juda samarali usul hisoblanadi. Masalan:

Matematik o‘yinlar: o‘quvchilarga kombinatorik o‘yinlar (masalan, “Tangram”, “Sudoku”, “Xatolikni tuzatish” kabi o‘yinlar) yordamida masalalarni hal qilishni taklif qilish. Bu o‘yinlar o‘quvchilarga masalani yechishda kreativlik va tasavvur qobiliyatini rivojlantiradi.

“Tangram” metodi Ushbu metod ta’lim o‘quvchilarda kreativ, kritik fikrlash sifatlarini tarbiyalaydi. Tangram – bu xitoycha ma’lum bir tarzda 7 qismga kesilgan kvadrat bo‘lgan jumboq degan ma’noni anglatadi. Lekin ta’limda faqat kvadratlardan emas, boshqa shakllardan ham foydalanish mumkin. Masalan: to‘rtburchak, doira, uchburchak ya’ni shakllardan yangi shakllar yasash deb ham tushunish mumkin.

Metodning o‘tkazilish tartibi: o‘quvchilarga turli rangdagi, shakllar beriladi va ushbu shakllardan boshqa yangi shakllar tuzish topshiriladi.

Jamoaviy faoliyatlar: o‘quvchilarni guruhlarga bo‘lib, ular birgalikda kombinatorik masalalarni yechishga undash. Bu nafaqat bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi, balki jamoada ishlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

3-Masala. To‘rtta o‘quvchi bir-biri bilan qo‘l berib ko‘rishganda, ko‘rishishlar soni qancha bo‘ladi?

Bu masalani yechimini o‘quvchilar amaliy tarzda topishlari maqsadga muvofiq: 1-o‘quvchi 3 ta, 2-o‘quvchi 2 ta, 3-o‘quvchi 1 ta .

3+2+1= 6

Jami ko‘rishishlar soni 6 ta.

Kombinatorik masalalar ko‘pincha abstrakt tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Ularni o‘quvchilarga vizual tarzda tushuntirish masalaning yechimiga bo‘lgan qiziqishni oshiradi.

Diagrammalar va chizmalar: o‘quvchilarga obyektlar orasidagi munosabatlarni tasvirlashda diagrammalar, chizmalar yoki daraxt diagrammalaridan foydalanish. Bu masalani tushunishni osonlashtiradi va ularni vizual tarzda ko‘rish imkonini beradi.

4-masala. 1,2,3,4 raqamlaridan nechta 2 xonali son yozish mumkin (raqamlar takrorlanmasa)

Masala yechimini topishda variantlar daraxtidan foydalanamiz:

Karta va bloklar yordamida mashqlar: misol uchun, kartochkalar yoki bloklar yordamida rasmiy kombinatorik masalalarni yechish, ularning o‘zaro bog‘lanishini tushunishga yordam beradi.

Kartochkalar bilan kombinatsiyalar: har bir kartochkada biror element (masalan, rang yoki shakl) bo‘ladi. O‘quvchilarga ma’lum bir shart asosida kartochkalarni tanlash yoki joylashtirish topshiriladi.

Bloklar bilan o‘rinlashtirishlar: rangli yoki shaklli bloklar yordamida o‘rinlashtirish masalalari yechiladi. Masalan, berilgan bloklarni ma’lum bir tartibda joylashtirish. Boshlang‘ich sinf matematika darsliklaridan kombinatorik masalalardan namuna keltiramiz.

5-masala. Katakcha o‘rniga qaysi raqamni qo‘yish mumkin. Javob variantlari nechta?

$3\cdot\square=2\square$

Yechimda 3 ta variant bo‘ladi:

1) 3·7=21

2) 3·8=24

3) 3·9=27

Kombinatorik masalalarni o‘quvchilarga hayotiy vaziyatlarda qo‘llash orqali ularning qiziqishini oshirish mumkin.

Real dunyodan misollar: kombinatorika tushunchalarini o‘quvchilarga hayotdagi real vaziyatlarda, masalan, bir nechta kiyimlarni birlashtirish, tanlov qilish yoki jamoa tuzish kabi masalalar orqali tushuntirish. Bu o‘quvchilarga kombinatorik masalalarning amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kundalik hayotdagi muammolar: masalan, bir nechta turdagi mevalardan tanlash, futbol jamoasini tuzish yoki sayohat qilish uchun marshrutni tanlash kabi misollarni keltirib, o‘quvchilarga kombinatorik masalalarni yechishni ko‘rsatish.

O‘quvchilarga o‘zgacha, qiziqarli va noan’anaviy masalalarni taqdim etish ularda qiziqishni uyg‘otadi.

Qiziqarli misollar: oddiy masalalardan tashqari, o‘quvchilarga murakkab, ammo qiziqarli va ijodiy yondashuvni talab qiladigan masalalar berish. Misol uchun, o‘quvchilarni matematik yondashuvlar yordamida “mashina yig‘ish” yoki “katta poyga” kabi qiziqarli masalalar orqali motivatsiya qilish mumkin.

“Topishmoqlar”: kombinatorika asosida qurilgan topishmoqlar yoki jumboqlarni o‘quvchilarga taqdim etish. Bu nafaqat masalani hal qilish, balki o‘quvchilarda qiziqish va kurashishni kuchaytiradi.

Kombinatorik masalalarni o‘quvchilarga interaktiv tarzda taqdim etish orqali qiziqishni oshirish mumkin:

Kreativ masalalar: masalalarni o‘quvchilarning qiziqishlari, hobbilari yoki o‘yinlariga asoslangan holda ishlab chiqish. Masalan, sport, musiqa, san’at yoki sevimli multifilmlar bilan bog‘liq masalalar orqali o‘quvchilarga matematikani qiziqarli qilish.

Texnologiya yordamida o‘rganish: mobil ilovalar, matematik o‘yinlar va onlayn platformalar orqali kombinatorik masalalarni yechish. Bu usul o‘quvchilarga zamonaviy texnologiyalar yordamida masalalarni interaktiv kombinatorik masalalarni o‘quvchilarga qiziqarli tarzda taqdim etish ularning motivatsiyasini oshiradi va matematika faniga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi. O‘yinlar, vizual yordamlar, hayotiy misollar, interaktiv yondashuvlar va kreativ mashqlar orqali o‘quvchilarni matematik muammolarni hal qilishda yanada faol va ishtiyoqli qilish mumkin. Bu, o‘z navbatida, ularning mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva B.S. Sadikova A.V. Xamedova N.A. Muxitdinova N.M. Toshpulatova M.I. Boshlang‘ich matematika kursi nazariyasi. (Boshlang‘ich ta’lim va sport-tarbiyaviy ish bakalavr ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun darslik). Tafakkur bo‘stoni. 2018-yil.

2. Jumayev M.E “Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi” (Darslik) “Bayoz”, 2022–yil, 272 b

3. Dehqonov F.N., Usubjonov A. “Kombinatorikadan masalalar yechish” Uslubiy qo‘llanma Namangan-2023

4. Sh.I. Ibadullayeva, X.Q. Abdullayeva “Matematik rebuslar” (https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.14846030.svg) ilmiy maqola, Toskent 2025

5. Ibadullayeva Sh.I. Sanjarova K.S. “Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish (https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.15152338.svg) ilmiy maqola, Toshkent -2025.

Zabarjat ABRALOVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi
Munojat ABRALOVA,
Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi osh mutaxassisi

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING SANOGEN TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA O‘QITUVCHINING O‘RNI

Annotatsiya

Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida o‘quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirish konsepsiyasi yoritib berilgan. Shuningdek, ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning tafakkuri, ijodiy qobiliyatini o‘stirishda o‘qituvchilardan talab qilinayotgan pedagogik metodlar tahlil qilingan.

Tayanch so‘zlar. Sanogen tafakkur, ta’lim muassasasi, o‘quvchi, pedagog, konsepsiya, qonun.

В статье освещается концепция развития саногенного мышления у учащихся в условиях цифровой трансформации. Также проанализированы педагогические приемы, требуемые от педагогов в воспитании мышления, творческих способностей учащихся в образовательных учреждениях.

Ключевые слова. Саногенное мышление, учебное заведение, ученик, педагог, понятие, закон.

The article highlights the concept of developing sanogenic thinking in students in the context of digital transformation. Also, in educational institutions, pedagogical methods are analyzed, which are required of teachers in the cultivation of thinking, creative abilities of students.

Key words. Sanogenic thinking, educational institution, reader, educator, concept, law.

Mamlakatimizda texnologiya fanini xalqaro malaka talablari asosida sama-rali o‘qitish tizimini joriy etish, shu sohada raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning moddiy texnik bazasini shakllantirish, jahonning nufuzli xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda malakalarini rivojlantirishning me’yoriy asoslari yaratilgan. “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”da “yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta’lim muassasalarida kompetentli ilmiy pedagogik kadrlar zaxirasini yaratish” ustuvor vazifa etib belgilangan. Natijada, boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga yetarli sharoitlar yaratish imkoniyatlari rivojlanmoqda.

Sanogen tafakkur o‘zida mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini ham taqozo etadi. J.Musayev shaxsda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishni ta’minlovchi quyidagi omillarga o‘z e’tiborini qaratgan:

- nazariy bilimlarning mavjudligi;
- mavjud muammolarni tahlil eta olish ko‘nikmalarining shakllanganligi;
- o‘zgalar fikrini tinglay olish ko‘nikmasiga egaligi;
- o‘z faoliyatini maqsadli tashkil eta olishi;

• orttirilgan tajribalarga tayana olishi;
• atrof-muhit bilan ishchan muloqot o‘rnata olishi.

Djon Dyui tafakkurning rivojlanishini inson taraqqiyotining genezisi bilan bog‘lab, barcha omillar orasida bolaning tashqi ijtimoiy muhitga intilish odati muhimdir deb hisoblagan. Fikrlovchi ong ishlashi uchun, olimning fikricha, uni doimo mashq qildirishi, yangi odatlar bilan boyitib borishi kerak, deydi. Zero, inson dastlabki hayotiy va ijtimoiy bilimlarni oilada o‘zlashtiradi. Mazkur muhitdagi shaxslararo munosabatlar va tarbiyaning to‘g‘ri tashkil etilganligi bolada atrofdagilar bilan yaxshi munosabatlar o‘rnatishga bo‘lgan moyilligini oshiradi.

Ijtimoiy-psixologik muammolarni tadqiq etgan olima V.Karimova shaxsning jamiyatdagi mavqei va undagi yuksak insoniy fazilatlar fikrlash jarayonining mustaqilligi bilan aloqador ekanligini ta’kidlaydi. Shuningdek, mazkur jarayonda oila, ta’lim-tarbiya jarayoni masalalariga jamoatchilik diqqatini qaratib, uzluksiz ta’lim jarayonida amalga oshirilayotgan islohotlar eng avvalo, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashlari uchun shart-sharoitlar yaratishi va bunda o‘quv faoliyati kechadigan ijtimoiy psixologik muhitning yetakchi rolini ta’kidlaydi.

Qanday fikrlash lozim? muammosiga e’tibor qaratgan muallif, aslida fikrni ilk yoshlikdan tarbiyalash lozimligini ta’kidlaydi va uning mezonlariga e’tibor beradi: agar bolada yoshligidanoq har bir narsa hodisaning o‘ziga xos tomonlarini ko‘ra olish, ijodiy yondashuv bo‘lsa, demak, uning tafakkuri ijodiy, egiluvchan, moslashuvchan bo‘lib, aynan shularda mustaqil tarzda mulohaza yuritish kuzatiladi.

E.G‘oziyevning fikriga ko‘ra: “Tafakkurning mazmundorligi ko‘p jihatdan emotsional kechinmalarga – hayratda qolish, taajjublanish, yangilikni his qilish kabilarga bog‘liq. Mazkur hislarning paydo bo‘lishi tafakkurning ko‘tarinki ruhda kechishini ta’minlaydi, kishiga zavq-shavq, maroq bag‘ishlaydi. Mulohazalar, fikrlar, tushunchalar, hukm va xulosa chiqarishlarning chinligi (yolg‘onligi), to‘g‘riligi (noto‘g‘riligi), adekvatligi (noadekvatligi) insonda ishonch va shubhalanish hislarining mavjudligi bilan belgilanadi. Kishilar uchun quvonchli, yoqimli, maroqli kayfiyat va kechinmalar fikr yuritish jarayonlarini tezlashtiradi, fikrlash sur’atini kuchaytiradi. Aksincha, noxush kechinmalar, xafaxonlik, qo‘rqinch, zo‘r berishlik (stress) singari emotsional holatlar mulohaza yuritishni susaytirishi, uning mahsuldorligini kamaytirishi mumkin. Emotsional holatlar fikrning yo‘nalishiga bevosita ijobiy va salbiy ta’sirini o‘tkazib turadi”.

Sanogen tafakkur samarasi – u ilm, vaziyat va amallardan iborat. Lekin fikrning xos samarasi ilm bo‘lib, undan boshqa narsa emas. Agar qalbda ilm hosil bo‘lsa, qalb holati o‘zgaradi. Qalb holati o‘zgarsa, a’zolar faoliyati ham o‘zgaradi. Sanogen tafakkur barcha yaxshiliklar uchun asos va kalitdir. Insoniyat xavfsizligi, davlatlarning milliy manfaatlari, kelgusi avlodlarning barqaror kelajagini ta’minlash yo‘lidagi jiddiy xatarga aylanganligi ham, jamiyat kelajagi bo‘lgan o‘smir yoshidagi o‘quvchilarning sanogen tafakkurini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tadqiq qilish ijtimoiy talab hisoblanadi.

Sog‘lom tafakkurning shaxs rivojidagi o‘rni masalasi turli zamon va makonlarda yashagan mutafakkirlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida inson tafakkuri haqida fikr yuritar ekan: “Modomiki, u o‘z zotidan fikr qilishga qodir bo‘la olar ekan, u oqil bo‘la oladi. Natijada uning zoti aqlga erishsa, u holda u fe’li bilan aqlga ega bo‘ladi. Balki u aql bo‘la oladi, u o‘z zoti bilan fikr qiladigan, oqil bo‘la oladi. Zotning o‘zi ham aqlga erishdimi, demak, uning o‘zi ham aqlga erisha oladi” degan fikr orqali aql va intellektning o‘zaro uyg‘un hamda farqli

jihatlarini tahlil etgan.

A.Jeksonning qayd etishicha, asl salomatlikning birinchi siri aqlimizda joylashgan bo‘lib, aqlimizga bo‘ysunmaydigan biror-bir narsaning o‘zi yo‘q. Insonda hayotga, ezgulikka ishonch bo‘lishi lozim. Kimda kim ishonsagina, g‘alaba qozonadi. Muallif ishonch kuchining insonda qat’iy hayotiy pozitsiyani shakllantirish imkoniyatini quyidagi fikrlar orqali ifoda etadi: “Ishonch – bu ruhiy kuch, uning sharofati bilan bo‘lishi mumkinmas narsa mumkinga aylanadi. Ishonch mo‘jiza yaratishga qodir kuchlarga yo‘l ochadi.”

Sanogen tafakkur tushunchasi pedagogik jihatdan tahlil qilinganda, ta’lim-tarbiya jarayoni bilan bog‘liq holda yuzaga keladigan pedagogik muammolar va hissiy kechinmalarga nisbatan kognitiv baholash ustuvorligi tezisiga asoslanadi, bu o‘qituvchi o‘z fikrlarini his-tuyg‘ularga ta’sir qilish uchun ishlatishi va kognitiv baholarni o‘zgartirish orqali pedagogik faoliyat bilan bog‘liq muammolarni hal qilishning konstruktiv usullariga oid ko‘nikmalarni egallash jarayoni hisoblanadi.

Mualliflik yondashuvi asosida aytishimiz mumkinki, “sanogen tafakkur” bu o‘qituvchining sodir bo‘layotgan voqea-hodisalar mazmunini anglashi va hissiy-emotsional tajribalarni aks ettirish jarayoni bo‘lib, ularni yuqori darajada kuzatish va individual shaklda monitoring qilib borishdir. Shuningdek, sanogen tafakkur o‘qituvchilarning ijobiy (pozitiv) fikr yuritishi hamda ijodkorlik qobiliyati bilan bog‘liq aqliy faoliyat ko‘nikmalari majmuini o‘zida aks ettiradi.

O‘qituvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirish bilan bog‘liqlikda fikrlarni tashqi ifodalay olish, fikrlash jarayonida interiorizatsiya, shaxsiy refleksiya va mustaqillikning namoyon bo‘lishi, fikrlashdagi moslashuvchanlik, o‘z-o‘zini ishontirish, nazoratning yuqorililigi, emotsionallik va aqliy yondashuvlarning uyg‘unligi kabi pedagogik-psixologik xususiyatlari ajratib ko‘rsatildi.

Sanogen (sog‘lom) tafakkur inson salomatligini muhofaza qilishning noan’anaviy usullaridan biri bo‘lib, yangicha fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishni ta’minlaydi. Shuningdek, sanogen fikrlash ko‘nikmasi fikr yuritishning xilma-xil usullarini o‘zlashtirish, unga erkinlik berish, emotsiyalarning keragidan ortiqcha namoyon bo‘lishini kamaytirishga imkon beradi. Sanogen fikrlash ko‘nikmalarini o‘zlashtirish uchun avvalo shaxs o‘zida kechadigan aniq hissiy-emotsional holatlar (masalan, nafrat, uyat, muvaffaqiyatsizlik, ishonchsizlik, noadekvat baholash va salbiy fikrlar) haqida yangicha tafakkur yuritishni tarbiyalashi lozim. Ana shunda, inson o‘zida mavjud bo‘lgan muayyan stereotip fikrlar va xulq-atvor ko‘nikmalaridan xalos bo‘ladi. Shu jihatdan, o‘qituvchilarning sanogen tafakkurini rivojlantirishda uning pedagogik-psixologik xususiyatlarini inobatga olish va mazkur jarayonda refleksiv texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 08.10.2019-y.

2. Abdiraxmonova Z.A. O‘smir yoshdagi o‘quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Diss. avtoref... 2020. - 48 b.

3. Крайнова Ю.Н. Саногенная рефлексия в структуре эмоциональной компетентности будущих педагогов. Автореф. канд. дисс. М., 2010.

Shirin ABDUMUTALOVA,
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti, talaba

ADABIYOT DARSLARIDA MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada adabiyot darslarida muammoli ta’lim texnologiyasidan foydalanishning samaradorligi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, mantiqiy xulosaga kelish malakalarini shakllantirishdagi roli yoritilgan. Muammoli savollar orqali o‘quvchining faolligi, ijodiy yondashuvi va tahliliy tafakkuri qanday rivojlanishi amaliy misollar asosida ko‘rsatiladi.

Tayanch so‘zlar. Muammoli ta’lim, adabiyot darsi, ijodiy fikrlash, tahlil, savol-javob, samaradorlik, metodika.

В статье рассматривается эффективность использования технологии проблемного обучения на уроках литературы, ее роль в формировании самостоятельного мышления и навыков логического рассуждения учащихся. На практических примерах показано, как проблемное обучение развивает активность учащихся, творческий подход и аналитическое мышление.

Ключевые слова. проблемное обучение, урок литературы, творческое мышление, анализ, вопрос-ответ, эффективность, методика.

This article discusses the effectiveness of using problem-based learning technology in literature lessons, its role in forming students' independent thinking and logical reasoning skills. It shows how problem-based learning develops student activity, creative approach, and analytical thinking through practical examples.

Key words. Problem-based learning, literature lesson, creative thinking, analysis, question-and-answer, effectiveness, methodology.

Mamonaviy pedagogika ta’limga faqat bilim berish vositasi emas, balki o‘quvchini ijtimoiy va madaniy hayotga tayyorlovchi faol vosita sifatida yondashmoqda. Ayniqsa, badiiy adabiyot fanini o‘qitishda o‘quvchining estetik idroki, mustaqil tahlil qilish qobiliyati, hayotga san’at nuqtayi nazaridan qarashi muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda muammoli ta’lim texnologiyasi o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirishga, ularda mustaqil qaror chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Muammoli ta’lim uzoq tarixga ega, ammo u XX asrga kelibgina ilmiy-nazariy jihatdan bir qadar asoslangan didaktik tizimga aylanib, o‘qitish amaliyotiga qo‘llana boshlandi. Amerikalik pedagog va faylasuf Jon Dyui bolaga tayyor bilim berishga qaratilgan mavjud o‘qitish yo‘sinini keskin tanqid qilib, o‘qitishning o‘zgacha modelini taklif qildi. Unda o‘qituvchi o‘quvchilari faoliyatini shunday tashkil etadiki, ular o‘z oldilariga qo‘yilgan muammoni yechish asnosida ham bilim oladilar, ham olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llashga o‘rganadilar. Muammoli ta’limning yutuqlari: o‘quvchilar bilimni o‘z harakatlari bilan mustaqil egallashadi; ularda mahsuldor tafakkurning o‘sadi; o‘qish faoliyatiga qiziqish kuchayadi; mas’uliyat tuyg‘usi qaror topadi. Bu tizimning yetishmovchiliklari esa o‘quvchilar bilish faoliyatini boshqarish imkoniyatining ozligi; ko‘zda tutilgan o‘quv maqsadiga erishish uchun ko‘p vaqt sarflanishi; birvarakayiga

barcha o‘quvchini nazorat qilish imkoniyati yo‘qligi kabilarda ko‘zga tashlanadi.

Muammoli ta’lim – bu o‘quvchi ongida izlanishga turtki bo‘ladigan savollarni uyg‘otish orqali bilim olishga yo‘naltirilgan texnologiyadir. An’anaviy darsda o‘qituvchi tayyor ma’lumotni beradi, o‘quvchi esa uni qabul qiladi. Muammoli yondashuvda esa bilim o‘quvchi tomonidan faol izlanish orqali kashf etiladi. Bu esa uning tafakkurini faollashtiradi, shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi. Masalan, adabiyot darsida muammoli vaziyat yaratish quyidagicha bo‘lishi mumkin:

“Asardagi bosh qahramonning muammosi nimada?”

“Ushbu obraz o‘rnida siz bo‘lganingizda qanday yo‘l tutgan bo‘lardingiz?”

“Muallif ushbu voqeani qanday estetik vositalar orqali ifodalagan?”

Bunday savollar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni o‘z fikrini bildirishga, himoya qilishga va boshqalar fikrini tinglashga o‘rgatadi.

Adabiyot fanining o‘ziga xos jihati shundaki, u ko‘proq hissiy-estetik idrokka tayanadi. Shu sababli bu fanda muammoli ta’limni quyidagi shakllarda qo‘llash samarali bo‘ladi: Muammoli savol va topshiriqlar asosida tahlil; Asarni o‘rganish jarayonida har bir epizodga savollar berish orqali darsni tahliliy va izlanishga yo‘naltirish mumkin. Masalan: “Cho‘lponning ‘Kecha va kunduz’ asarida tarixiy va shaxsiy fojialar qanday uyg‘unlashgan?” Obrazlararo muammoli qarama-qarshiliklarni ochish. “Zaynab va Oybarchin obrazlari orasidagi tafovut nimada? Ularning hayotga qarashi qanday farqlanadi?” Munozarali bahslar tashkil etish. Darsda bahsli savollar qo‘yiladi:

“Qahramon tanlagan yo‘l to‘g‘ri edimi?”, “Uning harakati axloqiy mezonlarga javob beradimi?” Rolga kirish, sahnalashtirish.

Muammoli vaziyatni sahna orqali tasvirlash, har bir qahramonning pozitsiyasini anglash imkonini beradi.

O‘quvchilar matnni izchil o‘qib, obrazlarga chuqur kirib borib, muammoni mustaqil tahlil qilishga o‘rgansa, ular nafaqat asarni, balki hayotni, inson ruhiyatini anglashga intiladi. Bu esa ularda:

tanqidiy fikrlash; mantiqiy xulosa chiqarish; dalil keltira olish; estetik idrok kabilarni shakllantiradi.

Shuningdek, o‘quvchilar asar muhitini boshqa fanlar bilan bog‘lab tahlil qila boshlaydilar (tarix, geografiya, psixologiya, axloqshunoslik va h.k.). Bu holat fanlararo integratsiyani ham kuchaytiradi.

Muammoli vaziyatni hosil qilish uchun o‘qituvchi, avvalo, o‘quv materialidan shunday vaziyatni topa olishi lozim. Ma’lumki, har qanday savol muammo bo‘lib qolmaydi.

Muammo ilmiy savol bo‘lib, u bir necha asosli javoblarga egaligi bilan savoldan farqlanadi. Muammoli ta’limning o‘ziga xos shakllaridan biri “Debat” usulidir. Debatlar bu jamoaning hamkorlikdagi faoliyati bo‘lib, bunda jamoaning har bir a’zosi o‘zining burch va majburiyatlariga ega bo‘ladi, kim g‘alabaga erishganini esa debat yakunida jamoalarning argumentlari, faktlari, favqulodda savollar va ularga berilgan javoblar asosida hakamlar jamoasi yoki o‘qituvchi belgilab beradi. O‘quvchilar bilan debat o‘tkazganda 3 ta tamoyilga amal qilish kerak: 1. Debatlar ko‘p narsaga o‘rgatadi (Chunki debat o‘tkazishdan maqsad faqat g‘alaba qozonish emas, balki asosiy maqsad debatlar yordamida yangi bilimlarni egallashdir). 2. Jarayonga faol ishtirok va vijdonlilik majburiyati (Bu tamoyil debatning o‘zagi bo‘lib, noto‘g‘ri argument keltirish va savollarga javob berishda mantiqan noto‘g‘ri yo‘ldan ketishning oldini oladi) . 3. O‘zaro hurmatni saqlash (Debat ishtirokchilarining shaxsiga qasddan teskari aloqaga kirishmaslik shart,

o‘zga o‘quvchi tomonidan aytilgan nazariya yoki fikrga qarshi chiqayotgan bo‘lsa, uning obro‘sini to‘kish maqsadga muvofiq emas. Chunki debat g‘oyalar va bu g‘oyalarning to‘qnashuvidan iborat). “Debat” usulidan foydalanish uchun, avvalo, haqiqiy debatga loyiq muammo bo‘lishi lozim. “Debat”da o‘rganilayotgan muammoning har ikkala tomoni ham asosli bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Muammoli ta’lim texnologiyasi o‘z mohiyatiga ko‘ra o‘quvchini markazga qo‘yadi, ya’ni dars jarayonining asosiy ishtirokchisi o‘qituvchi emas, balki o‘quvchining o‘zi bo‘ladi. Bu yondashuv orqali o‘quvchida mustaqil fikr yuritish, mulohaza qilish va muammoni hal qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Adabiy matn bilan ishlashda o‘quvchilarning shunchaki voqeani tushunib olishlari emas, balki voqealarning tagida yotgan g‘oya, muammo va muallif nuqtayi nazarini tahlil qila olishlari ta’limning asosiy maqsadidir.

Muammoli yondashuv orqali o‘quvchilar dars davomida faol ishtirok etadi, savollar beradi, o‘z fikrlarini bayon qiladi, bu esa ularning o‘zini anglashiga, dunyoqarashini kengaytirishga olib keladi.

Adabiyot darslari – bu faqatgina matn o‘qiladigan mashg‘ulot emas, balki inson qalbi, ruhiyati, jamiyatdagi ijtimoiy muammolar, estetik tushunchalar ustida fikr yuritiladigan makondir. Shunday darslarda muammoli yondashuv ayni muddaodir.

Muammoli vaziyatlar o‘quvchini oddiy bilim oluvchidan – muammoni tahlil qiluvchi, yechim topuvchi shaxsga aylantiradi. Bu esa ta’limning zamonaviy maqsadlariga mos keladi.

Dars jarayonida yuzaga keladigan muammolar ustida birgalikda izlanish, bahs-munozaralar orqali fikrlar to‘qnashuvi yuzaga keladi, bu esa o‘quvchilarning bilim darajasini chuqurlashtiradi.

Shuni unutmaslik kerakki, bugungi kunda jamiyatga ijodkor, mustaqil qaror qabul qila oladigan, ijtimoiy faolligi yuqori shaxslar kerak. Bu kabi kompetensiyalarni shakllantirishda muammoli ta’lim texnologiyasi katta ahamiyatga ega.

Adabiyot darslarida muammoli ta’lim texnologiyasidan foydalanish zamonaviy o‘quvchini faollikka, izlanishga, ijodkorlikka, bahs-munozaralarga tayyorlaydi. Bunday yondashuv orqali o‘quvchi o‘zini o‘rganish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Shuningdek, muammoli metod o‘quvchilarning adabiy-estetik didini, tahliliy tafakkurini va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Shu bois adabiyot o‘qitishda bu texnologiyani izchil va tizimli tarzda qo‘llash muhim ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘ychiyeva M. Adabiyot darslarida didaktik vositalar. – T., 2023. Fan va ta’lim. – 4 b

2. Turaqulova O. Adabiy ta’limda o‘quvchilar mutolaa madaniyatini rivojlantirish texnologiyasi. Monografiya Toshkent. 2023.

3. Husanboyeva Q., R.Niyozmetova. Adabiyot o‘qitish metodikasi. Toshkent. 2020.

4. Kadirova M.N., Innovative methods for improving the methodology of teaching folklore in literature lessons. AmericanAcademicpublishers, volume05, issue05, 2025. Innovative methods for improving the methodology of teaching folklore in literature lessons | International journal of artificial intelligence

Sitora MAXAMADIYEVA,
“Osiyo texnologiyalar universiteti” nodavlat oliy ta’lim muassasasi, magistr

SHE’RIYATDA TABIAT TASVIRI
(O‘zbekiston xalq shoiri Usmon A’zim she’rlari misolida)

Annotatsiya

Maqolada usmon a’zim she’riyatida tabiat tasviri va she’rda bahorning kelishi orqali tabiatning uyg‘onishi, yomg‘irlar timsolida ilohiy rahmat va insonning ruhiy iztiroblari haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so‘zlar. Bahor, tabiat, ilohiy rahmat, yomg‘ir, tavba, iztirob, Alloh, ruhiy uyg‘onish, lirika

В статье рассматривается описание природы в поэзии Усмана Азима и пробуждение природы через приход весны в стихотворении, божественная милость через дожди и духовные страдания человека.

Ключевые слова. Весна, природа, милость Бога, дождь, покаяние, страдание, Аллах, духовное пробуждение, лирика

The article discusses the depiction of nature in Usman Azim's poetry and the awakening of nature through the arrival of spring in the poem, divine mercy in the form of rains, and human spiritual suffering.

Key words. Spring, nature, divine mercy, rain, repentance, suffering, God, spiritual awakening, lyricism

Usmon A’zim she’riyati o‘zbek adabiyotida o‘ziga xos lirizm, ichki kechinmalar va milliy ruh bilan ajralib turadi. Uning ijodida tabiat motivi muhim o‘rin tutadi. U tabiatni nafaqat estetik go‘zallik sifatida, balki inson ruhiy olamining ifodasi, hayot falsafasi, tuyg‘ularning ramzi sifatida tasvirlaydi. Usmon A’zim uchun tabiat – bu insonning ichki dunyosini aks ettiruvchi manzara. U tabiat hodisalari orqali insonning iztirobini, quvonchini yoki yolg‘izligini ifodalaydi.

O!.. Olamdan to‘kildi gunoh!
Oralagan bog‘larga sanmi
– Gullaysanmi shunaqa,
Alloh, Alloh, shunday ko‘karasanmi?
Yomg‘irlaring bir dunyo xitob!
Olam qayta yaraldi – yangi!
Mening qaysi “oh”imga javob
– Yig‘laysanmi shunaqa, tangrim?
Sen – saxiysan, mehrdir boring...
Gullashingu yig‘lashing – oshkor...
Men – bir to‘zg‘in maysangman, tangrim,

Men – bir qatra yoshingman, jabbor. She’r bahorning kelishini, tabiatning uyg‘onishini, yomg‘irlar orqali ifodalangan ilohiy rahmatni tasvirlaydi. Shu bilan birga, bu tabiat hodisalari orqasida insonning ichki iztirobi, tavba, umid, va ilohiy mehrga muhtojlik kabi mavzular ochib beriladi.

She’rdagi asosiy obraz va timsollar

Ilohiylik va inson orasidagi munosabatda she’rda shoir Allohga murojaat qiladi.

Savol–javoblar orqali iltijoli ohang seziladi:

“Mening qaysi “oh”imga javob Yig‘laysanmi shunaqa, tangrim?”

Bu yerda inson Allohning marhamatini, unga bo‘lgan mehrini “yig‘layotgan” yomg‘irlar orqali anglaydi. Bu – metafora tarzida qurilgan, ya’ni yomg‘ir – bu yerda oddiy tabiat hodisasi emas, ilohiy rahmat va javobdir.

Ruhiy holat va iztirobda shoir o‘zini:

“Men – bir to‘zg‘in maysangman, tangrim, Men – bir qatra yoshingman, jabbor.” deb ta’riflaydi. Bu – insonning ojizligi, gunohkori, lekin umid bilan qaragan ruhiy holatini ko‘rsatadi. “Jabbor” — Allohning buyuk, hukmron zot sifatida tilga olinishi. Bu yerda o‘ta kamtarlik va samimiy tavba bor.

She’riy san’atlarda shoir tashbihdan foydalanadi: “Men – bir to‘zg‘in maysangman” – insonni o‘zini maysa bilan qiyoslashi.

Metafora: “Yomg‘irlaring bir dunyo xitob!” – yomg‘irni Allohning ohangli murojaati sifatida tasvirlash.

Rhetorik savollar: She’r davomida ko‘plab savollar bor, lekin javobi berilmaydi – bu iltijoli ruhni kuchaytiradi.

Tajnis: “Gullashingu yig‘lashing – oshkor” – ichki ziddiyatni kuchaytiradi.

Yana bir she’ri tahlilini ko‘rib chiqsak.

Masalan:

Bebaxtlikda bu kuzak baxtli!
– Tabiat ham qismatga ko‘nar.
Bugun hamma–hamma daraxtni
Quchib–quchib yig‘lasam bo‘lar.
Vazminlik bor ular o‘yida,
Vaqt oldida fidoyilik bor.
Xazonrezning g‘amgin to‘yida
Hasrat bergan xudoyilik bor.
Dunyo bugun sarg‘aygan chorbog‘
– Yov bo‘shliqlar tegarasida
– U o‘zidan ketmoqda yiroq,
U chidamning chegarasida.
Payg‘ambarday turibdi bosiq,
To‘pig‘ini tutib alanga
– Men bir bargning hasratin yozib,
Dovrug‘ solsam bo‘lar olamga.
Yo bir bargni tug‘day ko‘tarib,
O‘tsam bo‘lar so‘nggi dars uchun
– Yelga aylab bir so‘zni targ‘ib:
“Tushunsang–chi! Tushungin! Tushun!”
.... Bir barg dardin eshitdim men ham
– Ruhga ko‘chdim – tanim qolmadi.
Tilga kirdi tilsimli olam – Menga bir ham g‘anim qolmadi.

Shoir tabiat va inson qismatining uyg‘unligida she’rda kuz – bu oddiy fasl emas, inson hayotining poyoniga yaqin bosqichi, ya’ni qarilik, yakun, yo‘qotish, va ichki poklanish davri sifatida qaraladi.

“Bebaxtlikda bu kuzak baxtli! – Tabiat ham qismatga ko‘nar.”

Bu misrada paradoks bor: “bebaxtlikda baxt”. Shoir kuzni tashqi jihatdan g‘amgin

ko‘rinsa-da, ichki ma’noda u huzur, qabullanish va donolik davri sifatida baholaydi. Tabiat ham inson kabi qismatga bo‘ysunadi – bu inson va olam o‘rtasidagi ontologik birlikni ko‘rsatadi.

Shoir fidoyilik va sabr falsafasida “Vaqt oldida fidoyilik bor. Xazonrezning g‘amgin to‘yida Hasrat bergan xudoyilik bor.”

Bu misralarda vaqtning ustunligi va insonning unga bo‘lgan sabr bilan yondashuvi aks etgan. Xazonrez – bu nafaqat barglarning to‘kilishi, balki xayrli yakun, fidoyilik, va ma'naviy tozalanish ramzidir. Shoir kuzni g‘amgin bo‘lsa ham, ilohiy ma’no bilan to‘ldirilgan to‘y sifatida tasvirlaydi. Bu stoik falsafaga yaqin: inson hayotni qanday bo‘lmasin qabul qiladi va undan ma'no izlaydi.

Shoir ichki ko‘chish: moddiylikdan ruhiyatga

“Bir barg dardin eshitdim men ham – Ruhga ko‘chdim – tanim qolmadi.”

Bu yerda metafizik holat tasvirlanadi – inson moddiy tanasidan chiqib, ruhiy darajaga ko‘tariladi. Shoir bir barg (ya’ni hayotdagi oddiy ko‘rinish) orqali umumbashariy dardni his qiladi va natijada u ruhiyatga intiladi. Bu – sufiyona o‘zlikdan kechish, ya’ni “fano” darajasi kabi talqin etilishi mumkin.

Shoir estetik tragizm va ruhiy uyg‘onish

“Men bir bargning hasratin yozib, Dovrug‘ solsam bo‘lar olamga.”

Shoir bir bargning dardidan butun insoniyatning iztirobini ifoda etadi. Barg – bu yakka individ, ammo uning dardi – umumbashariy. Bu yerdagi fikr – san’at va she’riyatning qudrati: bitta nozik his orqali butun jamiyat, butun olam bilan aloqa o‘rnatish. Shoir estetik azobni ijodiy energiyaga aylantiradi.

Shoir haqiqat targ‘ibi va da’vat

“Yelga aylab bir so‘zni targ‘ib:

‘Tushunsang-chi! Tushungin! Tushun!’...”

Bu – falsafiy da’vat, iltijo emas. Bu joyda shoir insoniyatga murojaat qiladi: tushunish, ya’ni idrok etish – bu hayotdagi eng muhim qadriyatlardan biridir. Shoir bu so‘zni shamolga (ya’ni dunyo bo‘ylab tarqalayotgan kuch) aylantiradi — bu haqiqatning ruhiy diffuziyasi.

Usmon Azimning “Kuzgi bog‘” she’ri – hayotning so‘nggi fazalariga falsafiy qarash, tabiat va ruhiyat o‘rtasidagi uyg‘unlik, va insonning o‘zini anglash yo‘lidagi kechinmalari haqida chuqur fikr yurituvchi asardir. Shoir tabiat manzaralari orqali ontologik, ekzistensial va ruhiy qatlamlarni uyg‘unlashtirgan. Bu she’rda bir barg – bir dunyo, bir so‘z – bir haqiqat sifatida ko‘riladi.

Xulosa qilib aytganda, bu she’rda bahor – oddiy tabiat hodisasi emas, ilohiy javob, mehr, va tavba manzarasi sifatida o‘rganilgan. Shoir o‘zining ojizligidan, gunohlaridan pushaymon, lekin Alloh rahmatidan umidvor. She’r ruhaniy kechinmalar, tabiat manzaralari, va falsafiy ohang uyg‘unligida yozilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Usmon Azim. Kuzgi bog‘. https://tafakkur.net/kuzgi–bog–iii/usmon–azim.uz (She’r manbasi. Asosiy badiiy matn.)

2. Qo‘chqorov, Sh. (2021). O‘zbek she’riyati falsafasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. (She’riyatdagi falsafiy g‘oyalar tahlili.)

3. G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot instituti. (2020). Usmon Azim ijodi: poetik tafakkur va ramziy qatlamlar. Toshkent: Ma’naviyat. (Shoir ijodiga bag‘ishlangan ilmiy–nazariy risola.)

Gulruh ALMASOVA,
Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti, tyutor

O‘QUV JARAYONIDA O‘QITISH METODIKASINI O‘RGANISH VA ISHLASH TAMOYILLARI

Annotatsiya

Maqolada ta’lim jarayonining ko‘rsatmali va ko‘rgazmali bo‘lishi tamoyili va ullarni tashkil etishi haqda fikr yuritilgan. Shuningdek, ta’limni boshqarish o‘quv jarayonini ahamiyati va uning tamoyillari, ta’lim-tarbiya jarayonini boshqarish turlari va boshqa ma’lumotlar shakllantirilganligi aytib o‘tilgan.

Tayanch so‘zlar. Bilimlarni puxta va tizimli o‘zlashtirib olish tamoyili, ko‘rsatmalilik tamoyili, didaktika, ta’lim tarbiya jarayoni.

В статье рассматривается принцип наглядности и наглядности образовательного процесса и их организация. Также было отмечено значение управления образовательным процессом и его принципы, виды управления образовательно-воспитательным процессом и другие данные.

Ключевые слова. Принцип тщательного и систематического усвоения знаний, принцип наглядности, дидактика, процесс обучения и воспитания.

The article discusses the principle of visual and demonstrative learning processes and their organization. It is also noted that the significance of the educational process management and its principles, types of management of the educational process, and other information have been formed.

Key words. Principle of thorough and systematic assimilation of knowledge, principle of demonstration, didactics, educational process.

Ta’lim jarayonining ko‘rsatmali va ko‘rgazmali bo‘lishi tamoyili ta’lim jarayonida mumkin qadar sezgi organlàrini ko‘proq jalb etish o‘rganishni osonlashtiradi. Eshitish jarayonida abstrakt tafakkur ma’lum ish bajarsa, ko‘rish orqali obrazli tafakkur ham ishga tushadi. Ko‘rsatmalilik mavzuni o‘rganishda yengillik tug‘dirishi bilan birga talabada qiziqish ham uyg‘otadi. O‘rganilgan mavzuni uzoq muddat esda saqlanishiga va qayta esga tushirishga yordam beradi. Talabalarning sxema, jadval, diagramma kabi materiallar ustida ish olib borishlari va material xususiyatlarini taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, xulosa chiqarishlari mantiqiy fikrlash qobiliyatini o‘stirishga yordam beradi.

Albatta ko‘rsatmalilik samarali natijalar berishi uchun uning boshqa tomonlarini ham e’tiborga olish kerak. Birinchidan, ishlatiladigan ko‘rsatmali qurollar u yoki talabalarining yoshi va o‘ziga xos harakter xususiyatlari, umumiy tayyorgarlikka-saviyasiga mos keladigan bo‘lishi lozim. Ikkinchidan, foydalaniladigan ko‘rsatmali qurollar o‘tilayotgan dars mavzusining mazmunini ochib berishiga yordam beradigan materiallar bo‘lishini hisobga olmoq, demak, uning to‘g‘ri tanlanishiga e’tibor bermoq lozim. Uchinchidan, dars jarayonida foydalanish uchun belgilangan ko‘rsatmali materiallardan unumli foydalanmoq uchun zarur bo‘lgan ta’lim usullari to‘g‘ri tanlangan bo‘lishi lozim. Umuman olganda, ta’limni ko‘rsatmali bo‘lishini ta’minlash ustida

hozirda ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda va ko‘rsatmalilikni samaradorligini oshirishda fan-texnikaning keyingi yillar ichida erishgan yutuqlaridan foydalanish masalasi ishlab chiqilmoqda.

Bilimlarni puxta va tizimli o‘zlashtirib olish tamoyili. Ta’lim jarayonida biz talabalarni bilimlarni mustahkam esda saqlanib qolishini ta’minlash zaruriy talablardan biridir. O‘quv materiallarini mustahkam esda saqlab qolish, ayni dars jarayonida bayon qilinayotgan o‘quv materiallarini tizimli va ongli o‘zlashtirishga bog‘liq. Avvalgi mashg‘ulotlarda hosil qilingan bilim, ko‘nikma va malakalar ancha murakkabroq materialni o‘zlashtirib olish uchun pillapoya, baza bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham bilimlar bazasining puxta bo‘lmasligi keyingi o‘rganiladigan yangi bilimlarni ham zaif bo‘lishiga olib keladi. Yaxshi o‘zlashtirilgan, mustahkamlangan bilimlarda esa keyingi yangi bilimlarni o‘rganishda va mustahkamlashda asos bo‘lib xizmat qiladi. Bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida ularning puxta anglab olinganligini tekshirish, ba’zi tushunmovchiliklarni yo‘qotish, mustahkamlashga e’tiborni qaratish didaktikaning asosiy masalalaridan biridir. Ta’lim jarayonida takrorlashni uyushtirish bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Takrorlashning ahamiyati shundaki, takrorlash faqat oldindan o‘zlashtirilgan o‘quv materialinigina esga tushirmay, balki shu o‘quv materiallariga bog‘liq bo‘lgan yangi-yangi ma’lumotlar ham beriladi, o‘zlashtirilgan bilimlarning noaniq tuman bo‘lib qolgan tomonlari oydinlashtiriladi va to‘ldiriladi.

Bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni uzluksiz va ma’lum tizim asosida olib borilishi ta’lim samarasini oshiradi. Bilimlarni doimiy ravishda tekshirib borish, takrorlash tizimli va uzluksiz ravishda to‘ldirib borish muhim didaktik talabdir. Ta’lim jarayonida shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish tamoyili Har bir talaba o‘ziga yarasha qiziqishlari va shu bilan bir qatorda miqdori mavjud. Har bir talabaning o‘ziga xos bo‘lgan yutuqlari va shu bilan bir qatorda kamchiliklari ham bor. Agar pedagoglar o‘quv jarayonida ana shu individual xususiyatlarni hisobga olmasalar har qancha unumli metodlardan foydalanmasinlar o‘quv jarayonida yaxshi natijalarga erisha olmaydilar. Chunki ta’limning asosiy vazifalaridan biri talabani umumiy rivojini ta’minlash. Lekin talabaning haqiqiy rivoji faqat uning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holdagina amalga oshirilishi mumkin. Talabalarning real o‘quv imkoniyatlarini, ularning rivojlanish jihatlarini o‘rganish hozirgi vaqtda shunchaki xohish emas, balki majburiy talabdir. Busiz o‘quv jarayonini muqobillashtirish, uni boyitish aqlga sig‘maydi. Albatta shaxsiy xususiyatlar juda xilma-xil va ularni o‘rganish ma’lum vaqt talab etadi. Kuzatish jarayonida talabaning kuchli va ojiz tomonlarini, uning qiziqishlari, tafakkuri, nutqi, xotirasi, diqqati, hayoliga mos bo‘lgan xususiyatlarini bilib olish mumkin. Talaba shaxsining muammolari va qiyinchiliklarini tahlil qilish hamda shu muammolarning sabablarini aniqlash keyingi pedagogik chora-tadbirlarni rejalashtirishda juda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa o‘zlashtirishi bir oz pastroq bo‘lgan talabalar bilan yakka holda ishlash jarayonida pedagog o‘zi uchun talabaning yangi qirralarini kashf etishi e’tiborli. Keyingi davrlarda “differensiallashgan ta’lim” degan tushunchani keng tarqalishining asosiy sababi ham shaxsiy xususiyatlari, qobiliyati, qiziqishlari, iqtidori kabilarni hisobga olgan holda talabalarni guruhlarga ajratishni va shu guruhlar uchun alohida dasturlar ishlab chiqishga qaratilgan. Guruhlar uchun tuzilgan dasturlar, qo‘llaniladigan metodlar talabalarning shaxsiy xususiyatlari hisobga olgan holda tanlanadi.

Didaktika bu yo‘nalishda ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda va bu ta’limning samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Ta’limda talabalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish tamoyili Ma’lum gurux uchun belgilangan o‘quv

materiallarining xarakteri, mazmuni va hajmi shu sinf talabalarining yosh xususiyatlariga mos bo‘lishi lozim. O‘rganilayotgan bilimlar, xosil qilinayotgan malaka va ko‘nikmalar talabalarni xaddan ziyod toliqtirib qo‘ymasligi lozim. Boshqacha qilib aytganda, o‘quv jarayoni talabalarning sog‘ligi, psixik holatiga salbiy ta’sir etishini oldini olish lozim. Buning uchun har bir yosh xususiyatlarini chuqurroq o‘rganib imkoniyatlar darajasini belgilab olish kerak. Ta’limning mazmuni shaxslarning kuch-quvvatiga mos bo‘lishiga erishish lozim. Ta’limni haddan ziyod “yengillashtirish”, “osonlashtirish” ham maqsadga muvofiq emas, chunki bunday ta’lim rivojlantiruvchi bo‘la olmaydi. Demak har bir yosh davrida talabalarning imkoniyatlarini o‘rganish va imkoniyatlarga mos ravishda ta’limni tashkil etish, o‘rganiladigan bilimlar hajmini belgilashda talabalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish juda muhim bo‘lib bu yo‘nalishda ham tegishli ilmiy-tekshirish ishlari olib borilmoqda. Hozirda O‘zbekistonda ta’lim tizimini yangilash, mukammallashtirish borasida bir talay ishlar olib borilmoqda. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida uzluksiz ta’lim tizimini yaratish, o‘quv tarbiya jarayonining hamma bosqichlarini mukammallashtirish, har tomonlama yetuk barkamol avlodni yetishtirish uchun shart-sharoit yaratish masalalari ko‘rib chiqilgan. Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida uzluksiz ta’limni tashkil etish va rivojlantirishning asosiy tamoyillari (prinsiplari) belgilangan. Bular ta’limning ustivorligi, ta’limning ijtimoiylashuvi, ta’limning milliy yo‘nalganligi, ta’lim va tarbiyaning uzviy bog‘liqligi, iqtidorli yoshlarni aniqlash, yuqori darajada bilim olishlari uchun shartsharoitlar yaratish kabilardir. Ko‘rib turganimizdek uzluksiz ta’limni rivojlantirish tamoyillari didaktik tamoyillar bilan hamoxang bo‘lib, ana shu didaktik tamoyillarni yanada mukammallashuviga turtki bo‘lib xizmat qilmokda.

Foydalanailgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jayeva N.N. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” Toshkent. 2003 y.

2. Ismailova Z.K. Pedagogika. Darslik. – T.: Moliya-iqtisod, 2008.

3. Xakimova M.F. Kasb pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2007.

4. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasb ta’limi pedagogikasi fanidan o‘quv-uslubiy majmua. – T.: TDPU, 2011 y. 17. Xoshimova M.K. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” fanidanma’ruzalar matni.Toshkent. 2012 y.

5. Xoshimova M.K. “Kasb ta’limida yangi pedagogik texnologiyalar” fanidanma’ruzalar matni.Toshkent. 2012 y.

6. Golish L.V., D.M. Fayzullayeva “Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish” Toshkent. “Iqtisodièt” 2009 y.

7. www.google.ru

8. www.ziyonet.uz

Muhabbat TAYIROVA,
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institut katta ilmiy xodimi

O‘QUVCHILARDA ESTETIK DIDNI TARBIYALASH SAMARADORLIGINI BAHOLASH MEZONLARI VA DESKRIPTORLARI

Annotatsiya

Maqolada o‘quvchilarda estetik didni rivojlantirish jarayonida dars va darsdan tashqari faoliyat hamda fanlararo integratsiya imkoniyatlaridan samarali foydalanish masalalari yoritilgan. Shuningdek, multimedia vositalari, dizayn va ijodkorlik, vizual savodxonlik va estetik baholash ko‘nikmalarini shakllantirishda mezon va deskriptorlar tizimi ishlab chiqilib, deskriptorlar quyi, o‘rta va yuqori darajalar bo‘yicha o‘quvchining nimani bilishi, nima qila olishi va qanday asoslay olishini aniqlashga xizmat qilishi yoritilgan.

Tayanch so‘zlar. Estetik did, multimedia, dizayn, vizual savodxonlik, estetik baholash, deskriptor, integratsiya.

В статье освещены вопросы эффективного использования возможностей урочной и внеурочной деятельности, а также междисциплинарной интеграции в процессе развития эстетического вкуса у учащихся. Также разработана система критериев и дескрипторов в формировании навыков мультимедийных средств, дизайна и творчества, визуальной грамотности и эстетической оценки, описаны дескрипторы, которые служат для определения того, что учащийся знает, может сделать и как обосновать на низком, среднем и высоком уровнях.

Ключевые слова. Эстетический вкус, мультимедиа, дизайн, визуальная грамотность, эстетическая оценка, дескриптор, интеграция.

The article highlights the issues of effective use of the possibilities of classroom and extracurricular activities and interdisciplinary integration in the process of developing students' aesthetic taste. Also, a system of criteria and descriptors has been developed in the formation of multimedia tools, design and creativity, visual literacy and aesthetic assessment skills, and descriptors serve to determine what a student knows, can do, and justify at the lower, middle, and upper levels.

Key words. Aesthetic taste, multimedia, design, visual literacy, aesthetic evaluation, descriptor, integration.

Estetik didni tarbiyalash zamonaviy ta’lim jarayonining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon shaxsning ma’naviy kamoloti, ijodiy salohiyati va badiiy dunyoqarashini boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanganidek, estetik did nafaqat san’at va adabiyotda, balki fanlararo jarayonlarda va axborot texnologiyalari vositalari orqali ham rivojlantirilishi mumkin. Shuningdek, fanlararo integratsiya asosida amalga oshirilgan ijodiy-amaliy faoliyat hamda multimedia vositalaridan foydalanish o‘quvchilarda estetik baholash, vizual savodxonlik va ijodkorlikni shakllantirishda samarali hisoblanadi. Biroq bu jarayonni baholash mezonlari yetarli ishlab chiqilmagan.

Shu bois, estetik didni rivojlantirish jarayonida bir qator pedagogik yondashuvlarni aniqlash muhimdir. Avvalo, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan va integrativ

yondashuvlar asosida estetik qadriyatlarni anglash hamda baholash mezonlarini ishlab chiqish zarur. Ushbu mezonlar o‘quvchilarning:

1) estetik qabul qilish darajasi;

2) badiiy asarlarga munosabati va ulardan zavqlanish qobiliyati;

3) dizayn hamda tasviriy san’at elementlaridan ongli foydalanishi;

4) ijodiy faoliyatda estetik tamoyillarni qo‘llash mahoratini qamrab olishi lozim. Mazkur mezonlar o‘quvchilarning estetik rivojlanishini bosqichma-bosqich baholashga, ta’lim jarayonida samarali pedagogik strategiyalarni belgilashga imkon beradi.

Siz ta’kidlagan omillar ta’lim jarayonida estetik didni shakllantirish uchun juda to‘g‘ri va samarali yo‘nalishlardir. Ta’lim jarayonida estetik didni shakllantirishda muhim omillar:

Multimedia texnologiyalaridan foydalanish. O‘quv materiallarini turli vizual va emotsional vositalar (infografika, animatsiya, interaktiv taqdimot, grafik dizayn elementlari) yordamida boyitish o‘quvchilarning mavzuni yaxshiroq qabul qilishiga, estetik his-tuyg‘ularini uyg‘otishga xizmat qiladi.

Fanlararo integratsiya. Informatika, adabiyot, tarix, san’at va texnologiya fanlarini uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchilar estetik qadriyatlarni kengroq kontekstdan anglash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Masalan, adabiy asar syujetini grafik dastur yordamida tasvirlash yoki tarixiy voqealarni infografika orqali yoritish o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini kengaytiradi.

Ijodiy topshiriqlar va loyihalar. Mustaqil fikrlash, dizayn elementlaridan foydalanish va badiiy tafakkurni rivojlantirish uchun turli amaliy topshiriqlar (storibord tuzish, interaktiv slayd tayyorlash, grafik kompozitsiya yaratish) samarali hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat ijodkorlikni, balki hamkorlik va kommunikativ ko‘nikmalarni ham rivojlantiradi.

Estetik baholash mezonlari. O‘quvchilarning ijodiy ishlari va vizual ifodalarini maxsus ishlab chiqilgan estetik mezonlar asosida tahlil qilish ularning o‘z faoliyatiga tanqidiy yondashishini shakllantiradi. Bu orqali o‘quvchilar nafaqat chiroyli va sifatli ish yaratish, balki estetik qadriyatlarni anglash va baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Eestetik didni tarbiyalash nafaqat san’at fanlari doirasida, balki umumiy ta’lim mazmunining barcha yo‘nalishlariga integratsiya qilingan holda olib borilishi zarur. Bu esa o‘quvchilarning nafaqat estetik qobiliyatlarini, balki ularning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini ham kengaytiradi.Tadqiqotda quyidagi metodologik asoslar qo‘llanildi:

– Fanlararo yondashuv: informatika, adabiyot, tarix, san’at va texnologiya fanlarining uyg‘unligi;

– Ijodiy-amaliy usullar: infografika, storibord, animatsiya, interaktiv slaydlar, grafik va video-montaj dasturlari;

– Mezon va deskriptorlar ishlab chiqish: o‘quvchilarning bilim, amaliy ko‘nikma va asoslash qobiliyatlarini quyi, o‘rta, yuqori darajalar bo‘yicha baholash.

Estetik did samaradorligini baholash uchun to‘rt asosiy mezon ishlab chiqildi:

1. Multimedia vositalari bilan ishlay olish ko‘nikmalari

- Quyi: tayyor shablon asosida ishlaydi;
- O‘rta: infografika va animatsiya yaratadi;
- Yuqori: mustaqil ijodiy multimedia loyiha ishlab chiqadi.

2. Dizayn va ijodkorlik

- Quyi: oddiy dizayn elementlarini biladi;
- O‘rta: dizayn qoidalari asosida ijod qiladi;

- Yuqori: yangi g‘oya va uslub asosida ijodiy mahsulot yaratadi.

3. Vizual savodxonlik

- Quyi: oddiy vizual belgilarni talqin qiladi;
- O‘rta: vizual ma’lumotni tahlil qiladi;
- Yuqori: mustaqil vizual axborot yaratadi va asoslaydi.

4. Estetik baholash ko‘nikmalari

- Quyi: qisqa fikr bildiradi;
- O‘rta: tanqidiy fikr bildiradi;
- Yuqori: ilmiy-nazariy asosda baholaydi.

Taqdim etilgan mezonlar va deskriptorlar tizimi o‘quvchilarda estetik did rivojlanishining turli bosqichlarini aniqlash imkonini berdi. Bu, o‘z navbatida, o‘qituvchilarga dars jarayonida va darsdan tashqari faoliyatda shaxsiy yondashuvni ta’minlaydi.

Shuningdek, fanlararo integratsiya – o‘quvchilarning nafaqat multimedia savodxonligini, balki estetik didini rivojlantirish uchun ham muhim omil hisoblanadi. Mazkur yondashuv ta’lim jarayonida informatsion texnologiyalar, adabiyot, tarix, san’at va texnologiya fanlari o‘rtasida mazmuniy bog‘lanishlarni ta’minlash imkonini beradi. Ayniqsa, tarixiy mavzularni infografika shaklida ifodalash, adabiy asar syujetiga asoslanib storibord yaratish, grafik va dizayn vositalari orqali ijodiy mahsulotlar ishlab chiqish – estetik qadriyatlarni tarbiyalashning innovatsion yo‘nalishlari sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu faoliyat turlari o‘quvchilarda vizual savodxonlikni rivojlantirish, badiiy obrazlarni idrok etish, ijodkorlik va estetik tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, olib borilgan tadqiqot natijasida o‘quvchilarda estetik didni tarbiyalash samaradorligini baholashga oid mezon va deskriptorlar tizimi ishlab chiqildi. Mazkur tizim o‘quvchilarning nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari hamda estetik asoslash qobiliyatlarini darajalar bo‘yicha aniqlash va baholash imkoniyatini yaratadi. Baholash jarayonida qo‘llaniladigan ushbu yondashuv nafaqat o‘quvchilarning estetik qiyofasini shakllantirish, balki ularning ijodiy fikrlash, vizual savodxonlik va estetik baholash kompetensiyalarini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ishlab chiqilgan tizimdan ta’lim amaliyotida foydalanish o‘quvchilarning shaxsiy estetik qarashlarini boyitish, badiiy didini takomillashtirish va zamonaviy axborot muhitida estetik qadriyatlarni anglash jarayonini jadallashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nazarov Q. (2019). Estetik tarbiya nazariyasi va metodikasi. T.: Fan nashriyoti.
2. Abdullaeva M. (2021). Zamonaviy ta’limda estetik didni shakllantirish usullari. Toshkent: Ilm Ziyo.
3. ewey J. (1980). Art as Experience. New York: Perigee Books.
4. Eisner E. (2002). The Arts and the Creation of Mind. Yale University Press.
5. Hasanov B. (2020). “Fanlararo integratsiya asosida estetik tarbiya metodlari”. Ta’lim va taraqqiyot jurnali, №4, 45–51.

Tulqinoy ABDUJABBOROVA,
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchi

OLIY TA’LIMNING BO‘LAJAK PEDAGOG -TARBIYACHILARINI IJODIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolda bo‘lajak pedagoglarning va zamonaviy maktabgacha ta’lim tashkilotlardagi tarbiyachilarini tayyorlash va ularni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatiga o‘rgatishi orqali ist’edodi, ijodiy qobiliyati va iqtidorini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so‘zlar. Ijodiy qobiliyat, qa’tiyatlilik,talant, mahoratlik, kvest, tadbirkorlik, papemashe, barmoq teatri, paxmoq teatri, soya teatri, tashlandiq materialar.

В статье говорится о подготовке будущих педагогов и воспитателей современных дошкольных образовательных организаций и совершенствовании методики развития их таланта, творческих способностей и одаренности путем обучения их постановке и творческой деятельности.

Ключевые слова. Творческие способности, настойчивость, талант, мастерство, квест, секреты предпринимательства, папье-маше, пальчиковый театр, пушистый театр, теневой театр, отходные материалы.

The article discusses the improvement of the methodology for the development of talent, creative abilities, and talents of future teachers and educators in modern preschool educational organizations by training them in staging and creative activity.

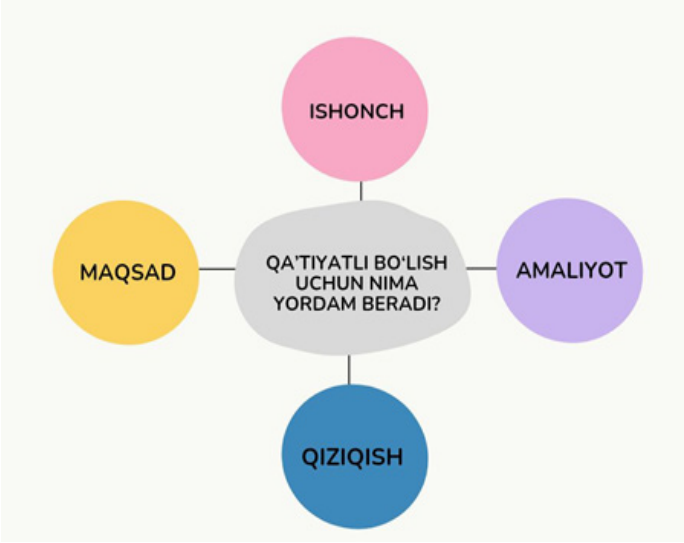
Keywords. Creative abilities,perseverance, talent, skill, quest, secrets of entrepreneurship, papier-mache, finger theater, fluffy theater, shadow theater, recycled materials.

Farzandlarimiz tarbiyasida eng asosiy bo‘g‘in hisoblangan maktabgacha ta’lim tizimining jamiyatimiz hayoitdagi o‘rni va ahamiyatini hech narsa bilan o‘lchab bo‘lmaydi. Darhaqiqat, bo‘lajak pedagoglarning oliy o‘quv yurtida zamonaviy mutaxassis bo‘lib tarbiyalanishida, maktabgacha ta’lim tashkilotining tarbiyachisi bo‘lishida, bolalarning ijodkorligi, ijodiy qobiliyati va iste’dodini rivojlanishida bilimli, ma’naviyatli, talantli bo‘lishi juda katta ahamiyatga ega.

Prezidentimiz aytganidek, bolalarimizni go‘dakligidan ongi va tafakkurini to‘g‘ri shakllantirib bormasak, kelajakda yuksak saviyali, bilim va ma’naviyatga ega bo‘lgan barkamol avlodni tarbiyalash qiyin kechadi. Shunday ekan, oliy ta’limdagi talabalarning ijodiy qobiliyati, ijodkorligini rivojlantirish ham dars va darsdan tashqari jarayonda imkoniyat yaratish zarurdir. Qobiliyatli ustozdan albatta ijodiy qobiliyatli shogirtlar yetishib chiqadi.

Haqiqatdan ham adib va mutafakkir Sad’iy Sheroziy aytganidek, “Qobiliyat o‘z-o‘zidan rivojlanmaydi, uning rivojlanishi uchun bolani tarbiyalash kerak. Tarbiya bo‘lmasa, boladagi qobiliyat so‘nadi…”. Shuning uchun ham insondagi ijodiy qobiliyat rivojlanishida qa’tiy harakat, muntazam mashqlar yuksak darajadagi tinimsiz mehnat, harakat, tezlik, kuch, qa’tiyatlilik katta yordam beradi. Mutaxassis sifatida tajribamdan kelib chiqib ijodiy qobiliyatni rivojlantirish formulasini yaratishga erishdik:

Talant+Qa’tiyatitlilik+Ko‘nikma + Mahoratlik.

Ilk yoshdan ijodiy qobiliyatni rivojlanishi narsa, tirik mavjudotlar, hodisa va buyumlarga nisbatan qiziqishdan boshlanadi.

Qiziqish – bilishning qo‘zg‘atuvchi mexanizmi sifatida vujudga keladi.

– maqsadga ko‘ra bevosita-bilvosita;

– qiziqishiga ko‘ra keng-tor,barqaror-beqaror;

– mazmuniga ko‘ra shaxsiy va ijtimoiy bo ‘lib shakllanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlanishida tevarak-atrofdagilarni bilishga qiziqishi kuchayadi, aqliy qobiliyatini rivojlanishi, sinchkovligi, tasavvurning kengligi, mantiqiy tafakkurning rivojlanishi bilan ijodiy hayol tarkib topadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlardagi bolalarni ijodiy qobiliyatini rivojlantirishdan maqsad imkoniyati va xohishiga ko‘ra mehnat faoliyatiga kichik yoshidan ishtirok etish, kasb-hunarga qiziqtirish,tadbirkorlikga jalb qilish va yo‘nalishtirishdan iboratdir. Yosh pedagoglar oliy ta’limda bilim olish bilan amaliy mashg‘ulotlar va pedagogik amaliyot jarayonida, turli faoliyat mobaynida, masalan, bolalarga turli xil qog‘ozlardan estaliklar, taklifnomalar yasash, harakatli o‘yinchoqlar tayyorlash, qo‘g‘irchoqlar yasash, tabiiy va tashlandiq materiallardan narsalar yasash, o‘simlik urug‘lari va bargdan applikatsiya qilish, somon, semechka urug‘lari,tuxum po‘choqlaridan zamonaviy o‘yinchoqlar tayyorlaydilar, ipaklar yordamida to‘qish, yumshoq o‘yinchoqlarni yaratish, pape-mashe usulida ijodiy o‘yinlar uchun kartondan va keraksiz ikkilamchi xom ashiyolardan foydalanib o‘yinchoqlar yasaydilar. Syujetli-rolli, didaktik, harakatli o‘yinlarda o‘zlari mustaqil ravishda turli xil kasblarni ijod qilib yaratgan holda rollarga bo‘linib obrazli qilib aktyorlik darajada ifodali nutq bilan o‘yinlarni tashkillaydilar, o‘zlari ijod qiladilar.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlardagi qo‘girchoq teatri, soya teatri, paxmoq teat-

ri, barmoq teatri, stol teatridan foydalaniladi. Teatr sa'nati bolalarni rollick o'yinlarga o'rgatadi.

Bolalar ertaklarni, she'r, hikoyalarni yodlagan holda obrazlik qilib roller asosida teatr artistlaridagi ertakni jonli ko'rsatib beradilar.

Sahnalashtirish faoliyati- bo'lajak pedagoglar hamda bolalar ijodiy qobiliyatlarini va bola shaxsini kompleks rivojlantirishiga, ijodiy qobiliyati va iste'dodini o'sishiga katta yordam beradi. Shu bilan birga kasbga qiziqish, tadbirkorlik sirlarini o'rganish ko'nikmalari hosil bo'ladi.

Masalan, qayd etish kerakki, talabalarning kasbiy-ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, iste'dodini o'stirish maqsadida o'quv jarayonida va "Bolalar ijodiy" to'garagida innovatsion pedagogik texnologiyalardan "Kvest", "Keys stadiy", "Tasavvur qilingsiz...","Mening 5 fikrim" kabi metod va usullardan foydalanish bolalarning ijodkorligini yanada oshiradi. Bunday ijodkorlikka yo'naltirish bolalarni boy tasavvurga ega bo'lishiga, tafakkur tezligiga, yangilik yaratishga, original g'oyalarni ilgari surishga,topqirlikka, rivojlangan xayolga, tashabbuskorlik, mustaqillik, qa'tiyatilik, sabrlilik, kelajakka ishonch, bahs va munozaralarda, fikrning tozaligi kabi xususiyatlar yuqori bo'ladi. Taniqli psixolog olim J.U. Utmor "Qobiliyatli bolalar uchun kamolatga intilishning ichki ehtiyojiga egalik xosdir. Ular yuqori natijalarni qo'lga kiritmagunlaricha tinchimaydilar. Buning ilk ko'rinishi juda yoshligidan ko'zga tashlanadi deb ta'kidlaydi.

Xulosaki, haqiqatdan oli ta'limda tahsil olayotgan pedagog-tarbiyachilar yosh avlodni xalqimizning munosib farzandlari qilib tarbiyalashdek muhim, faxrli va shu bilan birga mas'uliyatli vazifani bajara oladi. Shuning uchun ham har bir jarayonga ijodiy yondashadi. Chunki bu tarbiyachi, bu ustzoning eng buyuk burchi xalqqa nafi tegadigan, aql-idrokli, ijodiy qobiliyatli, iqtidorli shogirdlar tayyorlashdur. Oliy ta'limnitamomlagan tarbiyachining qadr-qimmati shu qadar buyukki, u odamni ma'naviy jihatdan boy qilib, qalbini baxtga, ilohiy kuchga to'ldiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. –T.: O'zbekiston. 2022. 224-b.
2. Hasanboyeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. – T.: Ilm-ziyo. 2011. 31-83- b.
3. Qodirov A., Qurbonov M. va boshq Bola ma'naviyati. Uzluksiz ma'naviy tarbiya trilogiyasi. II qism. 3-7 yoshli bolalarni ma'naviy tarbiyalash bo'yicha qo'llanma. Tuzuvchi mualliflar:. – T.: "Sano-standart" nashriyoti, 2018. 41-45-268- b.
4. Yosh ota-onakitobi. Uzluksiz ma'naviy tarbiya trilogiyasi. I qism. 3 yoshgacha bo'lgan bolalarni ma'naviy tarbiyalash bo'yicha qo'llanma. Tuzuvchi mualliflar: A.Qodirov va boshq. – T.: Muharrir nashriyoti, 2018.116-195-b.
5. Nurmatova M.Sh., Hasanova Sh.T., Azimova D.Y. Ustaxonada amaliy mashg'ulot. Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma.– T: Cho'lpon, 2010. 196- b.

Xurshida DONIYEVA,
Osiyo texnologiyalar universiteti, magistrant

SALOHIDDIN TOSHKANDIY (Mullo Salohiddin Ibn Mullo Alouddin Xo‘ja)NING “TEMURNOMA” ASARIDA ANTROPONIMLARNING O‘RGANILISHI

Annotatsiya

Maqolada Salohiddin Toshkandiy tomonidan yozilgan Temurnoma asarida uchraydigan antroponimlar lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, Antroponimlarning morfologik, semantik va funksional xususiyatlari o‘rganiladi hamda ularning tarixiy-madaniy kontekstdagi roli yoritiladi.

Tayanch so‘zlar. Antroponim, Temurnoma, Salohiddin Toshkandiy, morfologiya, semantika, unvon, tarixiy tilshunoslik.

В данной статье рассматривается антропонимика в произведении Салохиддина Ташканди «Темурнаме» с лингвистической точки зрения. Изучаются морфологические, семантические и функциональные особенности антропонимов, а также освещается их роль в историко-культурном контексте.

Ключевые слова. Антропоним, Темурнаме, Салохиддин Ташканди, морфология, семантика, титул, историческая лингвистика.

This article analyzes anthroponyms in Salohiddin Toshkandiy’s work Temurnoma from a linguistic perspective. The morphological, semantic, and functional features of anthroponyms are studied, and their role in the historical and cultural context is highlighted.

Key words. Anthroponym, Temurnoma, Salohiddin Toshkandiy, morphology, semantics, title, historical linguistics.

O‘zbek adabiy tilining tarixiy manbalaridan biri bo‘lgan Temurnoma asari Amir Temurning hayoti va faoliyatiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda ko‘plab tarixiy shaxslar tilga olinadi. Ushbu asardagi antroponimlar orqali biz o‘sha davr ijtimoiy tuzilmasi, madaniyati va tilga oid o‘ziga xos jihatlarni tahlil qilish imkoniga egamiz.

Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asari – Amir Temurga oid tarixiy voqealarni yorituvchi muhim manbalardan biri hisoblanadi. Ushbu asarda ko‘plab antroponimlar, ya’ni shaxs nomlari uchraydi va ular tarixiy, ijtimoiy va madaniy kontekstda ahamiyatga ega. Salohiddin Toshkandiyning Temurnoma asari antroponimlarni o‘rganishda juda muhim manba hisoblanadi. Asarda uchraydigan ismlar, unvonlar, laqablar va nasab shakllari tilshunoslik, tarix, madaniyat va sotsiologiya nuqtai nazaridan chuqur tadqiq etilishi mumkin. Bu antroponimlar orqali Temuriylar davri shaxslarining roli, ijtimoiy tuzilmasi va davr ruhiyatini yanada aniqroq tushunish imkoniyati mavjud.

Tilshunoslikda antroponimlar – bu shaxs nomlarini ifodalovchi til birliklaridir.

Antroponimika – onomastikaning shaxs ismlarini, ularning kelib chiqishi, tuzilishi, semantikasi va funksiyasini o‘rganuvchi bo‘limidir. Bu soha insonlar ismlarining tarixiy, madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini o‘rganadi.

Antroponimika doirasida quyidagi asosiy turkumlar ajratiladi:

Antroponim (shaxs nomi) – umumiy atama.

Ism – shaxsning shaxsiy nomi (masalan: Temur).

Otalik ism (nasab) – "ibn" yoki "-zoda" kabi birikmalar orqali (masalan: Muhammad ibn Tarag‘ay).

Familya – oila nomi (bu keyinchalik shakllangan).

Laqab va unvonlar – shaxsning ijtimoiy mavqeini bildiruvchi so‘zlar (masalan: Amir, Bahodir, Sohibqiron).

Etnoantroponim – shaxs nomiga milliy yoki geografik belgi qo‘shiladi (masalan: Hirotiy, Toshkandiy)

Salohiddin Toshkandiy qalamiga mansub Temurnoma asarida Amir Temur va uning davriga oid ko‘plab shaxslar tilga olinadi. Ushbu shaxslarning ismlari, laqab va unvonlari, nasablari orqali ularning ijtimoiy maqomi, siyosiy lavozimi, diniy qarashlari va etnik mansubligi haqida ma’lumot olish mumkin. Antroponimlar bu asarda shaxsni aniqlashdan tashqari, voqealarning tarixiy haqiqatga yaqinligini kuchaytiradi, matnga real tarixiy zamir bag‘ishlaydi.

Ismlar tahlil qilinganda, ularning til jihatdan turkiy, arab va fors tillariga oidligi aniqlanadi. Masalan, “Temur” ismi turkiy kelib chiqishga ega bo‘lib, “temir” so‘zidan yasalgan va kuch-quvvat, qat’iyat ramzi sifatida tushuniladi. “Muhammad”, “Abdulloh”, “Shamsiddin” kabi ismlar esa arab tilidan kirib kelgan bo‘lib, ularning diniy-ma’naviy ma’nosi kuchli. Bunday ismlar orqali o‘sha davrdagi islomiy madaniyat ta’siri va diniy qadriyatlarning ahamiyati namoyon bo‘ladi.

Arab tilidagi nasab shakllari, masalan, “ibn” so‘zi orqali otalik ismlari berilishi – bu davrda nasabni aniqlashning muhim vositasi bo‘lgan. Masalan, “Muhammad ibn Tarag‘ay” shaklida keltirilgan ism orqali nafaqat shaxs, balki uning ota-onasi haqida ham ma’lumot beriladi. Bu holat o‘sha davr ijtimoiy-siyosiy tuzilmasida nasabning, urug‘-aymoqchilik tizimining muhimligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, asarda ishlatilgan unvon va laqablar – “Amir”, “Bahodir”, “Sulton”, “Sohibqiron” kabi nomlar shaxslarning lavozimi yoki fazilatlarini bildiradi. Masalan, “Sohibqiron” unvoni Amir Temurning yulduzi baland, yirik sarkarda sifatidagi obrazini yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Bu unvonlar matnda ijtimoiy tabaqalanishni, hokimiyat va sultonlik belgilarini aks ettiradi.

Ba’zi antroponimlar esa geografik yoki etnik belgilar asosida shakllangan. Masalan, “Toshkandiy”, “Hirotiy” kabi nisba ismlar kishining tug‘ilgan joyi yoki faoliyat yuritgan hududiga ishora qiladi. Bu turdagi ismlar orqali davrda geografik identifikatsiya muhim o‘rin tutganini ko‘rish mumkin.

Tarixiy tilshunoslik nuqtai nazaridan, bunday ismlar orqali faqat lingvistik xususiyatlargina emas, balki davr tafakkuri, urf-odatlari, diniy e’tiqodlari, va hatto siyosiy qarashlar haqida ham ma’lumotlar olinadi. Bu jihatdan antroponimlar – ko‘p qirrali til birliklari bo‘lib, ularni o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki tarix, sotsiologiya, madaniyatshunoslik sohalari uchun ham foydalidir.

Shuningdek, Temurnoma asarida antroponimlar badiiy tasvir vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Muallif qahramonlarning fazilatlarini ularning ismlari va unvonlari orqali ifodalaydi, tarixiy shaxslarni ulug‘laydi yoki ularga nisbatan salbiy munosabatni ismlar orqali bildiradi. Shu bois antroponimlar nafaqat fakt, balki ideologik va estetik yuklamaga ham ega bo‘lgan vositalardir.

Xulosa qilib aytganda, Temurnoma asaridagi antroponimlar tilshunoslik nuqtai nazaridan chuqur o‘rganishga arzigulik bo‘lib, ular orqali Amir Temur davrining

madaniy-ma’naviy hayoti, shaxsiyati, siyosiy tizimi va ijtimoiy tuzilmasi haqida muhim ma’lumotlar olish mumkin. Bunday tahlillar esa zamonaviy onomastik tadqiqotlar uchun boy material vazifasini o‘taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toshkandiy S. (yil). Temurnoma. [Asar o‘zi – asosiy manba sifatida]
2. Sobirov M. (2020). O‘zbek tilining tarixiy antroponimlari. Toshkent: Fan.
3. Islomov A. (2018). “Antroponimlarning morfologik xususiyatlari”. Tilshunoslik jurnali, 4(2), 45-52.
4. Karimova D. (2019). “Temurnoma asaridagi antroponimlar va ularning semantik tahlili”. O‘zbekiston filologiya instituti axborotnomasi, 3, 78-85.
5. Ergashev R. (2017). Tarixiy tilshunoslikda antroponimlar va ularning roli. Toshkent: Akademiya nashriyoti.
6. Xudoyberdiyev J. (2015). “Unvonlarning lingvistik tahlili”. Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi, Toshkent.

Dildora OXBUTAYEVA,
Alisher Navoiy nomidagi O‘zbek tili va adabiyoti universiteti, tayanch doktarant

SHOIR VA YOZUVCHILAR IJODI ADABIY TAHLILI (Shoir va yozuvchi Ikrom Otamuradov asarlari misolida)

Annotatsiya

Maqolada taniqli o‘zbek shoiri va yozuvchisi Ikrom Otamurodning hayoti va ijodiga, uning she’rlari hamda dostonlariga xilma xil yondashuvlar asosida tahlili yoritilgan. Shuningdek, Ikrom Otamurodning asarlarida inson ichki olamining dramatizmi, qalb iztirobi, zamonaviylikka bo‘lgan falsafiy munosabatlar o‘z aksini topganligi va vaqt, makon, iroda, sabr kabi tushunchalarni poetik obrazlar orqali ifodalanishi aytib o‘tgan.

Tayanch so‘zlar. She’r, ong, misra, mazmun, psixologiya, qalb, mahorat, ijod, yondashuv, zamonaviylikka bo‘lgan falsafiy munosabatlar.

В статье анализируется жизнь и творчество известного узбекского поэта и писателя Икрома Отамурода, его стихи и поэмы на основе различных подходов. Он также отметил, что в произведениях Икрома Отамурода отражены драматизм внутреннего мира человека, страдания души, философские отношения к современности, а такие понятия, как время, пространство, воля, терпение, выражаются через поэтические образы.

Ключевые слова. Стихотворение, сознание, строка, содержание, психология, душа, мастерство, творчество, подход, философские отношения к современности.

The article analyzes the life and work of the famous Uzbek poet and writer Ikrom Otamurod, his poems and epics based on various approaches. He also noted that the works of Ikrom Otamurod reflect the drama of the inner world of man, the anguish of the soul, philosophical attitudes towards modernity, and such concepts as time, space, will, patience are expressed through poetic images.

Key words. Poetry, consciousness, verse, content, psychology, soul, skill, creativity, approach, philosophical attitudes towards modernity.

Ikrom Otamurod – o‘zbek san’atkoridir. U 1951-yilda Qashqadaryo viloyati, Kasbi tumani, Kasbi qishlog‘ida tug‘ilgan. O‘rta maktabni tamomlagach, 1969–1974-yillarda O‘zbekiston Milliy Universitetining Jurnalistika fakultetida tahsil olgan. “Uncle Korode” va “Begona Og‘riq” kabi asarlar muallifi hisoblanadi. 1974–1975-yillarda O‘zbekiston Sovet Ensiklopediyasi (hozirgi O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi) nashriyotida muharrir bo‘lib ishlagan. 1975-yildan boshlab esa “Sharq Yulduzi” jurnalida adabiy xodim, keyinchalik sahriyyo bo‘limi mudiri sifatida faoliyat olib borgan. Uning “Vaqt ranglari” (“Janub qushlari”), “Ufqlar orti bepoyon”, “Ichkari va tashqari”, “Ruhimning qayg‘usi” va boshqa kitoblari mavjud. “Yarador umid otlari”, “Begona og‘riq” kabi dostonlar yaratgan. U Walt Whitman, Pablo Neruda kabi shoirlarni o‘zbek tiliga tarjima qilgan. Shoir ijodi hozirda turk, arab, bolg‘or, rus, moldava, ozarbayjon, qozoq, tojik, gruzin tillariga o‘zbek tilidan tarjima qilingan.

Ikrom Otamurod milliy an’analarga mos she’riiqlik epikalar yaratgan mashhur shoirdir. “Tag‘azzul”, “Xaritaga tushmagan joy”, “Muqaddar” kabi dostonlari ushbu uslubga misoldir. Shoir bahorni sevadi, tabiatni kuzatar ekan, masalan, kapalakning

guldoniga qo‘nayotgan lahzalar orqali hayotiy falsafiy tafakkurni tasvirlaydi. Bu asarlar tasvirlar orqali ruhiy iztirob, hayotning shiddati, inson qalbi jarayoni bilan yuzma-yuz tahlil etiladi. U qalbning chuqur qatlamlariga nazar soladi va sirli, alohida badiiy atmosferaga ega tafakkur olamini yaratadi.

Ikrom Otamurodning epik she’rlari ichki ma’nolarni kengaytiradi. Uning misralari psixologik yondashuv, ruhiy izlanishlar, insoniyatning umumiy savollarini o‘zida mujassamlashtiradi. Vaqt, makon, his-tuyg‘ularning o‘zaro munosabatlari she’riy tafakkur orqali boyitiladi. Shoir falsafiy hislar, iztirob va ichki poklikni izchil tasvirlaydi.

Shoir noaniq dunyo tasavvurida o‘z erkinligini to‘liq topa olmasa ham, uning she’rlari muqarrar ravishda chuqur ijodiy taassurot qoldiradi. U o‘z ruhiy tajribalari va izlanishlarini madh etmasdan, ochiq-oydin, samimiy ifodalash orqali chin ma’no insho etadi. Bu uning haqiqatdan to‘g‘ri lirik ovozi ekanidan dalolatdir.

Ikrom Otamurodning she’riy olami – bu ruhiy tafakkur maydoni. Uning asarlarida inson ichki olamining dramatizmi, qalb iztirobi, zamonaviylikka bo‘lgan falsafiy munosabatlar o‘z aksini topgan. Shoir vaqt, makon, iroda, sabr kabi tushunchalarni poetik obrazlar orqali ifodalaydi.

Misol:

“Vaqt kalit bilan almashtiradi makonni,

Tog‘lar cho‘qqisidan ham g‘amlar o‘tadi.”

Bu kabi misralarda vaqt va g‘am birlashtirilib, falsafiy umumlashmaga olib boriladi. Bu – shoirga xos uslub.

Ikrom Otamurodning uslubiga simvolizm, metafora, psixologik kechinma, ba’zida esa erkin she’riy shakl xosdir. U g‘oyani ko‘p hollarda timsol orqali berishga harakat qiladi. Masalan, “dog‘”, “bog‘”, “ko‘z”, “yomg‘ir” kabi so‘zlar shunchaki manzara emas, balki ramziy ma’noni anglatadi.

Misol:

“Yuragimdagi bog‘ – borliqdan begona,

Ammo unda unadi orzu guli yana.”

Bu satrda “bog‘” – inson qalbining ichki olami, “orzu guli” esa umidni anglatadi.

Shoirning dostonlarida jamiyatdagi ziddiyatlar, ruhiy tanazzul, ma’naviy izlanishlar keng o‘rin egallagan. Masalan, “Tanazzul” dostoni inson va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyatli ruhiy munosabatlar asosida yozilgan. Unda shoir “men” orqali butun bir davrni, jamiyatdagi o‘zgarishlarni aks ettiradi.

Xulosa qilib aytganda, Ikrom Otamurodning epik asarlari o‘ziga xos uslubda yozilgan bo‘lib, zamonaviy o‘zbek adabiyotida alohida o‘rin egallaydi. Shoir inson ruhi davr ta’siri ostida shakllanadi va hayotiy nuqtayi nazar bilan o‘z go‘zal qarashlarini namoyon qiladi. Uning ichki olami – qalbi, hissiyotlari bu iborali, badiiy samimiyat bilan boyitilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘afurov M. (2010). She’riyat nazariyasi asoslari. – T.: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.

2. Qayumov A. (1996). O‘zbek mumtoz adabiyoti nazariyasi. – T.: Fan.

3. Shukur H. (2002). Adabiyotshunoslikka kirish. – T.: O‘qituvchi.

4. Rizayev B. (2005). Epik janrning badiiy xususiyatlari. – T.: Fan.

Sarvinoz G‘ULOMOVA,
Nizomiy nomidagi O‘ZMPU O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti talabasi

ONA TILI DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH ORQALI O‘QUVCHILARNING IMLOVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISH USULLARI

Annotatsiya

Maqolada o‘quvchilarning tog‘ri yozish va talaffuz me’yorlari hamda darsni tashkil etishga doir tavsiyalar va usullar berilgan. Maqolaning asosiy qismini orfografiya va orfoepiya haqida ma’lumotlar, talaffuz va imlo qoidalarini o‘quvchilarga yanada yaxshi tushuntirish maqsadida matn va lug‘atlar bilan ishlashga doir topshiriqlar, hamda xorijiy davlatlar tajribasidan namunalar keltirilgan.

Tayanch so‘zlar. Orfografiya , orfoepiya , matn, imlo, talaffuz, metodika, usul, topshiriq, lug‘at.

В статье представлены рекомендации и методы по правильному письму и произношению учащихся, а также по организации урока. Основная часть статьи содержит информацию об орфографии и орфоэпии, задания по работе с текстами и словарями для лучшего объяснения правил произношения и орфографии учащимся, а также примеры из опыта зарубежных стран.

Ключевые слова. Орфография, орфоэпия, текст, орфография, произношение, методика, метод, задание, словарь.

This article provides recommendations and methods for students' correct spelling and pronunciation standards, as well as lesson organization. The main part of the article contains information on orthography and orthoepy, assignments for working with texts and dictionaries in order to better explain pronunciation and spelling rules to students, and examples from the experience of foreign countries.

Key words. Orthography, orthoepy, text, spelling, pronunciation, methodology, method, assignment, dictionary.

Til ta’limida eng dolzarb mavzularidan biri – bu o‘quvchilarning grammatik (xususan, orfografik va orfoepik) ko‘nikmalarini yanada rivojlantirish hisoblanadi. Aynan, ushbu ko‘nikmalarni oshirishda matn, imlo, izohli lug‘atlar bilan ishlash o‘quvchilarga ancha foyda beradi. Matn va lug‘atlar bilan ishlash o‘zbek grammatikasidagi barcha bo‘limlarni yaxshiroq o‘rganish, tushunish va amaliyotda qo‘llash uchun yaxshi yechim hisoblanadi. Matn va lug‘atlar bilan ishlash orqali o‘quvchining tanqidiy fikrlashi, tahlil qila olishi hamda so‘z boyligi ortadi. Shu o‘rinda orfografiya hamda orfoepiyaning asosiy qoidalari bilan tanishish lozim.

“Orfografiya” so‘zi o‘zbek tilida to‘g‘ri yozish qoidalari, ya’ni imlo qoidalarini o‘rganadigan tilshunoslik bo‘limi hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, orfografiya tilning yozma shaklini me’yorlashtiruvchi qoidalar majmuyidir.

Orfoepiya (orto... yun. epos – nutq, talaffuz) –1) tilshunoslikning adabiy talaffuz me’yorlarini o‘rganuvchi bo‘limi; 2) muayyan milliy tilning talaffuz me’yorlariga mos holda bir xil talaffuzni ta’minlovchi qoidalar tizimi va ularga rioya qilish.

Demak, o‘quvchilarning tog‘ri yozish va tog‘ri talaffuz etish meyorlarini matn va lug‘atlar bilan ishlash orqali yanada yaxshi tushunib olish mumkin.

Matn ustida ishlash quyidagi to‘rt bosqichdan iborat;

1.O‘qish

2.Tushunish

3.Tahlil

4.Qayta hikoyalash

O‘qish – o‘quvchi matnni diqqat bilan o‘qishi talab etiladi.

Tushunish – matn qaysi mavzuda va qaysi grammatik qoidalar ko‘proq aks etganligini o‘qish davomida tushunishi kerak bo‘ladi.

Tahlil – matnni o‘qib bo‘lgach, matnda qanday mavzu ilgari surilganligini o‘quvchi tahlil qilib bera olishi kerak. Matnlar xususiyatiga ko ‘ra ibratli, ilmiy yoki boshqa mavzularni o‘z ichiga olishi mumkin.

Qayta hikoyalash – o‘quvchi o‘z sinfdoshlari, do‘stlari yoki oila a’zolariga matnni xotirasida qolganicha so‘zlab berishi kerak bo‘ladi. Bu bosqich o‘quvchilar xotirasida ushbu ma’lumotning uzoq muddat saqlanishini ta’minlaydi.

Tushunish darajasini aniqlash va grammatik mavzuni yanada mustahkamlash maqsadida o‘quvchilarga qiziqarli topshiriqlar beriladi yoki quiz test(topshiriqni tanlash o‘qituvchining pedagogik mahoratiga bog‘liq) o‘tkaziladi.

O‘quvchilarning to‘g‘ri yozish va talaffuz qoidalarini o‘zlashtirishlari uchun quyidagi topshiriqlar ustida ishlash maqsadga muvofiqdir.

RAMZLAR TILI

Bir savdogar Hindistonga borish uchun yo‘l taraddusini ko‘ra boshladi.

Savdogarning chiroyli to‘tisi bo‘lib, uni qafasda saqlar edi. Safarga ketishdan oldin savdogar to‘tisidan so‘radi:

– Ey go‘zal qushim, senga Hindistondan nima keltirishimni istaysan?

– U yerdagi to‘tilarni ko‘rsangiz, mening ahvolimdan ularga xabar bering. Mening begona yurtda qafasda ekanligimni, hasratda azob tortayotganimni, ular esa daraxtzorlarda, tog‘-u toshlarda bemalol, erkin yayrayotganini eslating. Shuni menga ravo ko‘rishadimi? Hech bo‘lmasa, bir safar men g‘aribni ham yodga olishsin. Men ham baxtiyor bo‘lishni juda xohlashimni yetkazing, boshqa hech narsa istamayman, – dedi to‘ti.

– Savdogar yo‘lga tushdi. Kechakunduz yurib, nihoyat, Hindistonga yetib bordi. Yo‘lda qoyaliklarda qo‘nib turgan bir necha to‘tini ko‘rdi. Otini to‘xtatib, ularga:– men falon mamlakatdan falonchiman. Tijorat uchun bu yerlarga keldim. Mening bir to‘tiqushim bor. Sizlarga salom aytdi va bunday deyishimni tayinladi, -deya to‘tisining gaplarini yetkazdi. Savdogar so‘zlarini tugatar-tugatmas, to‘tilar titrashdi, nafasi qaytib o‘lib qolishdi. Savdogar aytgan so‘zlariga pushaymon bo‘ldi. ”Men nima qilib qo‘ydim?! Bechora qushlarning o‘limiga sababchi bo‘ldim. Hoynahoy, bular bechora qushimning yaqinlari, yor-do‘stlari bo‘lsa kerak”, – deb o‘yladi. Oradan ancha vaqt o‘tib, savdogar savdo-sotiqni tugatdi va yurtiga qaytdi. Uyiga tashrif buyurgan mehmonlarga safar taassurotlarini so‘zlab berdi. Hamma uy-uyiga tarqagach, to‘tiqush savdogardan so‘radi:

– Mening istaganimni yetkazdingmi? Hamjinslarim – to‘tilar to‘dasini ko‘rdingmi? Nima degan, nima ko‘rgan bo‘lsang, ayt, meni xursand qil.

– Suyukli qushim, – dedi savdogar, – meni kechir, biroq gapirmaganim yax shiroq deb o‘ylayman. Chunki hali ham bema’ni xabar yetkazib, yo‘l qo‘ygan xatoyim uchun ich-etimni yemoqdaman, kel, yaxshisi gapirmay qo‘ya qolay. To‘ti holi joniga qo‘ymagach, savdogar istamaygina so‘zlay boshladi:

– Sen aytgan joyga borib, do‘stlaring bo‘lmish to‘tilarni ko‘rdim. Aytgan so‘zlaringni va salomingni yetkazdim. Ammo ular bu xabarga chidayolmadi: titrab-titrab bemajol qolishdi, oxiri o‘lishdi. Shu sabab rosa pushaymon bo‘ldim, nachora, g‘isht qolipdan ko‘chgan edi.

Savdogarning bu so‘zlarini eshitib, to‘ti ham qafas ichida titray boshladi, biroz-

dan so‘ng harakatsiz qotib qoldi va yiqilib ‘‘o‘ldi“. Buni ko‘rgan savdogarning hushi boshidan uchdi, yig‘lab-siqtadi:

– Ey sevimli qushim, senga nima bo‘ldi? Nega bu holga tushding? Men nima qilib qo‘ydim?!

Shunda “o‘lik” to‘tini qafasdan chiqarib, derazaning chetiga qo‘ydi. U yerga qo‘yar qo‘ymas, to‘ti darhol jonlanib uchdi va bog‘dagi bir daraxtning baland shoxiga qo‘ndi. Savdogar shoshib qoldi. Ey sayroqi qushim, bu ne hol?! Ayt-chi, bu hiylani qanday o‘rganding, meni qanday aldading? – deb so‘radi beixtiyor. To‘ti qo‘nib turgan joyida aytdi:

– Hindistonda ko‘rganing to‘tilar mening salomimni olgach, o‘zlarini o‘likka solib, menga xabar yo‘llashdi, agar qutulmoqchi bo‘lsang, o‘l, deyishdi. Ko‘rib turganingdek, aytganlariga rioya qilib, asirlikdan qutuldim.

1-topshiriq. *Quyidagi fikrlarning qaysi bir(lar)i matn xulosasi bo‘la oladi?*

1. Donoga ishora, nodonga kaltak.
2. Birni ko‘rib fikr qil,
Birni ko‘rib zikr qil.
3. Faqat yaqinlaringgina senga ko‘mak bera oladi.
4. Ko‘pdan quyon qochib qutulmas

2-topshiriq. Matndagi ajratilgan so‘zlarni ikki guruhga ajratib, jadvalga joylashtiring:

Talaffuzi va imlosi mos so‘zlar	Talaffuzi va imlosi mos bo‘lmagan so‘zlar

3-***topshiriq.*** Qavs ichidagi qaysi qo‘shimcha qo‘shilganda so‘zda tovush o‘zgarishi sodir bo‘lishini izohlang.

Savdo-sotiq (-qa, -ga), o‘lik (-ga, -ka), tadorik (-i, -ka), xato (-im, -si), yig‘i (-la, -lar), men (-ni, -ning), shu (-da, -day), sayra (-qi, -vchi), bog‘ (-ga, -qa).

4-topshiriq. *“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”dan foydalanib, matnda berilgan quyidagi so‘zlarning o‘z yoki o‘zlashma qatlamga mansubligini aniqlang.* Savdogar, bir, tashrif, mehmon, uy, taassurot, hamjins, xursand, ko‘rmoq, deraza, daraxt, hiyla, aldamoq, qutulmoq, rioya.

Yuqorida berilgan matn va lug‘at bilan ishlash metodini bajarish mobaynida o‘quvchi orfografiya va orfoepiya mavzusini to‘liq o‘rganib chiqishi mumkin. O‘quvchilarga qiyin qoidalarni yodlattirishdan ko‘ra mavzuning mohiyatini tushuntirish va ko ‘proq topshiriqlarni bajarish ya’ni amaliy faoliyatni kuchaytirish orqali mavzuni to‘laqonli o‘rganish va mustahkamlash mumkin. Bu metod orqali nazariya va amaliyot teng olib boriladi va o‘quvchilarning salohiyatini kuchaytirishga yordam beradi.

Ushbu metodika bo‘yicha xorijiy davlatlar tajribasi bilan tanishib chiqdim;

Buyuk Britaniya (Angliya) – “Phonics” yondashuvi

Afzalliklari:

Harf va tovush bog‘liqligini o‘rgatadi.

So‘zning yozilishi va talaffuzi bir vaqtda tushuntiriladi.

O‘quvchilar talaffuz asosida to‘g‘ri yozishni o‘zlashtiradi.

Qisqacha misol: *“make”* so‘zi – /meɪk/ deb talaffuz qilinadi, bu orqali *“silent e”* qoidasi tushuntiriladi.

AQSh – Matn asosida imlo va talaffuzni mustahkamlash.

Afzalliklari:

Har hafta “spelling list” orqali yangi so‘zlar muntazam o‘rganiladi.

So‘zlar kontekstda o‘rgatiladi: matn ichida talaffuzi va yozilishi tahlil qilinadi.

Audiomashqlar bilan orfoepik ko‘nikmalar rivojlanadi.

Qisqacha misol: *“enough”* – talaffuzi /ɪˈnʌf/, yozilishi bilan talaffuzi farq qiladi – bu o‘quvchilar bilan muhokama qilinadi.

Finlandiya – Audiomatnlar bilan o‘rgatish (audio-kitoblar)

Afzalliklari:

O‘quvchilar matnni eshitib, talaffuz asosida yozishni o‘rganadilar.

Yozuv va talaffuzdagi farqlarni o‘zlari anglaydi.

Eshitish orqali xatolarni tahlil qilish odati shakllanadi.

Qisqacha misol: *“autumn”* – yozuvi bor, ammo talaffuzda *n* tovushi eshitilmaydi → bu orfoepik istisno sifatida tushuntiriladi.

Kanada – “Word analysis” yondashuvi (so‘z tahlili)

Afzalliklari:

Har bir yangi so‘z fonetik, grammatik va semantik tahlil qilinadi.

So‘z ildizi, bo‘g‘inlari, talaffuzi va yozilishi birgalikda ko‘rib chiqiladi.

O‘quvchilar mustaqil qoidalar chiqarishga o‘rganadi.

Qisqacha misol: *“knowledge”* – yozilishida *k* bor, ammo talaffuzda yo‘q → talaffuzdagi “tovush tushishi” qoidasi o‘rgatiladi.

Germaniya – Orfoepiya bo‘yicha og‘zaki nutq mashqlari

Afzalliklari:

Har darsda so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishga alohida e’tibor beriladi.

Nutq texnikasi, urg‘u va intonatsiyaga urg‘u beriladi.

Matnlarni rolga kirib o‘qish orqali talaffuz mustahkamlanadi.

Qisqacha misol: *“ich habe gemacht”* – talaffuz va yozuv muvofiqligi ustida ishlanadi, talaffuz mashqlari muntazam bo‘ladi.

Yuqoridagi tajribalar chet davlatlari ta’lim tizimida juda yuqori natijalarni qayd etgan. Ushbu tajribalar bizning ta’lim tizimimizga integratsiya qilinsa , o‘zbek grammatikasidagi barcha mavzularni o‘quvchilar yaxshi o‘zlashtira oladilar. Biz aynan orfografiya va orfoepiya mavzulari bo‘yicha xorijiy davlatlar tajribasidan kelib chiqqan holda yangi tizimlarni taklif etamiz. Misol uchun;

- ❖ Har bir o ‘quv darsligida orfografik va orfoepik mashqlarni qiziqarli tashkil etish va alohida ajratib ko‘rsatish. Ajratib ko‘rsatish o‘quvchining diqqatini tortishga yordam beradi.
- ❖ Mobil ilovalar yoki audiomashqlar asosida darslarni tashkil etish.
- ❖ Matnli ishlanmalar orqali mavzuni mustahkamlash (masalan, o‘quvchilarga dialog yozdirish, dramatizatsiya qildirish).
- ❖ Lug‘at daftariga talaffuz va orfografik tahlil asosida so‘zlar yozdirish.

Orfografiya va orfoepiya ko‘nikmalari til o‘rgatishning ajralmas qismidir. Matn va lug‘at bilan to‘g‘ri ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Chet el tajribalaridan o‘rganish va ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish orqali samaradorlikni oshirish mumkin. Shunday metodik yondashuvlar o‘quvchilarni savodli, nutqi ravon va boy so‘z boyligiga ega bo‘lgan shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov T. “O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi”, T., 2021.

2. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi metodik qo‘llanmalari.Phonics for Teachers, UK Department of Education, 2019.

3. Best Practices in Orthoepy, Oxford Publishing, 2020.

4. Teaching Spelling and Vocabulary, Cambridge University Press, 2018.

5. Finnish National Core Curriculum for Basic Education, 2016.

Barno AMIRULLAYEVA,
Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi, katta o‘qituvchi

O‘QUVCHILARDA HAYOTIY KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHDA SO‘ROVGA ASOSLANGAN TA’LIM TEXNOLOGIYASI

Annotatsiya

Maqolada XXI asrda ta’lim tizimi, o‘quvchilarda hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish zarurati, so‘rovga asoslangan ta’lim texnologiyasi, ushbu texnologiyani amalga oshirish jihatlari va bosqichlari yoritib berilgan.

Tayanch so‘zlar. So‘rovga asoslangan ta’lim texnologiyasi, IBL, PISA, IBL jihatlari, IBL bosqichlari, milliy tadqiqot kengashi.

В аннотации статьи рассматриваются система образования XXI века, необходимость обеспечения развития жизненных навыков у учащихся, устойчивые образовательные технологии, основанные на опросе, а также контроль и освещение реализации этих технологий.

Ключевые слова. Образовательная технология, IBL, PISA, основанная на опросе, этапы, Национальный исследовательский совет.

This article discusses the education system in the 21st century, the necessity of developing life skills in students, inquiry-based learning technology, and the aspects and stages of implementing this technology.

Key words. Survey-based educational technology, IBL, PISA, IBL aspects, IBL stages, National Research Council.

Zamonaviy ta’lim tizimi nafaqat bilim berish, balki shaxsda hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish, jamiyat ehtiyojlariga mos, raqobatbardosh va erkin fikrlovchi insonni tarbiyalashga xizmat qilmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida inson kapitalining sifat jihatdan yangilanishi, ayniqsa, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil, muammolarni hal qilish, ijodiy yondashuv va qaror qabul qilish ko‘nikmalarining rivojlanishi ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan qaralganda, so‘rovga asoslangan ta’lim texnologiyasi (Inquiry-Based Learning) zamonaviy pedagogik jarayonlarda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuv o‘quvchini tayyor ma’lumotni yodlashdan ko‘ra, uni mustaqil izlanishga, savollar berishga, faktlarni tahlil qilishga, eksperimentlar o‘tkazishga, xulosa chiqarishga va bilimni real hayotda qo‘llashga yo‘naltiradi. So‘rovga asoslangan ta’lim – bu oddiygina fakt va ma’lumotlarni yodlash emas, balki bilimga faol, chuqur va anglab yetilgan tarzda erishishga qaratilgan o‘quv jarayonidir. Bu yondashuvda o‘quvchi nafaqat tayyor bilimni o‘zlashtiradi, balki ilm qanday paydo bo‘lishini, ya’ni bilim qanday izlanishlar, kuzatishlar, tajribalar va muhokamalar orqali yaratilishini ham o‘rganadi. Ushbu texnologiya xalqaro miqyosda amalga oshiriladigan PISA (Programme for International Student Assessment), TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) va PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) kabi baholash dasturlarida yuqori baholanadigan kompetensiyalarni shakllanti-

rishda muhim rol o‘ynaydi.

So‘rovga asoslangan ta’limda o‘quvchi o‘zi mustaqil tarzda savollar beradi, kerakli ma’lumotlarni izlaydi, tajribalar o‘tkazadi, topilgan ma’lumotlarni tahlil qiladi va ularni umumlashtirib, o‘z xulosasini chiqaradi. Bu jarayon davomida u nafaqat o‘zi uchun yangi bilim yaratadi, balki uni boshqalar bilan muhokama qiladi, baham ko‘radi va kerak bo‘lsa, o‘z fikrlarini himoya qiladi. Bunday ta’lim shakli orqali o‘quvchi faqat faktlarni bilish bilan cheklanmaydi, balki ularni tushunishga, ularning kelib chiqish sabablarini anglashga, ularni baholashga va hayotda qanday qo‘llash mumkinligini ko‘rishga o‘rganadi. Natijada, o‘quvchi o‘rganayotgan fanni yuzaki emas, balki chuqur va asosli tushunib oladi. Bu esa uni ilm-fanga nisbatan hurmat bilan qarashga, mustaqil fikrlashga, savol berishga va ijodiy yechimlar topishga undaydi. Umuman olganda, so‘rovga asoslangan o‘qitish faqatgina mazmunni yetkazish emas, balki o‘quvchining ilm olish jarayoniga faol ishtirokini ta’minlaydi. Bu jarayon o‘quvchini chuqur o‘ylash, muammolarni tahlil qilish va ular ustida ishlashga o‘rgatadi. Shuning uchun ham bunday yondashuv ta’lim sifati va samaradorligini oshiradi va o‘quvchini zamonaviy jamiyatda o‘z o‘rnini topishi uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlaydi.

Milliy tadqiqot kengashi (NRC) tomonidan e’lon qilingan maqolada dars jarayonida so‘rovga asoslangan ta’lim qanday bo‘lishi kerakligi haqida beshta asosiy jihat keltirilgan. Bu jihatlar quyidagilar:

1. O‘quvchilar savol berishni o‘rganishadi. Ya’ni, ular ilmiy yo‘nalishga oid savollar ustida bosh qotirishadi. Bu savollar qiziqarli, chuqur va izlanishga undovchi bo‘ladi.

*2. Fikrlar tasodifiy emas, dalillarga asoslanadi***.** O‘quvchilar o‘z javoblarini, tushuntirishlarini shunchaki taxmin yoki fikrga asoslamasdan, aniq dalil va isbotlar orqali asoslaydilar. Ilm-fan uchun bu juda muhim.

3. O‘quvchilar o‘zlari izlanib, ilmiy tushuntirishlar ishlab chiqishadi. Ya’ni, ular oldindan tayyor javoblarni olmaydi, balki tajriba, kuzatish va ma’lumotlar orqali o‘z xulosalarini chiqaradilar.

4. Tushuntirishlarni boshqa alternativ fikrlar bilan solishtiradilar. O‘quvchilar o‘z javoblarini boshqa fikrlar bilan solishtirib ko‘radilar – ayniqsa, ilmiy asoslangan muqobil tushunchalar bilan. Bu ularga tanqidiy fikrlashni o‘rgatadi.

5. O*‘rganilgan bilim boshqalar bilan bo‘lishiladi.* O‘quvchilar o‘z tushunchalari va xulosalarini sinfdoshlariga tushunarli qilib tushuntiradilar va o‘z fikrlarini himoya qilishadi.

Jozef Shvab so‘rovga asoslangan ta’lim modelining asoschilaridan biri bo‘lib, u insoniyat turli vaziyat va muammolarni ijtimoiy tajribalar orqali o‘rganishga qodir degan g‘oyaga tayanadi.

Driver fikricha so‘rovga asoslangan sinfda o‘qituvchi o‘quv dasturining bir qismi sifatida loyihalarni yaratish, fikrlash va dalillardan foydalanish, tanqidiy tahlil, shuningdek, muhokama, o‘qish, grafik-jadvallar bilan ishlash va ko‘rgazmali namoyishni ham o‘z ichiga olgan o‘quv faoliyatini tashkil etadi. Aynan fikrlash qobiliyatining o‘sishi faktik ma’lumotlarni egallash va ularning mohiyatini anglab, ahamiyatini tushunib o‘zlashtirishiga turtki bo‘ladi. O‘qituvchining asosiy maqsadi – o‘quvchilarga o‘rganilgan bilimlarni amalda qo‘llay olish, mustaqil ma’lumot yig‘ish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish, hamda bilim qanday yaratilishini chuqur tushunishga yordam berishdir.

O‘quv jarayonida maqsad, baholash mezonlari va topshiriqlar aniq belgilangan

bo‘lib, baholash jarayoni doimiy va hamkorlikda olib boriladi. Baholash shuningdek fan darsining bir qismi hisoblanadi, chunki o‘quvchilar olimlar qanday qilib natijalarni tekshirishi, asoslashi va takomillashtirishini ham o‘rganadilar.

So‘rovga asoslangan sinfda o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlik odatiy hol sifatida qabul qilinadi va o‘quv jarayoni ham shunga moslashtiriladi. Biroq, har bir o‘quvchi o‘z bilim darajasi uchun shaxsan javobgardir. O‘qituvchi darsda guruh bo‘lib ishlanayotgan taqdirda ham, har bir o‘quvchining individual tushunishi, bilim darajasi yoki tayyorgarligidagi muammolarni e’tibordan chetda qoldirmasligi kerak. Har bir o‘quvchiga o‘z bilimini mustahkamlash, uni amaliyotda qo‘llash, guruhdoshlari va o‘qituvchidan fikr-mulohaza olish imkoniyati berilishi zarur. Bu esa o‘quvchining chuqurroq tushunishi va rivojlanishini ta’minlaydi.

Klahr va Dunbar tomonidan ishlab chiqilgan so‘rovga asoslangan ta’lim bosqichlari to‘rt bosqich (Orientatsiya-Konseptualizatsiya - Tadqiqot-Xulosa)dan iborat bo‘lib, bunda induktiv va deduktiv mantiqiy yondashuvni qo‘llash imkoniyati ko‘rsatilgan.

Margus Pedaste so‘rovga asoslangan ta’lim bosqichlarini asosan besh bosqichga ajratadi: Orientatsiya-Konseptualizatsiya-Tadqiqot (Izlanish)-Xulosa-Muhokama (Tahlil). Margus Pedaste zamonaviy nuqtai nazarni keng tasvirlaydi. Bu, ta’lim tadqiqotlarida uchraydigan so‘rovga asoslangan ta’limni tizimli ravishda ko‘rib chiqish natijasida ishlab chiqilgan bo‘lib, u muhokama bosqichini ham kiritadi. Bir qancha mualliflar muhokamani so‘rovga asoslangan ta’lim siklini yakunlovchi bosqich sifatida kiritganlar, boshqa tadqiqqotchilar esa xulosa bosqichini so‘rovga asoslangan ta’lim siklining oxirgi bosqichi deb hisoblaydilar.

Natijalar. So‘rovga asoslangan ta’lim – bu o‘quvchilar bilimni tayyor holatda emas, balki izlab topish, savollar berish, tajriba qilish va o‘zlari ochish orqali o‘rganadigan yondashuvdir. O‘rganishlarimiz asosida so‘rovga asoslangan ta’lim bosqichlari ishlab chiqildi. So‘rovga asoslangan ta’lim quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi: rejalashtirish, ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish, yaratish, taqdim etish va baholash bosqichlarini o‘z ichiga oladi.

1. Rejalashtirish. Bu bosqich – so‘rovga asoslangan ta’lim jarayonining birinchi bosqichi hisoblanadi. O‘quvchilar mavzuga qiziqish bilan yondashadilar. Mavzuni o‘rganishni, xuddi bir jumboqni yechayotgandek ko‘rishadi. Ular o‘zlari o‘rganmoqchi bo‘lgan mavzu bo‘yicha asosiy savollarni shakllantiradilar. Masalan: “Bu nima uchun muhim?”, “Qanday ishlaydi?”, “Qanday ta’sir qiladi?” degan savollar. So‘ng, kerakli materiallar va axborotlarni qayerdan topish mumkinligini aniqlashadi. Ular topgan ma’lumotlarni qanday qilib boshqalarga yetkazish (masalan, taqdimot, loyiha) haqida o‘ylab ko‘rishadi. Tadqiqot oxirida o‘z ishlarini qanday baholash kerakligini ham belgilab olishadi - bu mezonlar “men yaxshi ishladimmi?” degan savolga javob beradi.

2. Ma’lumotlarni yig‘ish. Bu bosqichda o‘quvchilar ko‘p miqdorda ma’lumotlar yig‘ishadi. Biroq, bu ma’lumotlar ichida keraklisi va keraksizi aralashib ketgan bo‘ladi. Ular hali qaysi ma’lumot foydali, qaysisi befoyda yoki noto‘g‘ri ekanini aniqlay olmaydi – bu esa chalkashlik keltirib chiqarishi mumkin. Shu paytda o‘qituvchi ularga yordam berishi kerak. Ularga qanday qilib to‘g‘ri, aniq, ishonchli manbalarni ajratib olishni o‘rgatadi.

3. Tahlil qilish. Endi o‘quvchilar o‘zlarining diqqat markazida nima bo‘lishini belgilaydi - ya’ni aniq nimani o‘rganishini tanlaydi. Ular o‘zlarining tadqiqot maqsadini belgilab, asosiy g‘oyani ishlab chiqadi. Biroq, yig‘ilgan ma’lumotlar ba’zida juda umu-

miy yoki aksincha, haddan tashqari murakkab bo‘lishi mumkin. Bu esa qarama-qarshi fikrlarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun, o‘qituvchi ularga ma’lumotlarni solishtirish, taqqoslash va xulosa chiqarish bo‘yicha yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi. Bu jarayon chuqur tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

4. Yaratish. O‘quvchilar endi o‘rganilgan bilimlar asosida biror mahsulot yaratishga tayyor bo‘ladi. Masalan, prezentatsiya, loyiha, grafiklar, videolar va hokazo. Lekin ular hali ham bu ish to‘g‘ri chiqyaptimi yoki yo‘qmi, aniq bilmasligi mumkin. Shu sababli, o‘qituvchi ularni yo‘naltiradi va kerak bo‘lsa, ularga yordam beradi. O‘qituvchi shuningdek, guruh bo‘lib ishlashni rag‘batlantiradi - bu o‘quvchilarni bir-biridan o‘rganishga va jamoaviy muhokama orqali yaxshi mahsulot yaratishga yordam beradi.

5. Taqdim etish. Bu bosqichda o‘quvchilar o‘z ishlarini boshqalar bilan baham ko‘rishadi. Bu taqdimot,video yoki og‘zaki suhbat bo‘lishi mumkin. Bu orqali ular o‘zlarining o‘rganganlarini boshqalarga tushuntirishni o‘rganadilar -bu juda foydali ko‘nikma. O‘quvchilar, shuningdek, fikr bildiruvchi va savol beruvchilarga aylanishadi. Tajribasiz yoki yangi o‘rganayotgan o‘quvchilar uchun ishlarni kichik guruhlarda baham ko‘rish qulayroq – bu ularga o‘z fikrini erkinroq ifoda etishga yordam beradi.

6. Baholash. Bu bosqichda o‘quvchilar o‘z ishini tahlil qiladi, natijalarni ko‘rib chiqadi. O‘qituvchi ularga “dastlab nima qilishni rejalashtirganding?”, “hozirga kelib nima o‘zgardi?” kabi savollar orqali o‘z-o‘zini tahlil qilish imkoniyatini beradi. O‘quvchilar baholash uchun oldindan ishlab chiqilgan mezondan foydalanadilar. Bu bosqichda o‘quvchilar bir-birining ishlarini ham ko‘rib chiqib, fikr bildiradilar (ya’ni o‘zaro tahrir). Muhimi – baholash faqat yakuniy natijaga qaratilmasligi kerak, balki butun jarayon (qanday o‘rgandi, qanday o‘yladi, qanday yo‘l tanladi) ham baholanishi zarur. Aks holda, bu faqat natijaga erishish uchun nusxa ko‘chirishga olib kelishi mumkin.

Bu barcha bosqichlar o‘quvchilarni mustaqil, faol va ijodiy o‘rganishga, fikrlashga va o‘z bilim jarayonini boshqarishga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu yerda murabbiy, yo‘lboshchi sifatida o‘quvchilarga kerakli ko‘nikmalarni o‘rgatadi, ularga mustaqil fikrlash va o‘zgaruvchan vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l topishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, bu jarayon kognitiv va emotsional soha bilan bog‘liq bo‘lib, o‘quvchining aqliy faoliyati; fikrlashi, tahlil qilishi, xotirasi, tushunishi kabi jihatlarni rivojlantiradi. Shu bilan birga o‘quvchi o‘rganishdan qanday motivatsiya oladi, o‘ziga ishonchi qanday, o‘qishga munosabati qanday – bular ham muhim. Bundan tashqari, bu bosqichlar metakognitsiya bilan bog‘liq. Bu -o‘quvchining o‘z o‘rganish jarayonini tushunishi, nazorat qilishi va uni yaxshilashga harakat qilishidir. Ya’ni o‘quvchi: “Men qanday o‘rganayapman?”, “Qayerda qiynaldim?”, “Yana qanday usulni sinab ko‘rishim mumkin?” - degan savollarni o‘ziga berib, o‘z o‘rganishini tahlil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Christopher Sandoval, Fanning the Flame: Investigating Guided Inquiry-Based Learning in the Secondary Science Classroom. Master of Education (Research). 2021, pp. 172.

2. Alejandra Velez, Preparing students for the future – 21st Century Skills. a dissertation presented to the faculty of the usc rossier school of education university of southern california in partial fulfillment of the requirements for the degree doctor of education. 2012, pp. 121.

3. Cynthia Luna Scott, Working papers: The futures of learning 2: what kind of

BIOLOGIYANI O‘QITISHDA EVRISTIK YONDASHUV ASOSIDA O‘QITISH SHAKLLARINING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada biologiyani o‘qitishda evristik yondashuv asosida o‘qitish shakllarining xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgan. Shuningdek, evristik yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarga innovatsion yechimlar topish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishi va evristik metodning tarixiy ildizlari, xususan, Suqrot va Kvintilianning evristik metodlari ta’lim jarayonida qo‘llanilishi bo‘yicha tushunchalari va ulardan foydalanish usullari haqida so‘z yuritilgan.

Tayanch so‘zlar. Evristik yondashuv, Suqrot, Kvintilian, muammoli o‘zlashtirish, faol o‘qitish, tadqiqot faoliyati, loyiha asosida o‘qitish

Статья направлена на изучение особенностей форм обучения на основе эвристического подхода к преподаванию биологии. Также говорится о том, что эвристический подход способствует развитию у учащихся способности самостоятельно мыслить и находить инновационные решения проблем, а также об исторических корнях эвристического метода, в частности, концепциях Сократа и Квинтилиана о применении эвристических методов в образовательном процессе и способах их использования.

Ключевые слова. эвристический подход, Сократ, Квинтиллиан, проблемное усвоение, активное обучение, исследовательская деятельность, обучение на основе проектов.

The article is aimed at studying the features of teaching forms based on a heuristic approach in teaching biology. Also, the heuristic approach contributes to the development of students’ ability to think independently and find innovative solutions to problems, and the historical roots of the heuristic method, in particular, the concepts of the heuristic methods of Socrates and Quintilian regarding their application in the educational process and methods of their use, are discussed.

Key words. Heuristic approach, Socrates, Quintilian, problem-based learning, active teaching, research activities, project-based learning.

Evristik yondashuv asosida biologiyani o‘qitish shakllari o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ,muammolarga innovatsion yechimlar topishga va yangi g’oyalar yaratish va shu g‘oyalar asosida o‘zlarida yashirin yoki ma’lum bo‘lgan ijodkorlik qobiliyatlarini yuzaga chiqarishga qaratilgan.Aynan shu yondashuv o‘qitish jarayonida faol va interaktiv usullarni qo ‘llashni nazarda tutadi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarning biologiya deb ataluvchi ajoyib va g‘aroyib fanga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. Ular biologiya faniga faqatgina baholar uchun yoki odatiy tarzda imtihonlardan o‘tish uchun emas, balki o‘z xohishi va qiziqishi bilan o‘qib-o‘rganishga harakat qiladilar.

Eng avvalo evristik yondashuv tarixiga ham qisqacha nazar soladigan bo‘lsak,-Suqrot va Kvintilianning fikrlariga alohida to‘xtalib o‘tish zarur.Chunki evristikaning ilmiy ildizlari aynan ularga tegishlidir.

Suqrotning pedagogik merosi zamonaviy evristik metodlarni tushunishda bir qator asosiy tushunchalarni taqdim etadi. Antik pedagoglar orasida yangi bilim olish “metodologiyasi” bilan qiziqqan shaxslardan biri sifatida, Sokrat muhim o‘rinni egallaydi.

Nilufar SHARIPOVA, ...century?. 2015, pp. 14.

U, asosan, mavzuni muhokama qilish va haqiqatni izlash jarayonini dialog shaklida olib borgan, bu esa suhbatdoshlar o‘rtasidagi faol muloqotni o‘z ichiga oladi. Sokrat suhbatdoshlarning bilimini sinovdan o‘tkazish va bilimsizlik chegaralarini aniqlash uchun mohirona savollardan foydalangan. Nihoyat, uning ta’limiy faoliyatida insonning ma’naviy rivojlanishi ustuvor maqsad sifatida belgilangan bo‘lib, ushbu tamoyillar zamonaviy ta’lim metodlarini shakllantirishga katta hissa qo‘shadi.

Suhbat ta’limning keng tarqalgan usuli bo‘lib, darsning istalgan bosqichida qo‘llanishi mumkin. Suhbatning to‘rt turi mavjud: yangi bilimlar berish, bilimlarni mustahkamlash, olingan bilimlarni tekshirish va o‘tilgan materialni takrorlash. Yangi materialni tushuntirishdagi suhbat ko‘pincha o‘quvchining kasbiy tajribasiga tayanadi va uning manbalari ko‘rsatmali qo‘llanmalar, darslik materiallari, jadval va hokazolar bo‘lishi mumkin.Yangi bilimlar berishga qaratilgan suhbatni induktiv yo‘l bilan (ya’ni xususiy ma’lum va zarur voqealardan umumiy voqealarga qarab) yoki deduktiv yo‘l bilan (ya’ni umumiy hodisadan xususiy hollarga qarab) o‘tkazish mumkin. Bilim berishning induktiv va deduktiv yo‘llari o‘zaro bog‘liqdir. Misol uchun, o‘qituvchi qator misollarni keltirishi va keyin xulosa chiqarishi yoki umumlashtirishi mumkin (induksiya). Yangi bilimlarni berishda evristik suhbatdan foydalaniladi. Bu metod o‘qituvchi o‘quvchilarga ma’lum bir vazifa qo‘yib, ularni og‘zaki savollar orqali ushbu vazifani hal qilishga yo‘naltirishga asoslanadi. Suhbatning muvaffaqiyatli o‘tishi savollarning mohirlik bilan qo‘yilishiga bog‘liqdir. O‘qituvchining savollari, avvalo, qisqa va aniq bo‘lishi, mantiqiy izchillikda berilishi, o‘quvchining fikrini uyg‘otish, ularni o‘ylashga, tahlil qilishga, taqqoslashga undashi, yangi hodisalarni tushunishga yetaklashi kerak.

O‘quvchilar savollarga to‘liq, ongli va asosli ravishda javob berishlari, mustaqil fikrlarini aks ettirishlari lozim. Suhbatni bilimlarni mustahkamlash uchun ham o‘tkazish mumkin. Bu, o‘qituvchining axborotidan keyin yoki darslikdagi materialni mustaqil ishlab chiqqandan keyin o‘tkaziladi. Suhbat mustahkamlovchi metod sifatida bilimlarni tekshirish va baholash jarayonida ham o‘tkazilishi mumkin. Suhbat usuli munozara va muboha metodlariga kiradi. Quyida ushbu metod asosida bir dars misol keltiriladi Suqrotdan to‘rt asr o‘tgach, eramizning 90-yillarida rim notig’i va notiqlik san’ati nazariyotchisi Mark Fabi Kvintilian evristik metodni o‘z xulosasida qayta tushuntirdi. Kvintilian o‘z asarlarida tajribali ritorik sifatida va bir vaqtning o‘zida ritorikani o‘rganish nazariyasidan umumiy ta’limiy prinsiplarga xos g‘oyalarni ishlab chiqqan pedagog sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy didaktiklar yangi g‘oyalarni yaratishda Kvintilianning evristik savollariga bevosita murojaat qilishadi, chunki u o‘zining ilmiy va amaliy faoliyatida evristik savollardan keng foydalangan. Kvintilian o‘quvchilariga voqealar haqida to‘liqroq ma’lumot to‘plash uchun, ularga quyidagi yettita muhim evristik savollarga javob berishni maslahat bergan:

Kim? Nima? Nega? Qayerda? Nimadan? Qanday qilib? Qachon? Shu savollarga qo‘shimcha qilgan holatda biologiya dars jarayonlarida ustozlarimiz evristik savol va topshiriqlar tuzishda ushbu savollardan foydalanishsa yana ham o‘quvchiga savolning mazmunini ochib berish osonroq bo‘lar edi.

…nima sababdan shunday deb o‘ylaysiz? …qanday natijalarga olib keladi? … muhimligi nimada? …qanday qilib buni amalga oshirish mumkin? …qanday farqlari bor? …qanday o‘xshashliklari bor? …shunday bo ‘lishi mumkinmi? …sababini tushuntiring? …natijani tushuntiring? …javobingizni tushuntiring? …faktni tushuntiring, …qanday kamchiliklarga ega? …qanday afzalliklarga ega? …shu ma’lumotning mohiyatini tushuntiring? …qanday xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak? …qanday usullar

bor deb o‘ylaysiz? …bu borada qanday texnologiya yaratish mumkin? …ni qanday qo ‘llagan bo ‘lardingiz? …ning qanday ta’sirlari bor?

Kvintilian savol-javob usuli boshqa o‘qitish usullaridan ustun deb ishongan. U bu usulni kelgusida mustaqil ta’lim uchun foydali deb bilgan, chunki o‘quvchilar o‘zlari savollarni o‘zlariga berib, bilim olishlari mumkin. U shunday yozadi: “O‘qituvchi doimo bunday fikrlarni o‘zi aytmasligi kerak; ko‘pincha o‘quvchilarning fikrini so‘rash orqali ularning mustaqil fikrlashini aniqlash lozim. Bu ularning e’tiborini saqlaydi va aytilgan narsalar ular tomonidan e’tiborsiz qoldirilmaydi; shu bilan birga, ular narsalarni ixtiro qilish va to‘g‘ri tushunishni o‘rganadilar. Axir, nimaga biz ularga ta’lim beramiz, agar maqsad ularni umr bo‘yi o‘qitish bo‘lmasa?” Rim notig‘i didaktika borasidagi tajribasida savollarni yaratish jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilar tomonidan orttirilgan bilimni ta’kidlaydi. Kventilian tizimida evristik metoddan zamonaviy ta’limda foydalanish uchun quyidagi asosiy jihatlar muhim:

1. Mavjud ilmiy bazaga asoslangan holda savollar orqali yangi bilimlarni samarali shakllantirish.

2.Savol-javob metodikasi doirasida asosiy yoki evristik savollar tizimini tashkil etish.

3.O‘quvchilar tomonidan ishlab chiqilgan va o‘zlariga yo‘naltirilgan evristik savollar orqali muvaffaqiyatli mustaqil ta’lim olish imkoniyatini ta’minlash. Suqrot va Kventilianning evristik merosi, ularning yondashuvlarining fanlararo xususiyati sababli muhimdir, chunki bu evristik metodni ikki xil vazifada amalga oshiradi: o‘qitish uchun metod hamda yangi bilimlarni doimiy ravishda o‘zlashtirish usuli sifatida.

Evristik yondashuvning afzalligi shundaki, u o‘quvchilarning nafaqat bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, balki ularning shaxsiy o‘sishlari va ijtimoiy kompetensiyalarining rivojlanishiga ham yordam beradi. Bu yondashuv faqat ma’lumot berishdan ko‘ra o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va to‘g‘ri qarorlar qabul qilish qobiliyatini oshirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Albatta, evristik yondashuv biologiyani o‘qitishda yanada kengroq tushuncha va imkoniyatlar taqdim etadi. Biologiyani o‘qitishda evristik yondashuv o‘quvchilarning ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan turli xil o‘qitish shakllaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

Quyida evristik yondashuv asosida biologiyani o‘qitishning ba’zi shakllari keltirilgan:

- Tadqiqotga yo‘naltirilgan o‘qitish:

O‘quvchilarga muayyan mavzu doirasida tadqiqot topshiriqlarini berish. Masalan, o‘simliklarning fotosintez jarayonini amaliyot orqali o‘rganish.

- Muammoni yechishga yo‘naltirilgan o‘qitish:

Muammoli vaziyatlar yaratish orqali o‘quvchilarni mustaqil tarzda yechimlar izlashi va muammolarni tahlil qilishi talab qilinadi. Masalan, ekologik muammolarni muhokama qilish va ularni bartaraf etish yo‘llarini topish.

- Loyiha asosida o‘qitish:

O‘quvchilarga jamoaviy loyihalar ustida ishlashni topshirish. Masalan, biologik xilma-xillikni saqlashga qaratilgan loyiha yaratish.

- Kuzatuv va Eksperiment asosida o‘qitish:

O‘quvchilarga laboratoriya sharoitida tajribalar o‘tkazish yoki tabiatda kuzatuvlar qilish uchun imkoniyat yaratish. Bu orqali nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash tajribasi orttiriladi.

- Savol-javob asosida o‘qitish:

O‘quvchilarni mavzu bo‘yicha qiziqtirgan savollarni berishga va ularga javob izlashga rag‘batlantirish. Bu evristik savollar orqali muhokamalarni chuqurlashtirish imkonini beradi.

- Tahlil va Sintezga yo‘naltirilgan o‘qitish:

O‘quvchilardan turli ma’lumot manbalarini tahlil qilish va yangi bilimlarni sintez qilishni talab qilish. Masalan, ilmiy maqolalarni o‘qish va ular asosida o‘z fikrlarini bildirish.

- Dialogik o‘qitish:

O‘quvchilarning bir-birlari bilan munozara va dialoglar olib borishi orqali bilimlarini boyitishi va turli nuqtayi nazarlarni anglab yetishi.

Evristik savollar ochiq savollar hisoblanadi, chunki ular odatda ma’lum yoki to‘g’ri javobni maqsad qilgan emas, balki o‘quvchini chuqurroq o‘ylashga, o‘quvchilarni bir nuqtada to‘xtamaslikka ,turli nuqtai nazarlardan qarashga va yangi yechimlar ishlab chiqishga undaydi. Quyida evristik savollarni ochiq savollar qatoriga kiritadigan ba’zi sabablar keltirilgan:

1. Ko‘p variantli javoblar: Evristik savollarda javoblar ko‘pincha faqat bitta emas. Ular o‘quvchini evristik yondashuvlar asosida ijodkorona yondashib turli g’oyalarni tekshirishga undaydi.

2. **Savolning noaniqligi:** Odatda, evristik savollar aniq javob yo‘q bo‘lgan noaniq masalalarni o‘z ichiga oladi, bu esa o‘quvchilardan batafsil tahlil va mantiqiy tushunchalarni talab qiladi.

3. **O‘zaro munozara va muloqot:** Bunday savollar o‘quvchilar orasida muhokama, munozara va hamkorlikni rag‘batlantiradi, chunki ular javoblar uchun turli nuqtai nazar va dalillarni ko‘rib chiqadilar. Shu sababli, evristik savollar orqali o‘quvchilargha murojaat qilinganda bu topshiriqlarning yechim yo‘llari va vositalari ochiq bo‘ladi, ularni mustaqil ravishda o‘ylashga va yangi bilimlarni izlashga yo‘naltiradi.

Evristik yondashuvga asoslangan biologiya darslaridagi mashg‘ulotlar qanday tashkil etiladi?

Evristik yondashuvga asoslangan biologiya darslari innovatsion o‘quv jarayonlarini tashkil etishga qaratilgan bo‘lib, ularning asosiy maqsadi o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Bunday darslar quyidagicha tashkil etilishi mumkin:

Savollar va Muammolar Yaratish: O‘quvchilarga o‘rgatilayotgan mavzu yuzasidan savollar va muammolar beriladi. Bu muammolarni hal qilish orqali o‘quvchilar yangi bilimlarni o‘zlari kashf etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Kichik Guruhlar Ishlash: O‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linib, birgalikda muammolarni hal qiladilar. Guruh ichidagi muhokamalar va fikr almashish orqali ulardagi ijodiy fikrlash rivojlantiriladi.

Laboratoriya Ishlari: Amaliy mashg‘ulotlar orqali nazariy bilimlarni tasdiqlash. O‘quvchilar tajribalar o‘tkazib, ularning natijalarini tahlil qilishadi va xulosalar chiqarishadi.

Hodisalar va Tushunchalarni Tadqiq Etish: Aniq hayotiy misollarni keltirib, ulardagi biologik prinsiplarga oid savollarni muhokama qilish orqali bilimlarni mustahkamlash.

Bu darslardan qanday natijalar kutiladi?

Evristik Yondashuvdan Kutiladigan Natijalar:

- Talabalarning tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.
- Mustaqil ta’lim olish, o‘z-o‘zini o‘rganish motivatsiyasi ortadi.

- Muammolarni hal etish qobiliyati, ijodkorlik va innovativ fikrlash shakllanadi.
- Nazariya va amaliyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rish va qo‘llash qobiliyati rivojlanadi.

Evristik yondashuvni qo‘llashda uchraydigan to‘siqlar va ularni bartaraf etish yo‘llari.

Evristik yondashuvni qo‘llashda uchraydigan to‘sıqlar va ularni bartaraf etish yo‘llari:

Vaqt Cheklovlari: Evristik mashg‘ulotlar ko‘proq vaqt talab qilishi mumkin. Bu muammoni hal qilish uchun dars rejalarini oldindan to‘g‘ri tashkil etish va faqat asosiy mavzularga e’tibor qaratish kerak.

Resurs yetishmovchiligi: Qimmatroq laboratoriya jihozlari va materiallari yetishmasligi mumkin. Bu to‘siqni bartaraf etish uchun virtual laboratoriyalar yoki muqobil resurslardan foydalanish mumkin.

O‘quvchilardagi turli darajadagi bilimlar: O‘quvchilarning bilim darajalari o‘rtasidagi farqlar guruh ishlarini qiyinlashtirishi mumkin. Bu muammoni hal qilish uchun o‘quvchilarni bilim darajalariga qarab guruhlarga bo‘lish yoki dastlabki tushunchalarga oid qo‘shimcha darslar tashkil etish mumkin.

O‘qituvchilarning tayyorligi: O‘qituvchi evristik yondashuv metodikalarini qo‘llashga to‘liq tayyor bo‘lmasligi mumkin. Bu uchun o‘qituvchilarga mo‘ljallangan maxsus o‘quv kurslarini tashkil etish kerak.

Mazkur yondashuv biroviy biologiya darslarini qiziqarliroq va mazmunliroq qilishi mumkin, bu esa o‘quvchilarning fanni chuqurroq o‘zlashtirishlariga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mavlonova R., Rahmonqulova N., Vohidova N., Matnazarova K. Pedagogika. (Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti). Toshkent–2013.

2. Гусева Т.В. Использование эвристических заданий для развития креативности студентов в системе личностно-ориентированного обучения международный журнал прикладных и фундаментальных исследований №1 2010.66-68-с

3. Хуторской,А.В.Эвристическоеобучение/А.В.Хуторской.-М.: Просвещение, 1998.345с.

4. Хуторской, А.В. Выход из капкана: звристическое обучение как реальность /А.В. Хуторской // Народное образование. - 1999. - № 9. - С.120-126

5. Маслов И.С.Содержание и структураэвристических заданий направленных на развитие творческого потенциала школьников // Инновации в образовании: дистанционные эвристические олимпиады : сб. науч. тр. / под ред.А.В. Хуторского. – Москва, 2008. – С. 82–93.

Shaxnozabonu MUXAMMADJONOVA,
Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti, talaba

O'ZBEK ADABIYOTI ASARLARIDA VATAN TALQINI (Ulug'bek Hamdam asarlarii misolida)

Annotatsiya

Maqolada O'zbekiston xalq yozuvchisi Ulug'bek Hamdamning she'riyati ijodiy, ruhiy va hissiy faoliyat sifatida tahlil etilgan. Bunda she'rlari orqali hayotiy realliklarni badiiy talqin qilish orqali ijodkor mahoratini ochish, Vatanga bo'lgan muhabbatini badiiy so'z orqali ifodalagan tuyg'ularini badiiy tahlil qilish nazarda tutilgan. Shuningdek, maqolada adabiy-estetik tahlil asosida shoirning she'riy dunyoqarashini, Vatanga bo'lgan ijodiy munosabatining falsafiy tub mohiyati yoritilgan.

Tayanch so'zlar. Fidoyilik, haqiqat, hayotiy reallik, jasorat, kelajak, mangu ikkilik, qahramon, ramziy-majoziy mazmun.

В статье анализируется Поэзия народного писателя Узбекистана Улугбека хамдама как творческая, духовная и эмоциональная деятельность.Он предполагает раскрытие мастерства Творца через художественную интерпретацию жизненных реалий через его стихи, художественный анализ его чувств, выраженных через художественное слово любовью к Родине. Также в статье на основе литературно-эстетического анализа освещается философская сущность поэтического мировоззрения, творческого отношения поэта к Родине.

Ключевые слова. Самопожертвование, истина, жизненная реальность, мужество, будущее, вечная двойственность, герой, символико-образное содержание.

The article analyzes the poetry of the people's writer of Uzbekistan Ulugbek Hamdam as creative, spiritual and emotional faoilyat.It involves the opening of creative skills through the artistic interpretation of life realities through his poems, an artistic analysis of his feelings, expressing his love for the motherland through the artistic word. Also, on the basis of literary and aesthetic analysis, the article highlights the poetic worldview of the poet, the philosophical fundamental essence of his creative attitude to the motherland.

Key words. Dedication, truth, vital realism, courage, future, eternal duality, hero, symbolic-figurative content.

Millatni anglash tuyg'usi – bu yurtning tuprog'idan, uning havo-hididan, tarixidan jonlanib, o'zini butun bir xalqning ajralmas qismi sifatida his qilish. Bu tuyg'u inson qayerda bo'lmasin, o'zining ildizlarini qadrlashga, o'tmishini yodga olishga, xalqning kelajagiga g'amxo'rlik qilishga chorlaydi. Har bir insonning yuragi ota-bobolarining izlari bilan qorishib, ulardan meros bo'lib qolgan urf-odatlar, til va qadriyatlar bilan to'lib-toshadi. So'zida, amalida, qarashlarida hamda har bir qarorida millatning ruhini sezadi, uning yuksalishi har kimsaning yuragiga bog'lanib qolganini tushunadi.

Ulug'bek Hamdamning ijodining badiiy-falsafiy omillari ustida izlanish olib borgan F.Burxanova adib she'riyati haqida shunday fikrlarni ilgari suradi: "Ulug'bek Hamdam ijodining asosiy qismini garchi nasriy asarlar tashkil etsa-da, ruhan she'riyatga oshnolik, nafis tuyg'ular bilan yo'g'rilgan go'zal she'rlarini yaratish bilan bir qatorda, she'riyat sirlarini nuktadonlik tahlil va talqin etuvchi olim sifatida e'tirof etilgan munaqqiddir" .

Ulug‘bek Hamdam she’riyatida millatni anglash, Vatanga sadoqat tuyg‘usi faqat o‘tmishning yodgorligi emas, balki o‘zligini topishda, kelajagi uchun mas’uliyatni his qilishda aks etgan edi. Bu asarlarida xalqning ulug‘ligini ko‘rish, uning og‘ir kunlaridagi qahramonliklarni his qilish va shu qahramonliklarni aks ettirishda edi. Ulug‘bek Hamdam she’riyatida Vatan mavzusi insoniyatning erkinligi, tinchligi va farovonligi bilan bog‘liq turli talqinlarda aks etadi. Adib yurtini nafaqat ma’lum bir hudud sifatida, balki xalqning tarixiy, ma’naviy va madaniy irqini saqlovchi hamda uni kelajak avlodlarga yetkazuvchi muhim tushuncha sifatdia tasvirlaydi. Uning she’rlarida yurt doimo qadr-qimmatli, oddiy so‘zlar bilan tasvirlab bo‘lmaydigan oliy tuyg‘u sifatida yoritiladi.

Vatan mavzusi Ulug‘bek Hamdam ijodida sevgi, mehr, fidoyilik, qurbonlik va insoniyat uchun oliy maqsad bo‘lgan intilish orqali ifodalanadi :

Yana she’r keladi yurakka oqib,
Yana keragingni anglayman, dilbar.
Yana men oltinsoch daraxtga boqib,
Mangu qo‘shiq haqida suraman o‘ylar.

Adibga she’rlar “oqib kelyati”. Sababi shoir Vatan haqida yozishga kirishdi. U Vatan oldidagi burchini anglagan holda o‘zini ojizdek his qiladi, hamma narsadan ham eng kerakli makon ekanini aytadi. Vatan bilan bog‘langan bu anglashuvni shoir o‘zining chuqur ruhiy izlanishlari, turli konfliktlari sifatida ko‘rsatadi. Bu esa faqat bir insonning emas, balki butun xalqning madaniy jihatdan shakllanishiga ishora qiladi. Parchada ifodalanayotgan yashirin muhabbatni “yurakka oqib” tarzida, shuningdek, “yurakdan oqib” birikmasi bilan almashtirib qo‘llasa ham bo‘ladi. Chunki shoir she’rdagi qalb so‘zlarini faqat o‘zining kechinmalarini ifodalash vositasi sifatida emas, balki butun insoniyatni Vatan bilan aloqador holda mavjud ekanligini yozmoqda. Bu shunchaki dildan chiqqan misralar emas, ular erk uchun kuylanayotgan so‘zlar jozibasi hamdir. Keyingi satrlardagi “mangu qo‘shiq” – abadiy, o‘zgarmas bag‘ishlov ma’nosini ifodalab kelyapti. Qahramon ongida kechayotgan xayollar shunchaki hoy-havasdan iborat chalkashliklar emas, ular bugungi kun uchun ham, nainki, yuzlab yillardan keyin ham o‘zgarmay qoladigan timsol sifatida gavdalanyapti. Ijodkor shunday she’r yozmoqchiki, qachonlardir qo‘lga olib o‘qilganda kitobxonning ko‘zlaridan yosh oqizadigan, xayol dengizini mavjlantirib, olis o‘tmishga bir bor nazar tashlashga undaydigan, shoir anduhlarini sezib oladigan, o‘qilganda go‘yo sokin kuy singari xirgoya qilinadigan so‘zlar jamlanmasi bo‘lishi kerak. Bahodir Karim adib she’riyatini tahlil qilar ekan, shunday yozadi: “Darvoqe, Ulug‘bek Hamdam nasri shoirona, she’rlarida esa bu hissiyot yanada kuchliroq. Uning she’rlari yurak hapqirig‘i, ichkarining faryodi, ruh qichqirig‘i, kechinmalar oqimi: qolipsiz, jilovsiz, jo‘shqin va hayajonli” . Shu ma’noda u kitobxonga mos muhit, tushunilish uchun qulay o‘tinmalarni yozadi.

Ikkinchi misradan esa ijodkor moziyga boqib, tarixiy haqiqatni aks ettirishga kirishadi. Unga ko‘ra quyidagi misralarda o‘zbek xalqining tarixiy, siyosiy va ijtimoiy holati raqamlar yoki ilmiy atamalar bilan emas, badiiy so‘z qudrati bilan amalga oshirilmoqda :

Yana sen o‘zingdan bermaysan darak,
Yana men urushman, tippa-tinch dunyoda.
Bo‘g‘ziga tig‘ kelgan jondek jonsarak,
Teshilar yo‘lingda ko‘zim behuda.

Satrlarda muallif erkinlikni yo‘qotgan jamiyatni tasvirlayotganini ko‘rishimiz mumkin. “Sen” so‘zi shoir, shu jumladan, butun xalq kutayotgan porloq kelajakka nisbatan qo‘llanilmoqda. Shuningdek, mustabid tuzum va qaramlikdan ozor chekayotgan nolali

fig‘onining yuqori ko‘rinishi deyish ham mumkin. Ikkinchi misradan esa qahramon o‘zining konfliktga kirishgan holatini yoritishni boshlaydi. “Tippa-tinch” ifodasi o‘zbeklar uchun o‘sha davrdagi erksizlikning, adolatsizlik va qabihliklarning yuqori darajasi sifatida namoyon bo‘luvchi mazlumlar timsoli edi. O‘sha kezlari Vatanini sevgan har inson qalbida nohaqliklarga nisbatan kurash boshlangandi. Tasvirlarda dard, alam, iztiroblarni ifodalash orqali o‘z erkinligi va huquqlarini qaytarish uchun harakat qilishga kurashishga tayyor jangchi obrazini ko‘rishimiz mumkin. U jangda halok bo‘lishini biladi, ammo ortga tisarilmaydi, qo‘rqoqlik qilmaydi.

Ulug‘bek Hamdam o‘z she’rlarida ko‘pincha millatning o‘zini anglash, o‘z qadriyatlarini va milliy g‘ururini himoya qilish zarurati haqida fikrlar mavjud. U his qilgan kechinmalar qog‘ozga shu qadar mahorat bilan ko‘chirilganki, she’rdagi nozik anglanmalar o‘quvchilar qalbiga ko‘chishga ham erishgan. Ulug‘bek Hamdam badiiy-estetik ijodini o‘rgangan F.Burxanova o‘zining qarashlarida shunday yozadi: “U. Hamdam she’riyatining, umuman, ijodining mavzu ko‘lami rang-barang bo‘lsa-da, ularni bir umumiy ruh birlashtirib turadi. Inson qalbiga qarab evrilish, ichki kolliziya, dard-iztirib, ruhiy ziddiyat, o‘zlikni anglash, mohiyatga yetish bosh kechinma sifatida ifodalanadi. Bu muallif adabiy estetik qarashlaridagi ijodiy parallelizmdan nishonadir”. Ha, Ulug‘bek Hamdam ijodida yana bir prinsipni o‘z she’riyatida katta hayotiy haqiqatlar ustuvorligi masalasi tashkil etadi. Unda olimlik, munaqqidlik, yozuvchilik va eng asosiysi insonparvarlik uyg‘unlashib ketganki, bu ilm-ma’rifatli ijodlorlarning millat ma’naviy kelajagi uchun naqadar muhim o‘rin tutishidan dalolat beradi.

Yana sen bordaysan, lekin topmayman,
Yana men izlayman, yoqdaysan biroq!
Mangu ikkilikning o‘rtasi Vatan,
Mangu iztirobdir men tikkan BAYROQ!

Adib ijodida metoforik tasvir usuli mohirlik bilan qo‘llanilganki, milliy qadriyatlar milliy ruh bilan tutashgan. She’rining so‘nggi misrasida aynan ajdodlar qidirgan narsani u ham topishga harakat qiladi, qahramon izlayotgan narsa mavhum emas, u kutilayotgan mavjudlikdir. “Mangu ikkilik” birikmasini falsafiy va adabiy ma’noda tahlil qilsak, u abadiy qarshilikni anglatadi, ya’ni ikki narsa bir-biriga zid bo‘lsa-da, bir-birisiz ham mavjud bo‘lolmaydi: yaxshi va yomon; nur va zulmat; hayot va o‘lim, erk va majburiyat kabi. She’rda Vatanga bo‘lgan muhabbat ko‘pincha fidokorlik, sog‘inch va hatto azob kabi tasvirlanmoqda. Bu ikkilikni turlicha tushunish mumkin, Vatanni sevish ba’zida hijronda kuyish; tinchlikni istash, u uchun o‘limga tayyor turish; yurak Vatanga talpinsa – aql uni chetga olib chiqishga majbur qiladi.

Umuman olganda, she’r bir qahramon tilidan qalbida eng achchiq alam va iztiroblar bilan yozilganki, uni tushunish va anglash uchun muhabbat kerak. Kitobxonning barcha ehtiyojlarini qondirgan holda yozilgan bu she’r nafaqat o‘qilishga, balki har satrini chuqur mulohaza qilishga arzirli. Ulug‘bek Hamdam ijodida tuyg‘u va tafakkur juda nozik uyg‘unlashganki, unda bizni o‘rab turgan ilohiy, ma’naviy, ijtimoiy, falsafiy, maishiy, milliy, umuminsoniy ta’sirlar sof ijtimoiy hodisa sifatida talqin etilgan.

Foydalangan adabiyotlar

1. Bahodir K. Ulug‘bekning dil izhori/ Uzoqdagi Dilnura. – T., 2010.

2. Burxanova F. Adabiy-estetik qarash va ijodiy jarayon. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020.- B. 95-120.

3. https://cyberleninka.ru/article/n/ulug-bek-hamdam-she-riyatida-lirik-qahramon/viewer.

Maripat IRGASHOVA,
Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti, o'qituvchi
Gulmira MIRZAYEVA,
Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti, o'qituvchi

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI ISHLAB CHIQISH VA AMALIYOTGA JORIY ETISHNING DOLZARBLIGI VA AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada yangi pedagogik texnologiyalarning ahamiyati bugungi kunda ta'lim sifatini oshirishda, o'quvchilarning faoliyatini faollashtirishda va o'qituvchining ishini samarali tashkil etishi haqida fikr yuritilgan shuningdek, ularning asosiy ahamiyati haqida batafsil ma'lumotlar beriladi.

Tayanch so'zlar. Kompyuter, interaktiv doska, multimedia vositalari, loyiha usuli, muammoli ta'lim, klaster texnologiyasi.

В статье рассматривается значение новых педагогических технологий в повышении качества образования сегодня, активизации деятельности учащихся и эффективной организации работы учителя, а также предоставляется подробная информация об их основной важности.

Ключевые слова. Компьютер, интерактивная доска, мультимедийные средства, метод проектов, проблемное обучение, кластерная технология.

The article discusses the importance of new pedagogical technologies in improving the quality of education today, activating student activities, and effectively organizing the teacher's work, and provides detailed information about their main significance.

Key words. Computer, interactive whiteboard, multimedia tools, project method, problem-based learning, cluster technology.

Yangi pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini zamonaviy va interaktiv usullar bilan boyitadi. Bu esa o'quvchilarning mavzuni chuqurroq tushunishiga va mustahkamlashiga yordam beradi.

An'anaviy yondashuvdan farqli ravishda, zamonaviy texnologiyalar o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olib, uning faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Yangi texnologiyalar – loyiha usuli, muammoli ta'lim, klaster texnologiyasi kabi – o'quvchilarda ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Kompyuter, interaktiv doska, multimedia vositalari orqali o'quv jarayonini ko'rgazmali, tushunarli va qiziqarli qilish mumkin.

Pedagogik texnologiyalar darslarni rejalashtirish, baholash, tahlil qilishda o'qituvchiga tizimli yondashuv beradi, bu esa ularning samaradorligini oshiradi.

Yangi texnologiyalar orqali ta'lim muassasalarida innovatsion muhit vujudga keladi, bu esa o'qituvchi va o'quvchilarning o'z ustida ishlashiga turtki bo'ladi.

Loyiha metodi (Project-based learning) – bu o'quvchilarning mustaqil yoki guruh bo'lib, muayyan bir mavzuni chuqur o'rganish, tahlil qilish va natijada amaliy mahsulot

yaratishga yo‘naltirilgan zamonaviy ta’lim metodidir. Bu metod o‘quvchilarni mustaqil izlanish, fikrlash, muloqot qilish va ijodiy ishlashga o‘rgatadi.

Amaliy yo‘naltirilganlik – o‘quvchilar haqiqiy hayotga yaqin muammolarni hal qiladi.

Ijodiy yondashuv – loyihani yaratishda o‘quvchi o‘z g‘oya va qiziqishlarini ifodalaydi.

Yangi pedagogik metodlar – bu ta’lim jarayonini samarali, interaktiv va o‘quvchiga yo‘naltirilgan holatda tashkil etish usullari bo‘lib, ular an’anaviy metodlardan farqli o‘laroq, o‘quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb qiladi.

Quyida ba'zi zamonaviy (yangi) metodlar va ularning qisqacha tavsifi keltirilgan:

1. Muammoli ta’lim (Problem-based learning)

O‘quvchiga tayyor bilim emas, balki muammo vazifasi beriladi.

O‘quvchi mustaqil fikrlab, muammoni hal qilish yo‘llarini izlaydi.

2. Loyiha metodi (Project method)

O‘quvchilar muayyan mavzu asosida amaliy loyiha yaratadi.

Guruhlarda ishlash, izlanish olib borish va yakuniy mahsulot tayyorlashni o‘z ichiga oladi.

3. Aqliy hujum (Brainstorming)

Muammoni hal qilish uchun barcha g‘oyalar erkin va tezkor aytiladi.

Keyin ular tahlil qilinib, eng maqbul echim tanlanadi.

4. Klaster metodi

Biror tushuncha yoki mavzu atrofida bog‘liq bo‘lgan fikr va tushunchalar grafik ko‘rinishda guruhlanadi.

Mavzuni tizimli o‘rganishga yordam beradi.

5. Insert usuli

Matn bilan ishlaganda, o‘quvchi o‘z fikrlarini belgilar orqali ifodalaydi:

– bilgan ma’lumoti;

– yangi ma’lumot;

– qarama-qarshi fikr;

– tushunarsiz yoki savol tug‘ilgan joy.

6. Rol o‘ynash (Role-playing)

O‘quvchilar turli rollarni ijro etib, real hayotdagi vaziyatlarni modellashtiradilar.

Bu usul ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

7. “Akvarium” metodi

Kichik guruh o‘rtasida muhokama olib boriladi, qolganlar kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi.

So‘ngra umumiy tahlil qilinadi.

Guruhda ishlash – hamkorlik, mas’uliyat va rollar taqsimoti rivojlanadi.

Tadqiqot va taqdimot – loyiha jarayonida o‘quvchilar ma’lumot izlaydi, tahlil qiladi va o‘z ishini taqdim etadi.

Muammoni aniqlash – qanday mavzu yoki muammo ustida ish olib borilishi aniqlanadi.

Rejalashtirish – loyiha bosqichlari, topshiriqlar va muddatlar belgilanadi.

Tadqiqot olib borish – o‘quvchilar ma’lumot to‘playdi, tajribalar o‘tkazadi.

Natijani tayyorlash – taqdimot, maket, video, poster yoki hisobot shaklida bo‘lishi mumkin.

Taqdimot va baholash – loyiha sinfda taqdim etiladi, baholanadi, muhokama qilinadi.

O‘quvchini faol, izlanuvchan va mas’uliyatli bo‘lishga o‘rgatadi.

Fanlararo bog‘liqlikni rivojlantiradi.

Kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalarni kuchaytiradi.

Yangi bilimlarni amaliyotga tatbiq etishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, yangi pedagogik texnologiyalar o‘qitish jarayonini yangilash, ta’lim sifatini oshirish va o‘quvchida zarur kompetensiyalarni shakllantirish uchun zarur vositadir. Ularni amaliyotda to‘g‘ri va samarali qo‘llash orqali zamonaviy ta’lim maqsadlariga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov A. va boshqalar. Pedagogik texnologiyalar. – T.: O‘qituvchi, 2020.

2. Ismoilova M.M. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: Fan va texnologiya, 2021.

3. Xasanboyeva U.K. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – T.: TDPU, 2019.

4. Qodirov A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2022.

5. G‘ofurov I. O‘quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish metodlari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.

Feruzaxon SULTONOVA,
Andijon davlat texnika instituti, katta o‘qituvchisi

TA’LIM JARAYONIDA MOBEL ILOVALARDAN FOYDALANISH (Fizika fanini o‘qitish misolida)

Annotatsiya

Maqolada fizika fanini mobil ilovalar yordamida o‘qitish o‘quvchilarning mobil telefonlardan maqsadli foydalanishlarni yo‘lga qo‘yish, mavjud imkoniyatlardan foydalanib, mustaqil o‘rganishga yo‘naltirishdan iboratligi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, mobil olam yangiliklari bilan fanning rivojlanish bosqichlari aytib o‘tikgan.

Tayanch so‘zlar. Mobil olam, ilova, mustaqil ta’lim, imkoniyat, maqsad, samara, yangilik, rivojlanish, telefon.

В статье говорится о том, что преподавание физики с помощью мобильных приложений заключается в налаживании целенаправленного использования учащимися мобильных телефонов, использовании имеющихся возможностей и ориентации на самостоятельное обучение. Также были упомянуты этапы развития науки с новостями мобильного мира.

Ключевые слова. Мобильный мир, приложение, самостоятельное обучение, возможность, цель, эффект, инновация, развитие, телефон.

The article discusses how teaching physics using mobile applications involves establishing students' targeted use of mobile phones and directing them towards independent learning using available opportunities. He also mentioned the stages of development of science with the innovations of the mobile world.

Key words. Mobile world, application, independent learning, opportunity, goal, effect, innovation, development, phone.

Bugungi kunda ta’lim sohasida raqamli texnologiyalar keng joriy qilinmoqda. Dars jarayonlarini interaktiv, samarali va qiziqarli qilish uchun turli xil axborot-kommunikatsiya vositalari, jumladan, mobil ilovalar tobora keng qo‘llanilmoqda. Ayniqsa, fizikaga o‘xshagan tabiiy fanlarni o‘qitishda bu ilovalar muhim ahamiyat kasb etadi. Fizika fanining murakkab formulalari, tajriba asosidagi yondashuvi va abstrakt tushunchalari o‘quvchilardan yuqori darajadagi tushunishni talab qiladi. Mobil ilovalar esa aynan shu ehtiyojga javob beradi – ular darsni vizual, qulay va har tomonlama interaktiv tarzda tushuntirish imkonini beradi.

Ushbu maqolada mobil ilovalarning fizikani o‘qitishdagi o‘rni, mavjud dasturlar, o‘qituvchilar va o‘quvchilar fikrlari, shuningdek, duch kelinayotgan muammolar va istiqbolli yechimlar

Quyidagi jadvalda ba’zi mashhur fizika ilovalari ko‘rsatilgan:

Ilova nomi	Funktsiyasi	Platforma
PhET	Interaktiv tajribalar	Android, iOS, Web
Pocket Physics	Formulalar va misollar	Android
Google Science Journal	Sensorli tajribalar	Android, iOS

Mobil ilovalarning ta’limdagi roli: mobil ilovalar bugungi kunda ta’lim jarayonida nafaqat yordamchi vosita, balki asosiy o‘quv resursi sifatida ham foydalanilmoqda. Ayniqsa fizika fanida mobil ilovalar quyidagi jihatlari bilan ahamiyatlidir:

Interaktivlik – mobil ilovalar orqali o‘quvchi fizik hodisalarni mustaqil o‘rganadi, simulyatsiyalarni bajara oladi.

Vizualizatsiya – murakkab tushunchalarni video, grafik yoki animatsiya orqali ko‘rsatish imkoniyati mavjud.

Foydalanuvchiga yo‘naltirilgan o‘qitish – har bir o‘quvchi o‘ziga qulay va tushunarli tempda o‘zlashtira oladi.

O‘z-o‘zini nazorat qilish – ilovalar orqali testlar va mashqlar bajarish mumkin.

Misol sifatida quyidagi mashhur mobil ilovalarni keltirish mumkin:

PhET Interactive Simulations – Kolorado universiteti tomonidan yaratilgan, turli mavzularda fizika simulyatsiyalarini o‘z ichiga olgan interaktiv dastur.

Pocket Physics – fizikadagi asosiy formulalar, tushunchalar va misollarni o‘z ichiga olgan ilova.

Google Science Journal – real vaqtda fi

zik tajribalarni o‘tkazish va natijalarni yozib borish imkonini beruvchi ilova.

Fizika faniga mos mobil ilovalar tahlili. Fizika darslarida foydalanish mumkin bo‘lgan mobil ilovalarni ikki guruhga bo‘lish mumkin: xalqaro va mahalliy dasturlar.

Xalqaro ilovalar:

PhET – eng mashhur interaktiv tajriba ilovasi, har bir mavzu uchun alohida laboratoriya moduli mavjud.

Learn Physics via Videos – video darslar orqali fizikani tushuntiradi.

Physics Toolbox Sensor Suite – smartfondagi sensorlar orqali harakat, tovush, yorug‘lik va h.k.larni o‘lchaydi.

Mahalliy ilovalar: O‘zbekiston bozorida hali ko‘plab sifatli fizikaga oid mobil ilovalar mavjud emas. Lekin o‘quvchilarga mo‘ljallangan o‘zbek tilidagi “Fizika testlar” kabi ilovalar testga tayyorlovda qo‘llanilmoqda.

Boshqa milliy dasturlarni yaratish uchun imkoniyatlar mavjud va bu yo‘nalishda investitsiyalar lozim.

Virtual laboratoriyalar: Tajribalarni amalda bajarish imkoni bo‘lmagan joylarda virtual laboratoriyalar juda foydali. Ular xavfsiz, arzon va ko‘p martalab foydalanish mumkin bo‘lgan vosita hisoblanadi.

O‘qituvchilar va o‘quvchilar fikri (so‘rovnoma asosida)Toshkent shahri va viloyatlardagi bir nechta umumta’lim maktablarida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalariga ko‘ra: o‘qituvchilarning 78 foiz mobil ilovalar darsni tushuntirishda katta yordam berishini bildirgan, o‘quvchilarning 85 foiz esa mobil ilovalar orqali fizikani yaxshiroq tushunganini tan olgan. O‘qituvchilarning aksariyati o‘zbek tilidagi sifatli ilovalar kamligini muammo sifatida ko‘rsatgan. O‘quvchilarning bir qismi (taxminan 30 foiz) esa internet va qurilma yetishmovchiligi sababli bu imkoniyatlardan doimiy foydalana olmaydi. Mobil ilovalardan foydalanishda quyidagi muammolar mavjud:

Texnik muammolar: Ko‘pchilik o‘quvchilarda smartfon yo‘qligi yoki internet tezligining pastligiva shuningdek, kompyuter laboratoriyalarining yetishmasligi.

Yechim: Maktablar uchun markazlashgan Wi-Fi, umumiy planshetlar tashkil qilish.

Ilovalarni oflayn ishlaydigan shaklga o‘tkazish.

Til va kontent muammosi: Ilovalarning asosiy qismi ingliz tilida bo‘lishi va mahalliy o‘quv dasturiga mos kelmasligi hozirgi kundagi muammolardan biri hisoblanadi.

Yechim: O‘zbek tilida yaratilgan ilovalarni rivojlantirish.

Mavjud ilovalarni lokalizatsiya qilish.

O‘qituvchilar malakasi: Ko‘pchilik o‘qituvchilar mobil ilovalar bilan ishlash ko‘nikmasiga ega emas.

Yechim: Raqamli pedagogika bo‘yicha malaka oshirish kurslari tashkil etish.

Xulosa va takliflar. Fizika fanini zamonaviy shaklda o‘qitish uchun mobil ilovalar muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ular orqali o‘quvchilarni ilmga qiziqtirish, tajribalarni xavfsiz o‘tkazish, tushunishni mustahkamlash imkoniyati paydo bo‘ladi. Mobil ilovalar vositasida o‘qitishning asosiy istiqbollari quyidagilardan iborat:

Fizika fanining barcha bo‘limlarini qamrab olgan, o‘zbek tilida mobil ilovalar yaratish;

Virtual laboratoriyalarni joriy qilish;

Har bir maktab uchun raqamli darslar kutubxonasini tashkil etish;

O‘qituvchilar uchun interaktiv metodika asosida treninglar o‘tkazish.

Shunday qilib, mobil ilovalardan oqilona foydalanish orqali fizika fanini o‘qitishda sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish mumkin. Bu esa zamonaviy, raqamli avlod talablariga mos ta’limni shakllantirish yo‘lida muhim qadamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nazarov K. X. (2022). Fizikani o‘qitish metodikasi. – T.: Fan va texnologiya tashryoti.

2. Abdurahimov N. H. (2021). Zamonaviy axborot texnologiyalari va ta'lim jarayoni. T.: Iqtisod-moliya.

3. Maxmudov B. (2020). Fizika darslarida AKTdan foydalanishning samaradorligi. Ilmiy maqola – “O‘zMU Xabarlari”.

4. Shodmonova, D. (2023). O‘rta ta’limda mobil ilovalardan foydalanishning amaliy aspektlari. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.

5. Yunusova N. M. (2022). Fizika fanini o‘qitishda raqamli pedagogika elementlaridan foydalanish. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi nashri.

6. PhET Interactive Simulations. University of Colorado Boulder. https://phet.colorado.edu

7. Google Science Journal (2020). https://makingscience.withgoogle.com/science-journal

8. Kozma R. B. (2005). National Policies that Connect ICT-Based Education Reform to Economic and Social Development. Human Technology Journal.

9. Kukulska-Hulme, A., & Traxler, J. (2007). Mobile Learning: A Handbook for Educators and Trainers. Routledge.

10. UNESCO (2019). Guidelines for Mobile Learning Policy Development. Paris: UNESCO Publishing.

11. Qodirov R. (2019). Axborot texnologiyalari asoslari. –T.: “Noshir”.

12. Axmedov A. T. (2021). Fizika darslarida raqamli texnologiyalarni joriy etishning metodologik asoslari. Magistrlik dissertatsiyasi.

Sevara YOQUBOVA,
O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti, “O‘zbek tili va uni o‘qitish metodikasi” kafedrasi, o‘qituvchi
Nilufar IBRAGIMOVA,
O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti, talabasi

TA’LIM JARAYONIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Annotatsiya

Maqolada jadidlarning xalqni zamonaviy texnologiyalar asosida, qulay sharoitda o‘qitish orzusining bugungi kunda amalga oshgani va sun’iy intellekt vositalarining ushbu g‘oya bilan bog‘lanishi haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, AI(Artificial Intelligent) ning ta’limdagi ahamiyati va undan foydalanishda yo‘l qo‘yilayotgan xatolar o‘rganilib, tahlil qiliib, statistik ma’lumotlar va faktlar solishtirilib, ta’limdagi muhim masalalar yoritiladi.

Tayanch so‘zlar. Jadidlar, ta’lim, AI (Artificial Intelligence), Statistik ma’lumotlar, ChatGPT, Open AI, SEMRUSH, Google, platforma, OAV.

В статье рассматривается реализация мечты джадидов об обучении людей на основе современных технологий в благоприятных условиях и связь инструментов искусственного интеллекта с этой идеей. Также изучается и анализируется значение ИИ (Artificial Intelligent) в образовании и ошибки, допускаемые при его использовании, сравниваются статистические данные и факты, освещаются важные вопросы в образовании.

Ключевые слова. Новости, образование, ИИ (искусственный интеллект), статистика, ChatGPT, Open AI, SEMRUSH, Google, платформа, медиа.

The article discusses how the Jadids' dream of educating people based on modern technologies and in favorable conditions has been realized today and how artificial intelligence tools are connected with this idea. Also, the importance of AI (Artificial Intelligent) in education and the mistakes made in its use are studied, analyzed, statistical data and facts are compared, and important issues in education are highlighted.

Key words. Jadids, education, AI (Artificial Intelligence), Statistical data, ChatGPT, Open AI, SEMRUSH, Google, platform, media.

Bugungi kunda ta’lim sohasi dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Har bir davlat yoshlarga ta’lim va tarbiya berar ekan, ertangi kunini ularga ishonib topshiradi. Shu tufayli yoshlarga sifatli va samarali bilim berish bizning vazifamizdir. Bu esa bevosita ta’lim berish vositalariga uzviy bog‘liq hisoblanadi. O‘tgan asrlarda yoshlarga bilim beruvchi, ma’rifat tarqatuvchi vosita sifatida jadidlarimiz tomonidan gazeta, jurnallar kabi matbuot vositalari nashr ettirilgan bo‘lsa, bugungi kunda ular o‘rnini ChatGPT, Google, AI kabi sun’iy intellekt vositalari egallamoqda. Mavzuning dolzarbligi shundaki, jadidlarimiz tashabbusi bilan ta’limda zamonaviy texnologiyalarning qo‘llanishi ilk bor amalga oshirilgan bo‘lsa, bugungi kunda ushbu vazifani AI(Artificial Intelligent), xususan, ChatGPT kabi texnologiyalar bajarmoqda. Ular insoniyatning axborotga ega bo‘lish va ma’lumot olish jarayoni tezligini va sifatini mutlaqo yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Tadqiqotning asosiy maqsadlaridan biri shuki, jadidlarning yangicha texnologiyalari va zamonaviy bilim beruvchi platforma hamda dasturlarni qiyoslash, o‘rganish

orqali ularning yoshlarni ma’rifatli qilishdagi ahamiyatini, texnologiyaning bosqichma-bosqich ta’lim tizimida yaratgan qulayliklarini aniqlashdir.

Tadqiqotni amalga oshirishda statistik tahlil, qiyoslash va tarixiy-analitik usullardan foydalanildi. Ushbu jarayonda keng qamrovli ma’lumot olish maqsadida 18-22 yoshli oliy o‘quv yurti talabalari va 25 yoshdan katta, oilali insonlardan ixtiyoriy tarzda 30 kishi suhbat va elektron so‘rovnomada ishtirok etdilar. So‘rovnoma may oyida onlayn shaklda o‘tkazildi va natijalar o‘rtacha qiymatlarni hisoblash orqali chiqarildi. Taqqoslaviy yondashuv asosida jadidchilik harakati va ChatGPT sun’iy intellekt platformasining ma’rifatga xizmat yo‘lidagi o‘xshash va farqli jihatlari tahlil qilindi hamda asosiy quyidagi natijalar aniqlandi:

Har ikki davrda zamonaviy bilim va tajribalardan xalqni xabardor qilish asosiy g‘oya hisoblanadi. Jadidlar savodsizlikka qarshi ma’rifat bilan kurashgan bo‘lsa, ChatGPT butun dunyo insonlarini raqamlashgan axborot vositalariga tezroq moslashtirishga xizmat qilmoqda.

Jadidlar maktablar, matbuot- gazeta va jurnallar, adabiy asarlar yaratib Turkiston xalqiga ma’rifat ulashgan. ChatGPT esa global miqyosda butun dunyoga bilim ulashmoqda.

Jadidlar teatr va spektakl, pochta va asarlari orqali chegaralangan, ammo zamonaviy bilimni ulashgan bo‘lsa, ChatGPT milliardlab insonlarga xizmat qilishi bilan jadidlar orzu qilgan ma’rifat tarqatish vazifasini bajarmoqda.

Quyidagi 1-jadvalda asosiy mezonlar bo‘yicha ikki yondashuv qiyoslandi:

Mezonlar	Jadidlar harakati	ChatGPT(AI)
Ma’rifiy maqsad	Xalqni savodli qilish, zamonaviy fanlar bilan tanishish imkonini berish	Statistik ma’lumotlar, aniq faktlar, bilim va tushuncha, yordam berish
Asosiy vositasi	Maktab, maorif va matbuot, kitoblar, jurnal va gazetalar	Sun’iy intellect, matn orqali muloqot qilish
Qamrab olinganlik darajasi	Turkiy xalqlar	Butun dunyo, ko‘p tilda, har qanday millat vakili foydalana oladi
Asosiy usuli	Yangi usul maktablari, darsliklar, teatrlar va nashr etilgan asarlar	AI modeli orqali muloqot
Texnologik imkoniyatlar	Qog‘oz, bosma texnika, jamoaviy yig‘ilishlar	Internet, istalgan vaqtli aloqa
Tarqatuvchilar	Jadid ziyolilari: Abdulla Avloniy, Fitrat, Behbudiy, Munavvarqori va boshqalar	ChatGPT – (GPT-4), foydalanuvchi boshqaradi

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra sun’iy intellekt va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish quyidagicha natijani qayd etdi:

Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish darajasi - 18-29 yosh oralig‘i	**Sun’iy intellektdan foydalanish darajasi(ChatGPT) - 18-25 yosh oralig‘i**
18-22 yosh – o‘rtacha 7 – 8 soat	Hafta o‘rtacha – 30-40 daqiqa
23-29 yosh- o‘rtacha 4-5 soat	Eng ko‘p so‘raladigan savollar mavzusi- ta’lim va o‘rganish, maslahat so‘rash
Eng ko‘p foydalaniladigan platforma	O‘g‘il bolalar- 38%
Telegram- kunlik ekran vaqti- 3soat	Qiz bolalar- 62%

You tube- kunlik ekran vaqti- 2 soat	Ma'lumotlardan qoniqish darajasi -70 %
Instagram- kunlik ekran vaqti-2 soat	Yaratilgan mahsulot sifati- 75-80%
Boshqa platformalar (kalkulyator, galereya…)-1soat	Maxfiylik va ehtiyot chorasiga e'tiborsizlik – 50-55%

2-jadval. Talabalarning ta'lim olishda ijtimoiy tarmoq va sun'iy intellektdan foydalanish sifati foizda.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ta'lim sohasida sun'iy intellektdan foydalanish ta'lim sifatini 10-15 foizga oshiradi. Undan to‘g‘ri va samarali foydalanishni yo‘lga qo‘yish esa, shaxsiy ma'lumot maxfiyligining saqlanishi va e'tiborsizliklarning oldini olishi mumkin. Garchi ChatGPT O‘zbekistonda eng ko‘p foydalaniladigan to‘rtinchi o‘rindagi platformaga aylangan bo‘lsa-da, alohida ChatGPT(AI) dan foydalanish statistikasi mavjud emas. Xalqaro SEMRUSH va Open AI platformalari tahlili asosida dunyo bo‘ylab har bitta davlat fuqarolarining sun'iy intellektdan foydalanish foizi har oyda OAV larida e'lon qilinadi. Masalan, 2025-yil may oyida Chat GPT trafik o‘sishi SimilarWeb saytida e'lon qilingan. Unga ko‘ra dunyo bo‘ylab foydalanuvchilarning ulushi AQSH da- 20,1 foiz, Hindistonda- 7,2 foiz, Germaniyada- 4,3 foiz, Turkiyada-3,3 foiz, Braziliyada-3,2 foiz hisoblanadi. SEMRUSH xalqaro platformasida esa ChatGPTdan dunyo miqyosida foydalanish maqsad turlari statistikasi e'lon qilingan. Unga ko‘ra ta'lim, dars tayyorlash ulushi- 28 foiz, kod yozish, dasturlash- 24 foiz, muammo yechish, maslahat- 18 foiz, xarid, moda, brend- 10 foiz, shaxsiy yordamchi – 8 foiz, kontent yaratish- 7 foiz, marketing- 5 foizni o‘z ichiga oladi.

Bizning yurtimizda ham aynan sun'iy intellektdan foydalanish maqsad turlari statistikasi, kunlik so‘rovlar, oylik, haftalik foydalanuvchilar, ChatGPT Plus obunachilari statistikasi chiqarilsa, bu faktlar orqali qanchalik darajada to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri foydalanish holatlari, insonlarning sun'iy intellektni qanday qabul qilayotganini aniqlash oson kechadi.

Xulosa qilib aytganda, jadidlar davridan boshlab an'anaviy ta'lim tizimiga olib kirilgan zamonaviy texnologiyalar ta'lim sifatini bosqichma- bosqich yaxshilashi bilan birgalikda, yoshlarga ma'lumot berish tezligi va ko‘lamining ham ortirishga asos bo‘lmoqda. Biroq ushbu platformalar bergan ma'lumotning to‘g‘rilik darajasi yuqori emasligi ko‘zlangan maqsadga yetishishga xalaqit berishi mumkin. Ushbu kamchilikni bartaraf etish uchun sifatli ilmiy manbalar yaratish, ularni xalqaro miqyosda chop etish, ChatGPT bilan ko‘proq suhbat qurish orqali o‘zbek tiliga moslashtirish, shunga o‘xshash ilmiy va texnologik loyihalarni qo‘llab-quvvatlash, o‘zbek tilini kompyuter tiliga aylantirishga harakat qilish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Exploding Topics
2. Nerdynav. 107+ChatGPT Statistics and User Numbers(May 2025)- Nerdynav
3. OpenAi. ChatGPT: Optimizing language Models for Dialogue.openai.com/blog/chatgpt
4. Qayum Ramazon. “Jadidlar: milliy uyg‘onish yetakchilari. Toshkent. Yangi asr avlodi, 2016.
5. SEMRUSH.com. New Semrush Study Reveals ChatGPt Search Trendsa: Insights from 80 Million Clickstream Records.
6. Similarweb.com. ChatGPT on Track for 2 Billion Visits in May, After Topping 100 Million Daily Visits Twise last week.
7. Statista.com

Muxtabar MARAIMOVA,
mustaqil tadqiqotchi

DIREKTORНИНГ MENEJERLIK KO'NIKMALARI RIVOJLANTIRISHDA BOSHQARUV PSIXOLOGIYASIHИ O'RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada boshqaruv psixologiyasining asosiy tamoyillari va ularning direktorlarning menejerlik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, boshqaruv jarayonida psixologik omillarning ahamiyati, rahbarlarning xodimlar bilan munosabatlari, qarorlar qabul qilish va jamoani boshqarishdagi psixologik aspektlar muhokama qilinadi. Amaliy tavsiyalar va davlat siyosatining roli ko'rsatiladi.

Tayanch so'zlar. Boshqaruv psixologiyasi, direktorlik, mentorlik, liderlik, jamoani boshqarish, ko'nikma.

В данной статье анализируются основные принципы психологии управления и их роль в развитии менеджерских навыков директоров. Также обсуждаются психологические факторы, имеющие значение в процессе управления, отношения руководителей с сотрудниками, принятие решений и психологические аспекты управления командой. Представлены практические рекомендации и роль государственной политики.

Ключевые слова. Психология управления, директорство, наставничество, лидерство, управление командой, навыки.

This article analyzes the main principles of management psychology and their role in the development of managerial skills of directors. It also discusses the importance of psychological factors in the management process, the relationships of leaders with employees, decision-making, and the psychological aspects of team management. Practical recommendations and the role of government policy are provided.

Key words. Management psychology, directorship, mentoring, leadership, team management, skills.

Zamonaviy tashkilotlarda samarali boshqaruvning asosi sifatida boshqaruv psixologiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Direktorlarning menejerlik ko'nikmalarini rivojlantirishda psixologik bilimlarning roli beqiyosdir. Boshqaruv psixologiyasi rahbarlarning xodimlar bilan munosabatlarini, motivatsiya tizimini, Direktorlarning menejerlik ko'nikmalarini rivojlantirishda quyidagi asosiy tushunchalarni e'tirof etish ahamiyatlidir.

Emotsional intellekt: o'z va boshqalarning his-tuyg'ularini anglash va boshqarish qobiliyati.

Stressni boshqarish: qiyin vaziyatlarda salbiy emotsiyalarni boshqarish va xodimlarga misol bo'lish.

Yetakchilik: Jamoani ilhomlantirish va ularga yo'l ko'rsatish qobiliyati.

Qarorlar qabul qilish: psixologik bilimlarga asoslangan holda samarali qarorlar

qabul qilish.

Boshqaruv psixologiyasining tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish orqali direktorlar o‘z menejerlik ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin. Bu jarayon tashkilot ichidagi munosabatlarni yaxshilash, xodimlarning motivatsiyasini oshirish va umumiy samaradorlikni ta’minlashga yordam beradi.

Zamonaviy boshqaruv tizimida psixologik menejment rahbarlik ko‘nikmalarining ajralmas qismi bo‘lib, xodimlar bilan samarali ishlash, jamoaviy muhitni yaxshilash va qaror qabul qilish jarayonini optimallashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, rahbarlarning psixologik bilimlarini oshirish va ularni ilmiy asosda rivojlantirish maqsadida sertifikat dasturlarini joriy etish zaruriyati kun tartibiga chiqmoqda.

Sertifikat dasturlarining ahamiyati.

• Psixologik barqarorlikni shakllantirish – Rahbarlar stressni boshqarish, konfliktlarni hal qilish va jamoada ijobiy muhit yaratish bo‘yicha chuqur bilimlarga ega bo‘lishadi.

• Yetakchilik va motivatsiya strategiyalarini rivojlantirish – Xodimlarning ishga bo‘lgan qiziqishini oshirish va ularni samarali boshqarish uchun psixologik yondashuvlardan foydalanish imkoniyati paydo bo‘ladi.

• Samarali kommunikatsiya ko‘nikmalarini shakllantirish – Rahbarlar muloqot jarayonlarida samaradorlikni oshirish orqali jamoani to‘g‘ri yo‘naltira oladi.

Qanday o‘zgarishlar kiritish mumkin?

• Rahbarlar uchun maxsus psixologik menejment kurslarini tashkil etish – Ular o‘z faoliyatini ilmiy asosda rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

• Psixologik sertifikatga ega bo‘lmagan rahbarlarni qayta tayyorlash tizimini joriy etish – Davlat sektori va nodavlat tashkilotlar rahbarlari malakasini oshirishga majburiy talab qo‘yish.

• Maktab va oliy ta’lim muassasalarida boshqaruv psixologiyasi kurslarini joriy qilish – Bo‘lajak rahbarlar ushbu bilimlarni ta’lim jarayonidanoq egallashlari kerak.

Bu tizim joriy etilsa, rahbarlarning psixologik jihatdan yetukligi oshib, ta’lim, biznes va davlat boshqaruvi tizimlarida samaradorlik sezilarli darajada kuchayadi.

Ba’zi davlatlarda (masalan, AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya) rahbarlarning psixologik tayyorgarligiga katta e’tibor qaratiladi. Shu jihatdan:

• Xorijiy universitetlar va boshqaruv institutlari bilan hamkorlik qilish.

• Xalqaro ekspertlarni jalb etib, maxsus treninglar tashkil etish.

• Xorijiy tajribalar asosida mahalliy boshqaruv tizimiga moslashtirilgan model ishlab chiqish.

Texnologiyalar rivojlanishi bilan boshqaruv psixologiyasida AI (sun’iy intellekt) dan foydalanish tendensiyasi kuchaymoqda. Shu sababli:

• Rahbarlarning psixologik barqarorligini kuzatish uchun AI tizimlarini joriy qilish.

• Xodimlarning emotsional holatini baholaydigan tizimlardan foydalanish.

• AI yordamida jamoaviy muhit va rahbarlik samaradorligini tahlil qilish.

Ko‘plab rivojlangan davlatlarda rahbarlarning boshqaruv psixologiyasini shakllantirish bo‘yicha maxsus davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Quyida shunday dasturlarning ba’zi muhim misollarini keltiramiz:

1. Buyuk Britaniya – “National Leadership Academy” dasturi

Buyuk Britaniyada davlat sektorida ishlovchi rahbarlar uchun “National Leadership Academy” (Milliy Yetakchilik Akademiyasi) faoliyat yuritadi. Ushbu akademiya:

• Davlat xizmatchilari va ta’lim sektori rahbarlari uchun emosional intellekt, stressni

boshqarish, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha treninglar o‘tkazadi.

• Har bir rahbarni psixologik jihatdan baholab, ularning yetakchilik uslubiga mos individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqadi.

• Psixologik yetuk rahbarlar tayyorlash orqali davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishni maqsad qilgan.

AQSh – “Federal Executive Institute” dasturi

AQShda “Federal Executive Institute” (FEI) dasturi davlat rahbarlari uchun maxsus yetakchilik va psixologik menejment bo‘yicha kurslarni taklif etadi.

• Transformatsion liderlik va emosional intellekt bo‘yicha alohida o‘quv modullari mavjud.

• Rahbarlarning psixologik chidamliligini oshirish va stress sharoitida samarali boshqaruv olib borish bo‘yicha mashg‘ulotlar o‘tkaziladi.

• Barcha davlat tashkilotlari rahbarlari ushbu institutdan o‘tishi shart qilib belgilangan.

Germaniya – “Leadership Development Program” dasturi

Germaniya davlat boshqaruv tizimida rahbarlar uchun Leadership Development Program (Liderlikni rivojlantirish dasturi) yo‘lga qo‘yilgan.

• Ushbu dastur davlat sektoridagi barcha rahbarlar uchun majburiy bo‘lib, boshqaruv psixologiyasi bo‘yicha sertifikat olish shart qilib qo‘yilgan.

• Dastur doirasida rahbarlar uchun psixologik tahlil o‘tkazilib, ularning zaif tomonlari aniqlanadi va shu asosda individual rivojlanish rejalari ishlab chiqiladi.

• Xodimlarni motivatsiya qilish va qaror qabul qilish jarayonida psixologik omillarni hisobga olish bo‘yicha maxsus seminarlar o‘tkaziladi.

O‘zbekiston – Maktabgacha va maktab ta’limi tizimidagi islohotlar

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi PQ-231-son qarori asosida maktabgacha va maktab ta’limi rahbarlari uchun boshqaruv psixologiyasini rivojlantirish bo‘yicha uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi joriy etildi.

• Ushbu dastur doirasida direktorlarning boshqaruv psixologiyasi bo‘yicha malakasini oshirish va sertifikatlash jarayoni amalga oshirilmoqda.

• Psixologik menejment ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsadida treninglar, amaliy mashg‘ulotlar va mentorlik dasturlari tashkil etildi.

• Rahbarlarning xodimlar bilan muloqoti va qaror qabul qilish jarayonini psixologik jihatdan optimallashtirish maqsadida maxsus kurslar o‘tkazilmoqda.

Buyuk Britaniya, AQSh, Germaniya kabi davlatlar rahbarlarning psixologik menejmentini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratib, maxsus davlat dasturlarini amalga oshirmoqda. O‘zbekistonda ham ta’lim sohasi rahbarlari uchun shunday islohotlar boshlangan bo‘lib, kelajakda bu tizim boshqa davlat tashkilotlariga ham joriy etilishi lozim. Shu kabi xalqaro tajribalarni o‘rganib, boshqaruv psixologiyasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan davlat dasturlarini kengaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Goleman D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Books.

2. Bass B. M., & Riggio R. E. (2006). Transformational Leadership. Psychology Press.

3. Xusanov A. (2012). Boshqaruv psixologiyasi. Toshkent: "O‘zbekiston" NMIU.

O‘tkir BOZOROV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, o‘qituvchi

JISMONIY TARBIYA TIZIMI ORQALI SOG‘LOMLASHTIRISHNI TASHKIL ETISH

Annotatsiya

Maqolada jismoniy tarbiya tizimi orqali sog‘lomlashtirish jarayonini tashkil etishning dolzarb masalalari yoritilgan. Unda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, aholi, ayniqsa, yoshlar orasida jismoniy faollikni oshirish, kasalliklarning oldini olish va sog‘liqni mustahkamlashdagi jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, umumiy o‘rta ta’lim muassasalari, sport maktablari va sog‘lomlashtirish markazlarining bu boradagi faoliyati, mavjud muammolar va ularni hal etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Tayanch so‘zlar. Jismoniy tarbiya, sog‘lomlashtirish, sog‘lom turmush tarzi, jismoniy faollik, sport, yoshlar, sog‘liq, sog‘lom avlod, metodik yondashuv, innovatsion texnologiyalar.

В статье освещены актуальные вопросы организации оздоровительного процесса через систему физического воспитания. В нем анализируется роль занятий физической культурой в формировании здорового образа жизни, повышении физической активности населения, особенно молодежи, профилактике заболеваний и укреплении здоровья. Также будут рассмотрены деятельность учреждений общего среднего образования, спортивных школ и оздоровительных центров в этом направлении, существующие проблемы и пути их решения.

Ключевые слова. Физическое воспитание, оздоровление, здоровый образ жизни, физическая активность, спорт, молодежь, здоровье, здоровое поколение, методический подход, инновационные технологии.

The article highlights current issues of organizing the health improvement process through the physical education system. It analyzes the role of physical education classes in the formation of a healthy lifestyle, increasing physical activity among the population, especially young people, preventing diseases, and strengthening health. The activities of general secondary educational institutions, sports schools, and health centers in this area, existing problems, and ways to solve them will also be considered.

Key words. Physical education, health improvement, healthy lifestyle, physical activity, sports, youth, health, healthy generation, methodological approach, innovative technologies.

Hozirgi davrda sog‘lom avlodni voyaga yetkazish, jismoniy faollikni oshirish, kasalliklarning oldini olish hamda aholining umr davomiyligini uzaytirish masalalari davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Bu jarayonda jismoniy tarbiya tizimining ahamiyati nihoyatda katta. Jismoniy tarbiya faqatgina sport bilan shug‘ullanish emas, balki inson salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydigan sog‘lom turmush tarzining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya orqali sog‘lomlashtirish ishlarini yo‘lga qo‘yishning asosiy jihatlari, uning ijtimoiy, pedagogik hamda tibbiy tomonlari, mavjud muammolar va ularning yechimlari, shuningdek, istiqboldagi yo‘nalishlar chuqur tahlil qilinadi.

“Yoshlar salomatligini mustahkamlash va ularni sportga jalb qilish bo‘yicha qo‘shim-

cha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4822-son qarori .Ushbu hujjatda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, yoshlarni sport bilan shug‘ullanishga undash va sport infratuzilmasini rivojlantirish zarurligi belgilab berilgan. Qaror asosida maktab va mahallalarda sog‘lomlashtiruvchi sport maydonchalari qurilishi boshlangan.

Tajibaev I.M., “Jismoniy tarbiya va sog‘lom turmush tarzi asoslari”. Muallif jismoniy tarbiyaning nazariy asoslari, sog‘lomlashtirish yo‘nalishlari, harakatli faoliyatning fiziologik mexanizmlari haqida batafsil ma’lumot bergan. Asarda har bir yosh bosqichiga xos jismoniy faoliyat turlari va mashqlar to‘plami ham keltirilgan.

Karimov S., “Pedagogik faoliyatda jismoniy tarbiyaning ahamiyati”. Muallif maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim tizimida jismoniy tarbiya vositalari orqali sog‘lomlashtirish usullarini tahlil qilgan. Amaliy tavsiyalar, mashg‘ulot darslari tuzilmasi, o‘quvchi sog‘lig‘i bilan bog‘liq holatlar keltirilgan. Bu adabiyotlar sog‘lomlashtiruvchi jismoniy tarbiyaning pedagogik va tibbiy aspektlarini ochib beradi, nazariy va amaliy jihatdan asoslanadi.

So‘nggi yillarda jismoniy tarbiya orqali sog‘lom hayot tarzini shakllantirish masalasi nafaqat pedagogik doirada, balki tibbiyot va ijtimoiy sohalarda ham faol o‘rganilmoqda. Ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarda aholining harakatsiz turmush tarziga barham berish, ortiqcha vazn muammosini kamaytirish va sog‘liqni mustahkamlashga qaratilgan fitnes markazlari, sport to‘garaklari hamda sog‘lomlashtirish komplekslari keng miqyosda faoliyat yuritmoqda. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sport bilan shug‘ullanish nafaqat jismoniy sog‘lomlikni ta’minlaydi, balki insonning fikrlash darajasi, stressga chidamliligi, mehnat unumdorligi va ijodiy salohiyatini ham oshiradi.

Bugungi kunga kelib jismoniy tarbiya orqali sog‘lomlashtirishning didaktik poydevorini shakllantirish, tegishli metodik tavsiyalarni ishlab chiqib, amaliyotga tatbiq etish zarurati aniq ko‘zga tashlanmoqda. Bu borada turli yosh guruhlarining jismoniy rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganish, mashg‘ulotlarni o‘quv jarayoniga uzviy bog‘lash, mavjud sport inshootlari va vositalaridan oqilona foydalanish, shuningdek, sog‘liqni saqlash tizimi bilan hamkorlikda ishlash muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, har bir ta’lim muassasasida sport zallari mavjud bo‘lishi, ular zamon talablari asosida jihozlanishi, malakali pedagoglar ishtirokida mashg‘ulotlar olib borilishi, mashqlar rejasi va belgilangan normativlarga qat’iy amal qilinishi sog‘lomlashtirish samaradorligini belgilovchi asosiy omillar sirasiga kiradi.

Jismoniy tarbiya tizimi — bu inson salomatligini mustahkamlash, jismoniy holatini yaxshilash va harakat faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-pedagogik faoliyatlar yig‘indisidir. Ushbu tizimning bosh maqsadi sog‘lom, chiniqqan va har tomonlama yetuk insonni shakllantirishdan iborat. Jismoniy tarbiya jarayoni hayotning barcha bosqichlarini qamrab oladi — maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlab oliy o‘quv yurtlarigacha, ish joylarida, sport klublarida, hamda ommaviy sport tadbirlarida faoliyat yuritadi.

Ushbu tizim quyidagi asosiy yo‘nalishlar asosida shakllanadi:

Maktab va oliy ta’lim muassasalarida o‘quvchi hamda talabalar bilan olib boriladigan mashg‘ulotlar;

Sportga ixtisoslashtirilgan maktablar va akademiyalar faoliyati;

Ishchi-xodimlar va aholining sog‘lomlashtiruvchi sport bilan shug‘ullanishi;

Keksalar hamda nogironlar uchun moslashtirilgan jismoniy mashqlar dasturi;

Ommaviy sport musobaqalari va bayramlari orqali jismoniy faoliyatni rag‘batlantirish.

Sog‘lomlashtirish tushunchasi esa inson organizmini turli jihatdan – jismoniy, psixologik, ijtimoiy va ma’naviy tomonlama sog‘lom saqlash, tiklash va mustahkamlash choralarini qamrab oladi. Jismoniy tarbiya vositalari orqali sog‘lomlashtirish quyidagi

shakllarda amalga oshiriladi:

Profilaktik sog‘lomlashtirish – kasalliklarning oldini olish, immunitetni kuchaytirish bilan bog‘liq faoliyatlar;

Reabilitatsion sog‘lomlashtirish – og‘ir kasallik yoki jarohatlardan so‘ng tiklanishga qaratilgan mashqlar;

Gigiyenik sog‘lomlashtirish – sog‘lom hayot tarzini shakllantirishga xizmat qiluvchi amaliy tadbirlar.

Jismoniy tarbiya vositalariga sport mashqlari, harakatli o‘yinlar, yugurish, suzish, velosiped sporti, gimnastika, fitnes va boshqa jismoniy faoliyatlar kiradi. Bu mashg‘ulotlar yurak-qon tomir tizimini faollashtiradi, nafas olish faoliyatini yaxshilaydi, hamda asab tizimining muvozanatini ta’minlaydi.

Jismoniy tarbiya nafaqat individual sog‘liqni mustahkamlashga, balki jamiyat salomatligini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Bu jarayon quyidagi ijtimoiy foydali jihatlarni yuzaga chiqaradi:

Aholi orasida jismoniy faollik darajasi oshadi;

Sog‘lom turmush tarzi targ‘ib qilinadi;

Kasalliklar xavfi kamayadi;

Ish unumdorligi ortadi;

Yoshlar orasida ma’naviy va jismoniy yetuklik tarbiyalanadi.

Maktablarda amalga oshirilayotgan harakatli tanaffuslar, sog‘lomlashtiruvchi sport mashg‘ulotlari, sport haftaliklari yosh avlodning sog‘lom ulg‘ayishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, sport musobaqalari orqali o‘quvchilar irodasi, jamoaviylik ko‘nikmalari hamda mas’uliyat hissini o‘zlashtiradilar. Jismoniy mashqlar organizmga ijobiy terapevtik ta’sir ko‘rsatadi, tibbiy nuqtayi nazardan ularning ahamiyati beqiyosdir. Bunday mashg‘ulotlar mushak kuchini rivojlantiradi, yurak va qon aylanish tizimini mustahkamlab, nafas olish faoliyatini me’yorlashtiradi. Turli yoshdagi shaxslar uchun ularning yoshi, sog‘ligi va jismoniy tayyorgarlik darajasiga moslashtirilgan maxsus sog‘lomlashtiruvchi mashqlar tizimi ishlab chiqilgan.

Pedagogik nuqtayi nazardan qaralganda, jismoniy tarbiya quyidagi vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi: sog‘lom turmush tarzini tarkib toptirish; o‘quvchilarga harakat faoliyatini o‘rgatish; jismoniy sifatlarni – kuch, epchillik, tezlikni rivojlantirish; shuningdek, o‘z faoliyatini baholash va nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantirish. O‘zbekiston ta’lim tizimida sog‘lomlashtiruvchi jismoniy tarbiyaga katta ahamiyat berilmoqda. Bu boradagi faoliyat quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- Haftasiga 2-3 marta o‘quv rejasi asosida olib boriladigan jismoniy tarbiya darslari;
- Sport yo‘nalishlaridagi to‘garaklar – ixtiyoriy asosda qatnashish imkoniyati;
- Maktabdan tortib respublika darajasigacha bo‘lgan sport musobaqalari;
- Tanaffus vaqtida bajariladigan sog‘lomlashtiruvchi jismoniy mashqlar;
- Yil davomida o‘tkaziladigan sport bayramlari va ommaviy jismoniy faollik tadbirlari.

Sog‘lomlashtirishda oila va jamiyat ham muhim o‘rin tutadi. Uyda sog‘lom turmush tarziga amal qilish, bolalar bilan birga sport bilan shug‘ullanish va faol hordiq kunlarini tashkil etish orqali sog‘liqni mustahkamlash mumkin. Mahalla miqyosida esa sport maydonlari, yugurish va yurish tadbirlari, velomarafonlar orqali aholining jismoniy faolligi ortadi.

Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar jismoniy tarbiya tizimini yanada samaraliroq qilishga ko‘maklashmoqda. Xususan:

a) Mobil ilovalar yordamida mashg‘ulotlar monitoringi;

b) Smart qurilmalar orqali yurak urish tezligi va yoqilgan kaloriyalarni nazorat qilish;

c) Virtual sport platformalari orqali interaktiv mashg‘ulotlar tashkil etish;

d) Onlayn mashg‘ulotlar, ayniqsa, pandemiya davrida keng tatbiq etilgan;

e) Fitnes markazlaridagi avtomatlashtirilgan sport anjomlari.

Bu imkoniyatlar orqali jismoniy tarbiya ommaviy, foydali va yanada jozibador shaklga ega bo‘lmoqda.

Shunga qaramay, tizimda hal etilishi lozim bo‘lgan muammolar mavjud: jismoniy tarbiya darslarining sifati yetarli emasligi; sport inshootlarining kamligi; ayniqsa, qizlar orasida jismoniy faollikning pastligi; malakali mutaxassislar yetishmovchiligi; shuningdek, innovatsion uslublardan keng foydalanilmasligi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda jismoniy tarbiya tizimi orqali aholining sog‘lig‘ini yaxshilash eng dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Bu tizim nafaqat shaxsiy sog‘liqni mustahkamlash, balki umumiy jamiyat farovonligini ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Barkamol avlodni voyaga yetkazish, yoshlarni jismonan va ruhiy jihatdan chiniqtirish, shuningdek, turli kasalliklarning oldini olishda jismoniy mashg‘ulotlarning ahamiyati beqiyosdir. Shu sababli, mavjud muammolarni bartaraf etish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va tizimni yanada takomillashtirish orqali sog‘lom jamiyat sari izchil harakat qilish zarur.

Takliflar:

Har bir ta’lim muassasasida sog‘lomlashtirish markazlarini yo‘lga qo‘yish;

Sport zallarini zamonaviy sport anjomlari bilan to‘liq ta’minlash;

Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilari malakasini oshirish tizimini kuchaytirish;

Aholi uchun mo‘ljallangan oilaviy sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qiluvchi dasturlarni yaratish;

Televizion va internet resurslari orqali sog‘lomlashtirish bo‘yicha targ‘ibot ishlarini faollashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yoshlar salomatligini mustahkamlash va ularni sportga jalb qilish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4822-son qarori 2020-yil

2. Azizov S.E. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi / S.E. Azizov. – T.: NMIU “O‘qituvchi”, 2018. – 256 b.

3. Yuldashev R.J. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi: nazariy hamda amaliy yondashuvlar / R.J. Yuldashev. – T.: Fan, 2019. – 312 b.

4. To‘xtaxo‘jaev A. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida interaktiv metodlardan foydalanish // Pedagogika fanlari jurnali. – 2020. – №2. – B. 34–395.

5. Бобомуродов Норпулат Ширинович Структуры физической подготовленности курашистов // Вестник науки и образования. 2020. №4-2 (82).

6. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati. – T., 2005 428-432b

7. Usmonxo‘jayev O‘. S., Arzumanov S.G. “Jismoniy tarbiya”. – T., 2017-yil. 6-b

Bekzod KARIMOV,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti

JISMONIY TARBIYANING PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI

Annotatsiya

Maqolada sportda adaptatsiya jarayonining jismoniy va biologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining moslashuvchanligi, energiya almashinuvi va stressga qarshi fiziologik hamda biokimyoviy mexanizmlar o'rganildi. Natijalar sportchilarning mashg'ulotlar davomida maksimal natijaga erishishi uchun adaptatsiya jarayonlarini yaxshilashga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga asos yaratdi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, sport mashg'ulotlarining intensivligi va davomiyligiga mos ravishda organizmning moslashuv qobiliyatlari kuchayadi, bu esa umumiy natijadorlik va salomatlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Tayanch so'zlar. Sportda adaptatsiya, jismoniy moslashuv, biologik mexanizmlar, sportchilarning fiziologik ko'rsatkichlari, laktat darajasi, kortizol va testosterone, yurak-qon tomir tizimi, chidamlilik va maksimal kuch.

В данной статье анализируются физические и биологические основы процесса адаптации в спорте. В ходе исследования изучены адаптационные механизмы сердечно-сосудистой и дыхательной систем, обмена энергии и физиолого-биохимические процессы, связанные с реакцией на стресс. Полученные результаты стали основой для разработки практических рекомендаций, направленных на улучшение адаптации спортсменов в процессе тренировок. Исследование показало, что адаптационные способности организма усиливаются пропорционально интенсивности и продолжительности тренировок, что играет важную роль в обеспечении общей результативности и поддержании здоровья спортсменов.

Ключевые слова. Адаптация в спорте, Физическая адаптация, Биологические механизмы, Физиологические показатели спортсменов, Уровень лактата, Кортизол и тестостерон, Сердечно-сосудистая система, Выносливость и максимальная сила.

This article analyzes the physical and biological foundations of the adaptation process in sports. The study examined the adaptive mechanisms of the cardiovascular and respiratory systems, energy metabolism, and the physiological-biochemical processes associated with stress response. The findings provided a basis for developing practical recommendations to improve athletes' adaptation during training. The study demonstrated that the body's adaptive capacities increase in proportion to the intensity and duration of training, which plays a crucial role in ensuring overall performance and maintaining athletes' health.

Key words. Adaptation in sports, Physical adaptation, Biological mechanisms, Athletes' physiological indicators, Lactate levels, Cortisol and testosterone, Cardiovascular system, Endurance and maximum strength.

Sport jarayonida adaptatsiya organizmning muayyan sharoitlarga moslashishi bilan bog'liq bo'lib, jismoniy va biologik tizimlarning funksional imkoniyatlarini oshirishni ta'minlaydi. Bu jarayon sportchilarning samaradorligini oshirish, jarohatlarning oldini olish va maksimal natijalarga erishish uchun muhim ahamiyatga ega. Sportda adaptatsiya jarayonlarini tushunish va ularga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish orqali mashg'ulot jarayonini optimallashtirish mumkin. Jismoniy faollik

va biologik tizimlar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlik hali to‘liq tadqiq qilinmagan.

Ushbu maqola sportda adaptatsiya jarayonining asosiy jismoniy-biologik mexanizmlarini tahlil qilish, sportchilar moslashuv qobiliyatlarini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Tadqiqot eksperimental va nazariy tahlil usullari asosida tashkil etildi. Eksperiment davomida turli sport turlarida faoliyat yurituvchi sportchilarning moslashuv ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Adaptatsiya muammosi nafaqat ijtimoiy fanlaming balki tibbiy-biologik fanlaming ilmiy muloqatlarining mavzusidir. Tashqi va ichki muhit omillar ta’siriga javoban organizmning moslashuv jarayoniga adaptatsiya deyiladi. Adaptatsiyaning ijobiy tomonlaridan organizmni hamma a’zolarining ta’sirotlarga javoban o‘z vazifalarini bajarishga tayyor bo‘lganligidir. Shaxsiy yoki individual adaptatsiya deganda hayot mobaynida rivojlanadigan moslashuv jarayoni bo‘lib, organizmning tashqi yoki ichki muhit sharoitining ma’lum bir omili ta’siriga nisbatan chidamlilik yoki turg‘unlik holatining hosil bo‘lishi tushuniladi. Agar oldin hayot uchun xavf tug‘diradigan omilga nisbatan turg‘unlik paydo bo‘lishi bilan birga yangi o‘zgargan muhitga nisbatan keng yoki tor donozologik reaksiya javoblari hosil bo‘lsa, unda to‘liq o‘zgarish yoki chala o‘zgarish bilan ro‘y beradigan moslashuv haqida gapirish mumkin. Adaptatsiya muammosi nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Ma’lumki, jamiyatda adaptatsiya aholining ma’lum bir geografik joydan ikkinchi joyiga migratsiya - ko‘chib o‘tish jarayonlarida namoyon bo‘ladi. Masalan, adaptatsiya jarayonining idora etilishi va undan to‘g‘ri foydalana olish taktikasini ishlab chiqish ayniqsa turli yoshdagi va toifali aholini sovuq yoki issiq iqlimli sharoitning o‘zgartirishi, yuqori va stressor yuklamalarga moslashuvida ayniqsa katta ahamiyatga ega. Adaptatsiya jarayoni rivojlanishida ikkita bosqich tafovut qilinadi: oldingi bosqich – “tez vaqtli adaptatsiya” yoki takomillashmagan bosqich deb nomlanadi. Keyingi bosqich – “uzoq vaqtli yoki takomillashgan adaptatsiya” deyiladi.

Boshlang‘ich bosqichda ma’lum qo‘zg‘atuvchi omil ta’sirida oldin hosil bo‘lgan tayyor fiziologik mexanizmlar orqali adaptatsiya reaksiyasi kelib chiqadi. Tez vaqtli adaptatsiyaning ko‘rinishlaridan misol tariqasida hayvonning og‘riqqa javoban qochishi, sovuqqa nisbatan tanadan issiqlik ajralishi, havoda kislorod yetishmasligiga o‘pkada ventilatsiyaning tezlashishi, yurakning minutli hajmini oshishini ko‘rsatish mumkin. Bu bosqichdagi adaptatsiyaning xususiyatlaridan biri – bu organizmda mavjud bo‘lgan zaxiralarining sarflanishi. Masalan, mashqlanmagan va jismoniy tayyorgarligi bo‘lmagan odam yugurayotganida barcha a’zolarining ishi maksimal darajadagi fiziologik imkoniyatlarining sarf qilishini talab qiladi. Natijada adaptatsiya qisqa vaqt mobaynida barcha tizimlari va a’zolaming katta hajmli ish bajarilishini majbur qilishi natijasida chala yoki takomillashmagan adaptatsiyani rivojlantiradi. Uzoq vaqtli adaptatsiyaning hosil bo‘lshi uchun tashqi yoki ichki muhit omillari organizmga o‘z ta’sirini uzoq vaqt davomida va birin-ketin takrorlanishi orqali asta-sekin paydo bo‘ladi. Natijada organizmda qisqa muddatli adaptatsiyaning bir necha marta takrorlanishi natijasida miqdoriy ko‘rsatkichlaming yangi sifat ko‘rsatkichlarga aylanishi kuzatiladi.

Demak, organizm adaptatsiyalashmagan holdan adaptatsiyalashgan holga o‘tadi va yangi sifatga ega bo‘ladi. Qisqa muddatli adaptatsiyadan so‘ng uzoq muddatli adaptatsiyaning rivojlanishi hayotning davomiyligini, yangi yashash muhitlarining egallashini, natijada yashash arealining kengayishini, insonning esa jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarga moslashuvini ta’minlaydi. Kompensatsiya – moslashuv jarayonlari natijasida shakllangan bo‘lib, bunday moslashuv yo‘li uchun hujayralaming ichki tuzilishida gipertrofiya va giperplaziya hodisaning ro‘y berishi kuzatiladi.

Organizmning reaktivlik doirasi qanchalik keng boisa, u xavfli omillar ta'siridan shunchalik ishonchli muhofazalangan bo'ladi. Organizmining funksional holatining asosiy tizimlarda zaxiralaming mavjudligi bilan belgilanadi, asosiy funksional tizimlaming "zaxiradagi quvvati yig'indisi" faqat salomatlikning holatinigina tavsiflab qolmay, insonning kasallikka munosabatini ham belgilaydi. Organizmning zaxiradagi imkoniyatlari salomatlikning ko'rsatkichlaridan biri hisoblanib, insonning yashash qobiliyatini ham ko'rsatadi. Ulaming ahamiyati, ayniqsa, tashqi muhitdagi o'zgarishlar vaqtida, tanglik va tanglikka yaqin vaziyatlarda, u yoki bu kasalliklaming rivojlanishi vaqtida, keksayish jarayonida ortadi. Insonning zaxiradagi imkoniyatlari konsepsiyasi organizmga tarixan ato etilgan obyektiv imkoniyatlarga tayanadi.

Sog'lom kishi katta hajmli jismoniy ish bajarish bilan bog'liq hayot faoliyati jarayonida tabiiy zaxira hisobiga funksiyalaming yanada maqbullashishi yuz beradi, faol harakatchanlik hattoki inson genomini ham o'zgartirish qobiliyatiga ega. Demak, adaptatsiya muammosini yechish – bu organizmning nafaqat jismoniy yuklamalarga moslashuv jarayonlarining xususiyatlarini o'rganishdir, balki adaptatsion imkoniyatlami hisobga olgan taqdirda mashqlanish jarayonini tashkil etish, balki turli stressor vaziyatlaming ta'siri orqali inson salomatligiga ham ta'sirini tahlil qilish mumkin. Mazkur muammoning yechimi insonning imkoniyatlarini baholashga yangicha yondoshish uchun sharoit yaratadi, kishilami bolaligidan va butun ongli hayoti davomida ta'lim va jismoniy tarbiya berish jarayonlari samaradorligini oshirishga olib keladi.

Tadqiqot natijalari sportchilarda adaptatsiya jarayoni murakkab fiziologik va biologik mexanizmlarga asoslanganini ko'rsatadi. Jismoniy faollik davomida organizmning energiya sarfi va fiziologik tizimlarining moslashuv darajasi sport natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Fiziologik tizimlar: yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining moslashuvi sportchilarning umumiy chidamliligini oshiradi.

Biokimyoviy mexanizmlar: kortizolning pasayishi va testosteronning oshishi stressga chidamlilik va mushak massasi o'sishini ta'minlaydi.

Amaliy ahamiyat: bu tadqiqot natijalari mashg'ulot jarayonini shaxsiylashtirishda qo'llanilishi mumkin.

Ma'lum bir omil ta'sirida muskullar tomonidan ma'lum kuch va quvvatga ega bo'lgan ish bajariladi. Jismoniy yuklamalar ta'sirida turli holat va harakatlar bajarilishida nafaqat tayanch-harakat apparati ishtirok etadi, balki struktur o'zgarishlar bir qancha morfo-funksional tizimlarda ro'y beradi, chunki organism ta'sirotlarga yaxlit tizim sifatida javob beradi. Bir tizimda paydo bo'lgan o'zgarishlar boshqa tizimlarda ham o'zgarishlami vujudga keltiradi. Masalan, odam organizmi yaxlit tizim sifatida ta'sirotlarga berayotgan javobi ikkita muhim vazifani bajarishga yo'naltirilgan.

Birinchidan, muskullar faoliyatini ta'minlash bo'lsa, ikkinchidan, ichki muhit sharoitining barqarorligini yoki gomeostazini tiklashdir. Ma'lumki, muskullar faoliyati muayyan funksional tizim orqali ta'minlanadi. Bu jarayonlaming ro'y berishi neyrogen va gormonal mexanizmlar yordamida boshqariladi. Muskul ishining bajarilishi to'g'risidagi axborotga javoban neyrogen boshqarish markazidan harakat reaksiyasiga javoban qon aylanish, nafas olish va funksional tizimini tashkil etuvchi boshqa komponentlar o'z ishini bajarishga tayyor bo'lishini ta'minlaydi. Bir vaqtning o'zida gipotalamo-gipofizar va simpatiko-adrenal tizimlaming faollashuvi gormonal mexanizmlar orqali boshqariladi. Bu zanjiming faoliyati tufayli adaptatsion jarayon idora etiladi. Natijada, organizmda stress-reaksiya kelib chiqadi va unga javoban a'zo, to'qima, hujayra va

molekular darajalardagi faoliyat faollashadi. Bu jarayonlaming ketma-ket ro‘y berishi tufayli adaptatsiya rivojlanishida 4 xil bosqich farqlanadi.

Sportda adaptatsiya jarayoni murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, organizmning tashqi muhit sharoitlariga moslashishini ta’minlaydi. Ushbu tadqiqotda jismoniy va biologik mexanizmlar orqali sportchilarning jismoniy yuklamalarga moslashuv jarayoni batafsil o‘rganildi. Quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

Fiziologik moslashuv: yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining yaxshilanishi sportchilarning aerob va anaerob yuklamalarni samarali qabul qilish qobiliyatini oshirdi. Yurak urish tezligi va nafas olish tezligining pasayishi kisloroddan foydalanish samaradorligini oshirganini ko‘rsatdi.

Biokimyoviy o‘zgarishlar: laktat darajasining pasayishi va gormonlar (kortizol va testosteron) muvozanatining yaxshilanishi sportchilarning yuklamalarga chidamliligini oshirishda muhim rol o‘ynadi. Bu jarayon energiya sarfini samarali boshqarishga va stressni kamaytirishga imkon berdi.

Jismoniy ko‘rsatkichlar: sportchilarning maksimal kuch, tezlik va chidamlilik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshdi. Bu ularning jismoniy imkoniyatlarini kengaytirganini va mashg‘ulot dasturining samaradorligini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalari mashg‘ulot dasturlarini shaxsiylashtirish, jarohatlardan himoyalanishni ta’minlash va tiklanish jarayonlarini tezlashtirish uchun qo‘llanilishi mumkin.

Sportchilarning fiziologik va biokimyoviy ko‘rsatkichlarini doimiy kuzatib borish orqali mashg‘ulotlar samaradorligini oshirish.

Adaptatsiya jarayonlarini tezlashtirish uchun muvozanatli oziqlanish va tiklanish strategiyalarini qo‘llash.

Turli yosh va tajriba darajasidagi sportchilar uchun individual mashg‘ulot rejimlarini ishlab chiqish.

Foydalangan adabiyotlar

1. Cattell R. B. (1965). The scientific analysis of personality. New York: Penguin.

2. Иваницкий М.Ф. Анатомия человека-М.: ”Человек“.2011

3. Wilmore J. H., & Costill, D. L. (2004). Physiology of Sport and Exercise. Human Kinetics.

4. Platonov V. N. (2004). Adaptatsiya organizma sportsmena k fizicheskim nagruzkam. Moscow: Physical Culture and Sports Publishing.

5. Bompa T. O., & Carrera, M. C. (2015). Periodization Training for Sports. Human Kinetics.

6. Nishonboev K. N., Xamraeva F.A., Eshonkulov O.E. - Tibbiyot genetikasi. - T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi nashriyot, 2000.

7. Safarova D.D. - Odam anatomiyasi (I jild). Darslik. T.: «O‘zDJTI nashriyot matbaa»: 2005.

8. Verkhoshansky Y. V. (1998). Special Strength Training: A Practical Manual for Coaches. Sportivny Press.

9. Kraemer W. J., & Ratamess N. A. (2004). “Hormonal responses and adaptations to resistance exercise and training.” Sports Medicine, 34(10), 339–361.

10. Achten J., & Jeukendrup, A. E. (2003). “Maximal fat oxidation during exercise in trained men.” International Journal of Sports Medicine, 24(8), 603–608.

Mirolim XUDAYBERDIYEV,
T.N.Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi Milliy instituti tayanch doktoranti

TASVIRIY SAN'AT TA'LIMI YO'NALISHI TALABALARINING KOMPOZITSION BADIIY-ESTETIK DIDINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA TARBIYALASHNING MAZMUNI

Annotatsiya

Maqolada Respublikamizda raqamli texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilish jarayoni kuchayib, bu tendensiya tasviriy san'atni o'qitishda ham namoyon bo'lishi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, mamalakatimiz olimlari xorijiy yutuqlarni o'rganib, milliy ta'lim tizimi sharoitida ularni joriy etish ustida tadqiqotlar olib boriishi va raqamli texnologiyalar vositasida tasviriy san'at ta'limi yo'nalishi talabalarining badiiy estetik didini tarbiyalashning mazmuni haqida so'z boradi.

Tayanch so'zlar. Tarbiya, badiiy-estetik did, san'at, ijod, kompozitsiya, raqamli texnologiya, xorijiy tajriba.

В статье говорится, что в нашей республике усиливается процесс интеграции цифровых технологий в образование, и эта тенденция проявляется и в преподавании изобразительного искусства. Также речь идет о том, что ученые нашей страны изучают зарубежные достижения и проводят исследования по их внедрению в условиях национальной системы образования, а также о содержании воспитания художественно-эстетического вкуса студентов направления образования изобразительное искусство посредством цифровых технологий.

Ключевые слова. Образование, художественно-эстетический вкус, искусство, творчество, композиция, цифровые технологии, зарубежный опыт.

The article discusses the intensification of the process of integrating digital technologies into education in our republic, and this trend is also reflected in the teaching of fine arts. Also, the study of foreign achievements by scientists of our country and the conduct of research on their implementation in the context of the national education system, as well as the content of educating the artistic and aesthetic taste of students in the field of fine arts education through digital technologies, will be discussed.

Key words. Education, artistic and aesthetic taste, art, creativity, composition, digital technology, foreign experience.

Xorijda talabalarning badiiy-estetik didini shakllantirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar xilma-xil yondashuvlarni qamrab oladi. An'anaviy g'arbiy san'at ta'limi nazariyasida badiiy-estetik did asosan san'at asarlarini qadrlash va kompozitsion yechimlarni tushuna olish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Masalan, amerikalik pedagog olim Elliot V. Eisner san'at ta'limida hissiy tajriba va estetik idrokning o'rni muhimligini ta'kidlagan edi . Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda esa raqamli texnologiyalarning kirib kelishi bilan mazkur sohada yangi izlanishlar paydo bo'ldi. Xususan, Xitoy olimi Y. Zhao o'z tadqiqotida an'anaviy tasviriy san'at ta'limining asosiy maqsadi talabalarni "badiiy did, ijodiy fikrlash va hunarmandchilik ko'nikmalariga ega

bo‘lishga yo‘naltirilganini qayd etadi . Biroq raqamli axborot texnologiyalari va sun’iy intellekt asrida san’at ta’limi modelini tubdan qayta ko‘rib chiqish zarurligi ko‘rsatilgan: endilikda ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va innovatsion tafakkurni integratsiya qilish, talabalarda raqamli ko‘nikmalar va fanlararo kompetensiyalarni shakllantirish talab etiladi. Bu shuni anglatadiki, xorijiy tajribada kompozitsion estetik didni shakllantirish masalasi bugun integrativ yondashuv – ya’ni an’anaviy estetik tarbiya tamoyillarini zamonaviy raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirish orqali hal etilmoqda.

So‘nggi yillarda virtual haqiqat (VR) va qo‘shilgan haqiqat (AR) texnologiyalarining estetik tarbiyadagi samaradorligi ham xorijiy tadqiqotlarda o‘rganilmoqda. Masalan, Zhou va Li tomonidan 2024-yilda o‘tkazilgan tadqiqotda talabalar muzey eksponatlarini VR/AR yordamida tomosha qilganda estetik tajribani sezilarli darajada chuqurroq his etishgani aniqlangan. Ushbu tadqiqotda Pekin Saroy muzeyiga an’anaviy tarzda tashrif buyurgan nazorat guruhi bilan VR/AR orqali raqamli ekskursiya qilgan eksperimental guruh solishtirilib, raqamli muhitdagi estetik tajriba an’anaviy muhitdagidan yuqori ekani ko‘rsatildi. Bu kabi xorijiy ishlar raqamli vositalar estetik didni shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ilmiy asoslamoqda. VR/AR texnologiyalari talabalarga san’at asarlarini interfaol va immersiv o‘rganish imkonini beradi, natijada ularning san’atni idrok etish va baholash ko‘nikmalarini boyitadi.

Yevropa va AQSh ta’lim tizimida san’at va estetik tarbiyani raqamli davrga moslashtirishga intilishlar kuzatilmoqda. Masalan, Buyuk Britaniya va AQShda “Media Arts Education” (mediata’lim) konsepsiyasi rivojlanib, unda o‘quvchilarning raqamli media orqali vizual savodxonligini va estetik didini oshirish maqsad qilingan. Shuningdek, fransuz olimlari san’at estetikasi va raqamli madaniyat bog‘liqligini o‘rganib, raqamli san’at turlari (digital art) orqali talabalar didini shakllantirish metodikasi ustida ishlashgan.

Umuman olganda, xorijiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar talabalarning badiiy-estetik didini shakllantirishning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. An’anaviy estetik ta’lim tamoyillari (Kompozitsiyani o‘rgatish, muzeylarga olib borish, asar tahlili va badiiy ijod) endi raqamli vositalar bilan boyitilmoqda. Masalan, onlayn platformalarda san’at galereyalari yaratilmoqda, virtual muzey darslari o‘tilmoqda, talabalar grafik dasturlar yordamida kompozitsiya va rang uyg‘unligini mashq qilishmoqda. Jahon tajribasida yetakchi tadqiqotchilar (masalan, K.Freedman, P.Duncum va boshqalar) ta’kidlaydilar: raqamli davrda san’at ta’limi nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki vizual madaniyat va estetik didni ham shakllantirishi zarur. Demak, xorijda shakllangan ilmiy-amaliy baza bizning mavzuni yoritish uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

MDH davlatlari, xususan Rossiya ilmiy maktabida, badiiy-estetik did tushunchasiga doimo katta e’tibor qaratib kelingan. Sovet davridan boshlab estetik tarbiya davlat ta’lim tizimining muhim yo‘nalishi bo‘lib, bu borada A.V.Bakushinskiy , B.M.Nemenskiy kabi san’atshunos-pedagoglar nazariy asarlar yaratgan. Ular badiiy didni tarbiyalashni shaxsni har tomonlama kamol toptirishning asosiy omillaridan biri deb bilishgan. Masalan, Sovet pedagogikasida “художественный вкус” (badiiy did) atamasi bilan san’at asarlarining go‘zalligini farqlash, ulardan estetik zavq ola bilish qobiliyati tushuntirilgan va bu qobiliyat faqat yaxshi namunalarga takror-takror murojaat qilish va ularni tahlil qilish orqali shakllanishi qayd etilgan. Bu ilmiy an’ana mustaqil MDH davlatlarida ham davom etib, o‘quvchilarda estetik didni shakllantirish metodikasi rivojlantirildi.

Ba’zi tadqiqotlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri raqamli texnologiyalar talabalarning badiiy didiga ta’sirini o‘rgangan. Jumladan, Podyanova E.V. nomzodlik dissertatsiyasida pedagogika universiteti talabalari orasida badiiy did rivojlanishini tekshirish va unga san’atshunoslik axborotlarini raqamli tarzda yetkazish usullari tahlil qilingan . Ushbu ishlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli resurslar orqali ko‘rgazmali materiallar hajmining ortishi talabalarning badiiy idrokini boyitadi, ammo shu bilan birga ularning diqqatini jamlash, tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga e’tibor berish lozim.

Tanqidiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, MDH hududida ilgari surilgan yutuqlar – masalan, virtual muzey darslari, multimediali elektron darsliklar va grafik treninglar – talabalarning kompozitsion didini tarbiyalashda samarali deb topilmoqda. Bir vaqtning o‘zida muammoli jihatlar ham bor: ba’zi maktablarda texnik jihozlanish pastligi, o‘qituvchilarning AKT kompetensiyasi yetarli emasligi, elektron kontentning sifat va mazmun jihatidan to‘liq mukammal emasligi kuzatiladi. Ammo umumiy tendensiya ijobiy – raqamli pedagogika estetik tarbiyada ham muhim o‘rin egallay boshladi. Masalan, Rossiyada qabul qilingan Federal o‘quv dasturlari standartlarida (FO‘DS) AXT vositalaridan foydalangan holda o‘quvchilarda san’atga qiziqish va estetik hissiyotlar uyg‘otish vazifasi belgilangan. Shuningdek, “Estetik didni shakllantirish – shaxs tarbiyasining ajralmas qismi” degan g‘oya postsovet hududida hamon dolzarb bo‘lib, u zamonaviy texnologik vositalar bilan boyitilib kelinmoqda.

So‘nggi yillarda Respublikamizda ham raqamli texnologiyalarni ta’limga integratsiya qilish jarayoni kuchayib, bu tendensiya tasviriy san’atni o‘qitishda ham namoyon bo‘lmoqda. Mamalakatimiz olimlari xorijiy yutuqlarni o‘rganib, milliy ta’lim tizimi sharoitida ularni joriy etish ustida tadqiqotlar olib bormoqda. Masalan, A. Isaqov (2023) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda 2000–2021-yillar oralig‘ida dunyoda san’at ta’limida raqamli yondashuvlar bo‘yicha yetakchi ilmiy ishlanmalar tahlil qilingan . Muallif O‘zbekiston ta’lim tizimida tasviriy san’atni o‘qitish jarayonini zamon talablari asosida modernizatsiya qilish zarurligini, xususan, o‘quv dasturlarini zamonaviy yondashuvlar asosida yangilash va raqamli texnologiyalardagi yutuqlarni o‘quv rejasiga tatbiq etish lozimligini ta’kidlaydi. Tadqiqotda so‘nggi yigirma yillikda dunyoda ilgari surilgan vizual san’at ta’limi yo‘nalishlari, tendensiyalari sarhisob qilinib, O‘zbekiston kontekstida qaysi raqamli ilovalar va vositalar samara berishi tahlil etilgan. Xususan, muallif O‘zbekiston ta’lim tizimida foydalanish mumkin bo‘lgan raqamli grafik dasturlar, virtual galereyalar, elektron o‘yin elementlari haqida xulosa bergan va ularning ta’limiy jarayonga ta’sirini ko‘rsatgan.

O‘zbekistonda tasviriy san’at bo‘yicha elektron resurslar yaratilishiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Masalan, oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari tomonidan “Tasviriy san’at” fanidan elektron darsliklar yaratilmoqda, ularga milliy musavvirlarimiz (K.Behzod, Usto Momin, Chingiz Ahmarov va b.q.) asarlari, fotosuratlar, virtual 3D modellar kiritilmoqda. Bu elektron darsliklar an’anaviy matnli material bilan birga interaktiv topshiriqlar, testlar, video darslarni ham o‘z ichiga oladi. Shuningdek, milliy san’atga oid virtual ko‘rgazmalar tashkil etilayotgani kuzatiladi. 2020–2023-yillarda O‘zbekiston muzeylarining onlayn platformalari yaratilib, virtual turlar yo‘lga qo‘yildi. Xususan, Abdulla Qodiriy uy-muzeyi, Amaliy san’at muzeyi, Temuriylar tarixi muzeyi kabi ko‘plab maskanlarga 360° virtual ekskursiyalarni elektron qurilmalar orqali amalga oshirish mumkin bo‘ldi. Bu esa o‘quvchilarning milliy boyliklardan bahramand bo‘lishini osonlashtirib, ularda madaniy merosga hurmat va estetik didni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Ilg‘or o‘zbek tadqiqotchilari qatorida X.X.Muratov (2024)ni ham qayd etish lozim. U o‘z maqolasida O‘zbekistonda san’at ta’limiga raqamli texnologiyalarni joriy etishning afzallik va cheklovlarini tahlil qilgan . Muratovning xulosalariga ko‘ra, raqamli vositalar ta’lim jarayonini boyitib, talabalarning ijodiy izlanish imkoniyatlarini kengaytiradi, ammo ayni paytda ayrim texnik va metodik muammolar hal etilmasa, bu jarayon samarasi past bo‘lishi mumkin. Masalan, muallif texnik infratuzilma (kompyuterlar, internet tezligi) bilan bog‘liq cheklovlar, o‘qituvchilarning tayyorgarligi kabi omillarni qayd etadi. Shunday bo‘lsa-da, umumiy tendensiya ijobiy: “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida maktab va oliy ta’limda raqamli pedagogika rivojlanmoqda. Bugungi kunda ba’zi maktablarda “Raqamli tasviriy san’at” to‘garaklari yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, ularda bolalar planshet va kompyuterlarda rasm chizishni, dizayn asoslarini o‘rganishmoqda.

Milliy tadqiqotlarda xalq rassomchilik maktabi an’analarini raqamli texnologiyalar orqali yetkazish masalasi alohida o‘rin oladi. Jumladan, dostonlar, milliy qahramonlar obrazini tasvirlash bo‘yicha raqamli ilovalar, o‘yinlar yaratilayotgani haqida ma’lumotlar mavjud. Bular orqali talabalar bir vaqtning o‘zida milliy tasviriy san’atimiz namunalari bilan tanishib, ularning kompozitsion va estetik xususiyatlarini o‘rganadilar. Masalan, Alisher Navoiy g‘azallariga chizilgan miniatyuralar asosida yaratilgan interaktiv elektron albom talabalar uchun qiziqarli manba bo‘lib, milliy miniatyura san’ati estetikasini anglashga yordam beradi. Shuningdek, O‘zbekiston Badiiy akademiyasi qoshida raqamli san’at laboratoriyalari tashkil etilib, ularda yosh rassomlar grafik planshetlar yordamida milliy mavzularda ijod qilishni o‘rganishmoqda.

Umuman olganda, O‘zbekistonda ushbu mavzu bo‘yicha ilmiy izlanishlar endigina yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy mentallitet va qadriyatlarimiz bilan uyg‘unlashtirishga intilish seziladi. Mazkur maqola tadqiqoti uchun O‘zbekistondagi tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazmunan boy, milliy ruhga ega bo‘lgan estetik tarbiyani zamonaviy raqamli ko‘rinishlarda taqdim etish konsepsiyasi paydo bo‘lgan.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, raqamli texnologiyalar yordamida talabalarning kompozitsion badiiy-estetik didini tarbiyalash – bu zamon talabi bilan uyg‘unlashgan, xalqimizning boy san’at merosini yangi avlodga yetkazishga xizmat qiluvchi, nazariy va amaliy jihatdan puxta asoslangan yo‘nalishdir. Ushbu dissertatsiya doirasida ishlab chiqilgan mazmun va strukturaviy model esa pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvni tatbiq etishga qaratilgan qimmatli vosita bo‘lib, uni amaliyotga joriy etish orqali biz kelajak avlodning ham raqamli, ham estetik savodxonligi yuqori bo‘lishini ta’minlashga munosib hissa qo‘sha olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Weiru Zhang1,a, Wanjun Li1,b, Yunmengru Wu1,c,*, Yi Liu1,d, Xiaorui Zhang,e, Anping Cheng1,f. Proceedings of 3rd International Conference on Interdisciplinary Humanities and Communication Studies DOI: 10.54254/2753-7064/52/2024.18500

2. Подъянова Светлана Михайловна. Развитие художественного вкуса студентов педагогического вуза. диссертации и автореферата по ВАК РФ 13.00.08, кандидат педагогических наук. 2004. Ст-185

3. Isakov Abduvokhid (2021). Tasviriy san’at fanini o’qitish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning amaliyotdagi holati. Общество и инновации.

Hamida VALIYEVA,
Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti mustaqil tadqiqotchisi, Toshkent davlat transport universiteti "Jismoniy tarbiya va sport kafedrasi" assistenti

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA DIREKTORNING IMIDJ MENEJMENT SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya

Maktabgacha ta'lim tashkilotining milliy imidjini boshqarishdagi direktorning imidj menejment salohiyatini takomillashtirish O'zbekiston ta'lim sharoitida katta ahamiyatga ega. Bu, ta'lim sifatini oshirish, jamiyatdagi ishonchni mustahkamlash, milliy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga joriy etish va maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga moslashtirish imkonini beradi.

Tayanch so'zlar. Imidj, menejment, maktabgacha ta'lim tashkiloti, ta'lim,milliy qadriyat, milliy imidj,zamonaviy.

Повышение имиджевого потенциала директора в управлении национальным имиджем дошкольной образовательной организации имеет большое значение в образовательной среде Узбекистана. Это позволит повысить качество образования, укрепить доверие в обществе, внедрить национальные ценности в образовательный процесс, адаптировать систему дошкольного образования к современным требованиям.

Ключевые слова: имидж, управление, дошкольная образовательная организация, образование, национальная ценность, национальный имидж, современный.

Increasing the image potential of the director in managing the national image of the preschool educational organization is of great importance in the educational environment of Uzbekistan. This will improve the quality of education, strengthen trust in society, introduce national values into the educational process, and adapt the preschool education system to modern requirements.

Key words. image, management, preschool educational organization, education, national value, national image, modern.

Ta'lim tashkilotining milliy imidjini boshqarishdagi direktorning imidj menejment salohiyatini takomillashtirish O'zbekiston ta'lim sharoitida katta ahamiyatga ega. Bu, ta'lim sifatini oshirish, jamiyatdagi ishonchni mustahkamlash, milliy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga joriy etish va maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga moslashtirish imkonini beradi. Direktorning yuqori imidj menejment salohiyati yordamida ta'lim tizimida islohotlarni amalga oshirish, innovatsiyalarni qo'llash va pedagogik metodlarni takomillashtirish orqali maktabgacha ta'lim tashkilotlarining nufuzsini oshirish mumkin. Bu nafaqat ta'lim sifatini yaxshilash, balki milliy imidjni ham mustahkamlashga yordam beradi.

Bo'riyev X.K. tadqiqotlarida "direktorning menejment kompetensiyalari, jumladan, strategik rejalashtirish, jamoani boshqarish, pedagogik faoliyatni nazorat qilish va maktabgacha ta'limning me'yorlariga rioya qilish orqali tashkilotning muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. U, shuningdek,

direktorlarning pedagogik kengash va boshqa ma’muriy organlar bilan hamkorlikda ta’lim jarayonini monitoring qilish, ta’lim tizimining innovatsion yondashuvlarini amalga oshirish, bolalar huquqlarini himoya qilish va ta’limni jamiyat ehtiyojlariga moslashtirishda yetakchi rol o‘ynashini alohida qayd etadi”.

Milliy imidjni boshqarish, o‘z navbatida, maktabgacha ta’lim tashkilotining muvaffaqiyatli ishlashini ta’minlashda muhim omil bo‘lib, direktorning imidj menejment salohiyati orqali amalga oshiriladi. Maktabgacha ta’lim tizimining milliy imidji, uning sifatini va davlatdagi ta’lim tizimiga bo‘lgan ishonchni oshiradi. Milliy imidjni boshqarishning ahamiyati, direktorning maktabgacha ta’lim tizimining ta’lim, tarbiya, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni shakllantirishda o‘zining yuqori kompetentligi va professional yondashuvini qo‘llashi bilan bog‘liqdir. Direktorning imidj menejment salohiyati, ta’lim jarayonini innovatsion yondashuvlar orqali tashkil etishda, milliy va xalqaro me’yorlar asosida bolalarga sifatli ta’lim berishga imkon yaratadi, natijada maktabgacha ta’lim tizimining imidji yanada mustahkamlanadi.

Shu bilan birga, direktorning imidj menejment salohiyatini mustahkamlanishi va milliy imidjni boshqarishning samarali amalga oshirilishi, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashishiga, ta’lim sifatining yaxshilanishiga, pedagogik innovatsiyalarni joriy etishga va jamiyat oldida maktabgacha ta’lim tizimining ijobiy imidjini yaratishga yordam beradi.

Kalmuratov T.N. “ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkiliy va moliyaviy ta’minlash, boshqaruvchi va boshqariluvchi pog‘onalar hamda hamkor tashkilotlar o‘rtasida ijobiy munosabatlarni o‘rnatish, faoliyat yo‘nalishlarini muvofiqlashtirish, xodimlarni tanlash va joy-joyiga qo‘yish bevosita direktorning boshqaruv kompetensiyalariga bog‘liqdir” deydi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti direktorining imidj menejment salohiyatini takomillashtirish pedagogik shart-sharoitlarini pedagogik va menejment sohasidagi olimlar nuqtayi nazaridan metodologik tahlil qilishda, bir nechta asosiy yondashuvlar ko‘rib chiqamiz.

Paul Hersey va Ken Blanchardning vaziyatga qarab boshqaruv nazariyasiga ko‘ra, har bir direktor o‘zining menejment yondashuvlarini xodimlarning malakasi va ehtiyojlariga qarab moslashtirishi kerak. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida direktorlar pedagogik jamoaning individual ehtiyojlarini hisobga olishlari lozim. Bu, direktorning jamoani boshqarish va motivatsiya qilishda, shuningdek, xodimlarning kasbiy malakasini oshirishda samarali bo‘lishiga yordam beradi. Bu metodologiya direktorning pedagogik faoliyatni nazorat qilish, xodimlarning rivojlanishini kuzatish va ularga kerakli yordam ko‘rsatish imkoniyatini yaratadi.

Shunday qilib, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida direktorning imidj menejment salohiyatini takomillashtirish pedagogik shart-sharoitlari olimlarning metodologik nazariyalari asosida tashkil etilishi lozim. Har bir nazariya direktorning pedagogik faoliyatni boshqarishdagi rolini, o‘zgarishlarni amalga oshirishdagi yondashuvlarni va jamoani samarali boshqarishdagi ehtiyojlarni hisobga olishni ta’kidlaydi.

Bugungi kunda “In-demand skills” – ya’ni, bozor talabiga mos imidj menejment salohiyati muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bular qatoriga strategik rejalashtirish, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish, liderlik, innovatsion boshqaruv, jamoani samarali boshqarish, shuningdek, raqamli texnologiyalarni qo‘llash bilan bog‘liq qobiliyatlar kiradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotining milliy imidjini shakllantirishda direktorning ushbu ko‘nikmalari, xususan, strategik va tizimli yondashuvlari orqali jamoatchilik e’tiborini qozonish, ta’lim sifatini oshirish, pedagogik jamoaning malakasini rivojlantirish va ta’lim jarayonining innovatsion usullarini joriy etishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli,

direktorning boshqaruv ko‘nikmalarini takomillashtirishni nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish hozirgi ta’lim tizimining strategik maqsadlariga mos keladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotining milliy imidjini takomillashtirishda imidj yaratish vositalarini quyidagicha ta’riflash mumkin:

Verbalizatsiya texnologiyasi – maktabgacha ta’lim tashkilotining faoliyatini tasvirlashda verbalizatsiya texnologiyasi yordamida tashkilotning ta’lim jarayonini, pedagogik yondashuvlarini va yutuqlarini aniq va samarali ifodalash muhimdir. Bu orqali ota-onalar va jamiyat uchun maktabgacha ta’lim tashkilotining sifatli xizmatlari va o‘quv jarayoni yaxshiroq tushuntiriladi.

Joylashtirish texnologiyasi – tashkilotning ta’lim tizimi va resurslarini maqsadli auditoriyaga to‘g‘ri joylashtirish orqali uning ijobiy imidji yaratish mumkin. Maktabgacha ta’lim tashkilotini ijtimoiy tarmoqlarda va ommaviy axborot vositalarida samarali joylashtirish, ota-onalar va jamiyatni tashkilotning o‘ziga xos xususiyatlari va xizmatlariga qiziqtirishga yordam beradi.

Manipulyatsiya texnologiyasi – maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘z faoliyatida pedagogik jarayonlarni yanada samarali qilish uchun manipulyatsiyadan foydalanishi mumkin. Bu, masalan, bolalarning muvaffaqiyatlarini yoki tashkilotning yangiliklarini alohida e’tiborga olish orqali jamoatchilikning e’tiborini o‘ziga qaratadi.

Mifologiklashtirish texnologiyasi – maktabgacha ta’lim tashkilotining imidjini yaratishda mifologiklashtirish orqali ota-onalar va jamoat uchun tashkilotning muvaffaqiyatli pedagogik an’analari va tarixiy merosini yorqin va ijobiy tarzda taqdim etish mumkin. Bu texnologiya yordamida tashkilotning nufuzsi mustahkamlanadi.

Emotsionalizatsiya texnologiyasi – tashkilotning faoliyatini ta’riflashda hissiy zaryadlangan ma’lumotlar yordamida ota-onalar va jamiyat bilan chuqurroq aloqalar o‘rnatish mumkin. Maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘zining pedagogik muvaffaqiyatlarini va xizmatlarini emotsional jihatdan boyitilgan tarzda taqdim etib, ta’lim sifatining yuqori ekanligini namoyish qiladi.

Milliy imidj yaratish jarayonida direktor zamonaviy ko‘nikmalarni o‘zlashtirib, ilg‘or texnologiyalarni va metodologiyalarni to‘g‘ri qo‘llashi kerak. Shu bilan birga, ijtimoiy, pedagogik, kommunikatsion va texnologik vositalarni uyg‘unlashtirish orqali maktabgacha ta’lim tashkilotining brendini mustahkamlash mumkin. Bu jarayonlarning har biri o‘zaro bog‘liq bo‘lib, tashkilotning ichki va tashqi samaradorligini oshirishga, shuningdek, uning milliy imidjini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bo‘riyev X.K. (2024). Malaka oshirish tizimida maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktorlarining huquqiy kompetensiyalarini rivojlantirish.

2. Darling-Hammond L.** (2020). The Future of Teaching: Professionalism and Pedagogical Innovations. *Teachers College Press.

3. Ganiev I.R. (2020). Direktorlikning ijtimoiy-psixologik jihatlari va kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: O‘zbekiston Ta’limi.

4. Hattie J. (2017). Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning. Routledge.

Gavxar XUSHIYEVA,
Guliston davlat universiteti, tayanch doktoran

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TARIXIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MUAMMOLARI

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchilarida tarixiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish muammolari haqida fikr yurilgan. Shuningdek, ushbu yoshdagi bolalarda tarixiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning dolzarbligi, yoshga doir xususiyatlariga bog‘liq holda shakllantirish usul va tavsiyalari bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar. Maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchilari, maktabgacha ta’lim bosqichi, tarixiy fikrlash, uzluksiz ta’lim, tarixiy fikrlash, “Ilk qadam” va “Ilm yo`li” dasturlari, milliy urf-odatlar, an’analar, bolalar tarbiyasi.

В статье рассматриваются проблемы формирования навыков исторического мышления у воспитанников дошкольного образования. Также изложена актуальность формирования навыков исторического мышления у детей данного возраста, методы и рекомендации формирования в зависимости от возрастных особенностей.

Ключевые слова. Воспитанники дошкольного образования, этапы дошкольного образования, историческое мышление, непрерывное образование, историческое мышление, программы «Илк кадам» и «Путь науки,» национальные обычаи, традиции, воспитание детей.

The article discusses the problems of forming historical thinking skills in preschoolers. Also, the relevance of forming historical thinking skills in children of this age, methods and recommendations for their formation depending on age characteristics are described.

Key words. Preschoolers, preschool education stage, historical thinking, continuous education, historical thinking, “Ilk qadam” and “Ilm yo’li” programs, national customs, traditions, children’s upbringing

Maktabgacha ta’lim bosqichi uzluksiz ta’lim tizimining birlamchi bo‘g‘ini hisoblanadi. U har tomonlama sog‘lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash hamda maktabga tayyorlashda muhim o‘rin tutadi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimi va barkamol avlodni voyaga yetkazish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etildi.

Biroq olib borilgan tahlillar maktabgacha ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan ishlarning samaradorligi va natijalari kutilgan darajada emasligini ko‘rsatmoqda. Jumladan, maktabgacha ta’lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari sonining oshishiga va ular ko‘rsatadigan xizmatlar turlarining kengayishiga zamin yaratgan bo‘lsa-da, hali ham sohada qator dolzarb masalalar saqlanib qolmoqda.

Xususan, bolalarning maktabgacha ta’lim bilan to‘liq qamrab olinishi, maktabgacha ta’lim muassasalarini zamonaviy o‘quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan ta’minlash, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb etish, MTT (maktabgacha ta’lim tashkilotlari)ni zamonaviy qiyofaga keltirish kabi masalalarni hal etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

MTT faoliyatini takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’limdan teng

foydalanishini ta’minlash, maktabgacha ta’lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish orqali ta’lim tizimining barqarorligini oshirishga erishish maqsadida bir qator me’yoriy-huquqiy hujjatlar, jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentyabrdagi PQ-3955-sonli “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi.

Mazkur qarorda ta’lim-tarbiya jarayonini bolalarning rivojlanganlik darajasi, ularning boshlang‘ich ta’limga tayyorligi, shuningdek, ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishlarini baholash asosida takomillashtirish belgilangan. Bunda, bolalarda Vatanga muhabbat, oilaga hurmat, milliy, tarixiy va madaniy qadriyatlarga e’zoz bilan qarash, atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishga alohida e’tibor qaratish lozimligi qayd etilgan. Ushbu vazifalarni amalga oshirish esa maktabgacha ta’lim tashkilotlarining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanadi.

Shuningdek, bolalarda qiziqishni shakllantirish ularning yangi bilim va ko‘nikmalarni egallashga bo‘lgan intilishini kuchaytiradi. Qiziqish – bu bolani izlanishga, bilim olishga undovchi ichki kuchdir. Yangi bilimlar, ko‘nikma va uslublar esa ularni ijtimoiy jihatdan faol, jismonan baquvvat va qat’iyatli shaxs bo‘lishga olib keladi. Qiziqishni rivojlantirish orqali bola bilishga intiladi, o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoji ortadi. Bu esa bilimlar chuqurligini va ularning sifati oshishini ta’minlaydi.

Shu nuqtai nazardan, tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachi bolalarda qiziqishni uyg‘otish, ularni mustaqil fikrlash va izlanishga undash, turli savollar orqali ularning tafakkurini rivojlantirishda yetakchi rol o‘ynaydi. Mashhur rus pedagogi V.P. Vaxterov ta’kidlaganidek, qiziqish inson shaxsiyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatadigan omil bo‘lib, bilim olish va uni amaliyotda qo‘llash faoliyati ma’lum vaqt va izchil yondashuvni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish, pedagoglar kasbiy kompetensiyasini oshirish, bolalarning rivojlanish ehtiyojlari va qiziqishlariga mos ta’lim muhitini yaratish orqali maktabgacha ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

Bugungi rivojlangan davlatlar qatorida mamlakatimizda ham ta’lim sohasini zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish va yangilash dolzarb masalaga aylangan. Zamonaviy ta’lim tizimining bosh maqsadi – yosh avlodni nafaqat zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, balki ularning mustaqil fikrlash qobiliyati, ijobiy yondashuvi va ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirishga bo‘lgan salohiyatini shakllantirishdir.

Ta’lim oluvchilarning intellektual salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun ularga qulay va samarali o‘quv muhitini yaratish, mustaqil bilim egallash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Qo‘yilgan maqsadlarga erishishda esa, eng avvalo, yoshlarning bilim olishga bo‘lgan ichki qiziqishini uyg‘otish va uni muntazam ravnaq toptirish zarur.

Shuni ta’kidlash joizki, bilim olishga bo‘lgan qiziqish – bu shaxsning uzluksiz ta’lim olish jarayonini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir. Ushbu ichki motiv turli omillar asosida shakllanishi mumkin, biroq ular orasida eng tabiiy va barqaror shakli – bu bolalarning ma’lum bir voqea yoki hodisaga bo‘lgan tabiiy qiziqishidir. Bolalarda shunday qiziqishlar boshqalarga nisbatan ancha erta, bolalik davridayoq shakllanadi va bu holat ularda o‘zlashtirish jarayonini jadallashtiradi.

Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy ongi, dunyoqarashi va axloqiy qarashlarini kutilgan darajada shakllantirish imkonini beradi. Shu sababli bu ko‘nikmalarni shaxsda erta yoshdan, ya’ni maktabgacha davrdan boshlab rivojlantirish

ijtimoiy, pedagogik va psixologik ehtiyoj sifatida qaraladi.

Tarixiy tasavvur – inson ma’naviy kamolotining muhim omillaridan biridir. Har bir millat taraqqiyotida muayyan tarixiy voqealar va ularga ijobiy hissa qo‘shgan shaxslar milliy g‘urur va qadriyatlar tizimida alohida o‘rin egallaydi.

Tarixiy voqealarga baho berishda ularning yuzaga kelgan konkret tarixiy sharoitlari, o‘sha davrga xos bo‘lgan imkoniyat va ehtiyojlarni hisobga olish zarur. Kechagi voqealarni bugungi kun mezonlari bilan baholash mumkin bo‘lmagani kabi, har bir tarixiy voqeaning ijtimoiy ahamiyatini ham aynan o‘sha davr kontekstida tushunish lozim.

Tarixiy voqealarning ijtimoiy ahamiyatini anglash, shaxsning istiqbolga oid vazifalarni to‘g‘ri tasavvur qilish salohiyatini oshiradi. Jamiyat a’zolarida yetuk ijtimoiy va milliy ong, yuksak ma’naviy kamolot shakllanishi esa qadriyatlarning rivojlanish imkoniyatlarini kuchaytiradi hamda ularning ijtimoiy va tarbiyaviy samaradorligini ta’minlaydi.

Shu o‘rinda ta’kidlash lozimki, qadriyat va meros tushunchalari o‘zaro yaqin bo‘lsa-da, ular bir xil ma’noni bildirmaydi. Ular bir-biri bilan uzviy bog‘liq, biroq har qanday meros ham qadriyatga aylana olmaydi. Meros tushunchasining mazmuni qadriyatga nisbatan kengroq. Bundan tashqari, qadriyat faqat o‘tmishdan qolgan boylik emas, balki zamonaviy talablar, yangi ijtimoiy sharoit va imkoniyatlar asosida shakllanayotgan ijtimoiy, ma’naviy, siyosiy hodisalar ham qadriyat sifatida qaraladi.

Tarix mohiyati va uni o‘rganish jarayoni jihatidan moddiy va ma’naviy manbalarga ajratilib o‘rganiladi. Inson kuchi, aql-zakovati bilan yaratilgan tabiat go‘zalliklari, arxitektura, san’at va madaniyat yodgorliklari moddiy, ya’ni noosfera manbalar sirasiga kiradi. Qadimiy urf-odatlar, yozma bitiklar, xalq og‘zaki ijodi namunalari esa ma’naviy manbalar hisoblanadi. Moddiy va ma’naviy manbalar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ular quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

Inson yashab turgan moddiy muhit, aql-idrok va amaliy faoliyati asosida shakllangan mehnat qurollari hamda san’at asarlarida ifodalanuvchi iste’dodlar tarixiy manba sifatida qaraladi. Tabiatning inson manfaatlari asosida o‘zlashtirilgan va o‘zgartirilgan qismi ham tarixiy manbalar sirasiga kiradi.

An’analar, urf-odatlar va marosimlar orqali namoyon bo‘ladigan tarixiy qarashlar tarixiy ong va qadriyatlarning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu urf-odatlar kishilarning turmush tarzi, yurish-turishi, axloqi va odobida o‘z ifodasini topadi.

San’at asarlarini yaratishda rassom nafaqat qalam ushlagani uchun, balki tajribaga asoslangan bilim va iste’dod sohibi bo‘lgani uchun ham ulug‘ san’at namunalarini yarata oladi. Inson hayotining har bir davri va faoliyat sohasida tarixiy manbalar mavjud bo‘lib, ularning o‘ziga xos mezonlari mavjud.

Insonparvarlik g‘oyalari, demokratiya, ijtimoiy adolatga intilish, inson huquqlarini himoya qilish, milliy mustaqillik uchun kurashlarni qo‘llab-quvvatlash, do‘stlik, hamkorlik, tinchlik va atrof-muhitni asrash kabi qadriyatlar bugungi kunda muhim umuminsoniy ahamiyatga ega.

O‘zbekiston xalqlarining o‘ziga xos ma’naviy boyliklaridan biri bu – keksalarni, ota-onani hurmat qilish an’analaridir. Keksalar hayot tajribasi asosida yoshlarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsata oladigan, nasihatlari bilan hayotga yo‘l ko‘rsatuvchi insonlardir. Ularning tajribasidan foydalanish – ma’naviy kamolot sari tashlangan muhim qadamlardan biridir. Ota-onani hurmat qilish, ularning gaplariga quloq tutish yuksak insoniy qadriyat sanaladi.

Har bir xalq o‘z milliy urf-odatlaridan tashqariga chiqa olmas ekan, millat taraqqiyoti sustlashadi. Shu sababli, boshqa millatlarning qadriyatlarini o‘rganish har doim

taraqqiyotning muhim omillaridan biri bo‘lib kelgan.

O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim sohasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim sifatini oshirish va me’yoriy-huquqiy bazani mustahkamlash maqsadida qator huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish va fikrlovchi shaxs sifatida tarbiyalash pedagoglar oldidagi ustuvor vazifalardan biridir.

Ta’lim sifatini oshirish yo‘lida “Ilk qadam” va “Ilm yo‘li” dasturlari joriy etilib, zamonaviy ta’lim texnologiyalari va innovatsion metodlar amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu dasturlar orqali bolalarda tafakkurni rivojlantirish, ijodiy qobiliyatni shakllantirish, mustaqil fikrlash va shaxsiy kamolotga erishish imkoniyatlari yaratilmoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarixiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi yosh bolalarda tarixiy ong, tarixiy voqea va shaxslar haqidagi tasavvurlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu orqali bolalar tarixiy faktlarni chuqurroq anglaydi, tarixiy jarayonlarning sabab va oqibatlarini tushunishga o‘rganadi.

Tarixiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda quyidagi metodik yondashuvlar samarali hisoblanadi:

– tematik reja asosida tarixiy voqea va shaxslarni tanishtirish;

– axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, vizual va interaktiv vositalar qo‘llash;

– bog‘chada o‘yin va amaliy faoliyatlar orqali tarixiy mavzularni joriy etish;

– tarixiy mazmundagi hikoyalar va ertaklarni aytib berish;

– tarbiyaviy suhbatlar o‘tkazish;

– tarixiy tushunchalar va so‘z boyligini kengaytirish;

– xalq an’analari, urf-odatlari, milliy bayramlar va madaniy meros bilan bog‘liq faoliyatlarni tashkil etish.

Tarixiy fikrlashni shakllantirishda bolalar milliy madaniyatga, xalq og‘zaki ijodiga, milliy bayramlarga bo‘lgan hurmatini rivojlantiradi. Bu esa ularda ijtimoiy ong va fuqarolik pozitsiyasining shakllanishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, maktabgacha ta’limda tarixiy tafakkurni shakllantirish orqali bolalarda tarixiy ongni rivojlantirish, ularni mustaqil qaror qabul qilishga tayyorlash, shaxsiy kamolotga erishishlari uchun zamin yaratish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, tayyorlov va katta guruh tarbiyalanuvchilari ongida tarixiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda ta’lim muassasasi, tarbiyachi, ota-ona, mahalla va keng jamoatchilik hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Vatanparvarlik va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish, bolalarda tarixga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otish bugungi maktabgacha ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maxmudov O. Vatanparvarlik oliy tuyg‘u. Boshlang‘i ta’lim jurnali. 2005. № 4.

2. Safarboyev M. Tarix vositasida milliy g‘ururni tarbiyalash. –T., Xalq ta’limi, 2004. № 3. 4-bet.

3. Milliy istiqlol g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. – T.: O‘zbekiston, 2000.

4. Alpomish: O‘zbek xalq qahramonlik dostoni. –T.: Sharq, 1998

5. A. Navoiy «Mahbub ul-qulub», –T., 1987

6. Saidmurodova D. Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish texnologiyalari. –T.: Fan va texnologiya nashriyoti, 2018

Muhayyo RAJABOVA,
Qarshi davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi

MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK XIZMAT KO‘RSATISHNING O‘ZIGA XOS MEXANIZMLARI

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha ta’lim tizimida zamonaviy psixologik xizmat ko‘rsatishning o‘ziga xos mexanizmlari tahlil qilinadi. Bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlari, shaxsiy yondashuvni ta’minlash, ta’lim jarayonida psixologik muhitni yaratish usullari va ota-onalar bilan hamkorlik qilish masalalari yoritiladi. Shuningdek, bolalarning emotsional-intellektual rivojlanishiga ta’sir etuvchi zamonaviy metodlar va texnologiyalar qo‘llanilishining ahamiyati ko‘rsatib o‘tiladi.

Tayanch so‘zlar. Maktabgacha ta’lim, psixologik xizmat, rivojlanish, shaxsiy yondashuv, emotsional-intellektual rivojlanish, zamonaviy texnologiyalar, ota-ona hamkorligi.

В статье анализируются специфические механизмы современного психологического обслуживания в системе дошкольного образования. Освещаются особенности психологического развития детей, обеспечение индивидуального подхода, методы создания психологической среды в образовательном процессе и вопросы сотрудничества с родителями. Также подчеркивается важность применения современных методов и технологий, влияющих на эмоционально-интеллектуальное развитие детей.

Ключевые слова. Дошкольное образование, психологическая служба, развитие, личностный подход, эмоционально-интеллектуальное развитие, современные технологии, сотрудничество родителей.

The article analyzes the specific mechanisms of modern psychological services in the preschool education system. The features of children’s psychological development, ensuring an individual approach, methods of creating a psychological environment in the educational process, and issues of cooperation with parents are highlighted. The importance of applying modern methods and technologies that influence children’s emotional and intellectual development is also emphasized.

Key words. Preschool education, psychological service, development, personal approach, emotional-intellectual development, modern technologies, parental cooperation.

Bugungi kunda ta’lim tizimiga qaratilayotgan e’tibor sezilarli darajada oshib bormoqda, ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimi bu jarayonda ustuvor yo‘nalish sifatida e’tirof etilmoqda. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar so‘nggi yillarda keng miqyosda amalga oshirilmoqda. 2023-yil holatiga ko‘ra, maktabgacha ta’lim bilan qamrab olingan bolalarning ulushi 68,7 foizni tashkil etadi, bu esa avvalgi yillardagi ko‘rsatkichlarga nisbatan sezilarli o‘sishni anglatadi (O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim agentligi ma’lumotlariga ko‘ra). Mazkur o‘zgarishlar, shuningdek, psixologik xizmatlarning joriy etilishi va ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan sa’y-harakatlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Bugungi kunda ta’lim tizimiga qaratilayotgan e’tibor sezilarli darajada oshib bor-

moqda. Nafaqat ta’lim muassasalarining infratuzilmasi yangilanmoqda, balki ularning ichki muhiti ham tubdan o‘zgarib, rivojlanmoqda. So‘nggi yillarda mamlakatimizda yosh avlodni har tomonlama yetuk va sog‘lom shakllantirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali metodlarni tatbiq etish orqali maktabgacha ta’limning samarali tizimini yaratish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2016-yil 29-dekabrda qabul qilingan “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2707-sonli qaror 2017-yil 30-sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5198-sonli Farmon, va 2019-yil 10-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-sonli qarorlar maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu hujjatlarda ta’lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlash va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish bo‘yicha aniq vazifalar belgilangan.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog‘lom psixologik muhit yaratish va psixologik xizmat ko‘rsatish tizimini rivojlantirish ham muhim yo‘nalish sifatida belgilab o‘tilgan. So‘nggi yillarda davlat-xususiy sheriklik asosida nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari sonining oshishi va ular tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar doirasining kengayishi uchun qulay sharoitlar yaratilgan. Bu esa sohaga bo‘lgan e’tiborni yanada oshirish uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bolalarning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun maktabgacha ta’lim tizimida psixologik xizmatning mavjudligi muhim omillardan biri hisoblanadi. Psixologik xizmatning asosiy maqsadi tarbiyalanuvchilarning ma’naviy va aqliy rivojlanishini ta’minlash, shuningdek, ularning ijtimoiy muhitga moslashuvini yuksaltirishga qaratilgan. Psixologik xizmatlar orqali bolalar o‘z qobiliyatlarini namoyon qilish, salbiy hissiy holatlarni bartaraf etish va barkamol shaxs sifatida shakllanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida psixologik xizmatni tashkil etishning zamonaviy mexanizmlari quyidagilardan iborat:

Bolalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini psixologik jihatdan kuzatish maqsadida zamonaviy diagnostika vositalaridan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Masalan, bolalarning qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlash uchun foydalaniladigan test tizimlari, jumladan, “Bayley Scales of Infant Development” yoki “Denver II” diagnostika vositalari, yuqori samaradorlikni ko‘rsatmoqda.

Bolalar bilan ishlashda raqamli texnologiyalarning qo‘llanilishi, jumladan, interaktiv platformalar va dasturlar, ta’lim va tarbiya jarayonini yanada samarali qilish imkonini beradi. Masalan, 2022-yilda maktabgacha ta’lim muassasalarining 40% dan ortig‘i zamonaviy o‘quv platformalari bilan jihozlanganligi qayd etilgan.

Psixologik xizmatlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan pedagoglar va ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishga bog‘liqdir. Bu jarayonda ota-onalarning psixologik-pedagogik bilimlarini oshirishga qaratilgan o‘quv seminarlarini tashkil etish, shuningdek, pedagoglarning psixologik madaniyatini rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Bolalarning psixologik muammolarini bartaraf etish maqsadida psixologik xizmat ijtimoiy reabilitatsiya choralarini amalga oshiradi. Jumladan, o‘z tengdoshlari bilan kommunikatsiyani rivojlantirish, ijtimoiy muhitga moslashish va turli yosh guruhlari uc-

hun psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish ushbu xizmatning muhim tarkibiy qismidir.

Maktabgacha ta’lim tizimida psixologik xizmatni takomillashtirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

Ta’lim jarayonida konstruktiv psixologik yondashuvlarni qo‘llash bolalarning kreativlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Psixologik xizmatni rivojlantirish uchun tajribali psixologlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo‘yicha tizimli choralar ko‘rilmoqda. 2023-yil holatiga ko‘ra, respublika bo‘ylab maktabgacha ta’lim muassasalarining faqat 60% da malakali psixologlar faoliyat olib boradi.

Har bir ta’lim muassasasida bolalar uchun qulay va sog‘lom psixologik muhitni ta’minlash maktabgacha ta’limning ustuvor vazifalaridan biridir.

Maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning sifatli ta’limdan foydalanishini ta’minlash, o‘quv-metodik materiallar va pedagogik kadrlar bilan ta’minlash, shuningdek, zamonaviy psixologik xizmatlarni rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi. Ta’lim tizimini takomillashtirish uchun qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi PQ-3955-sonli qarori maktabgacha ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarni rivojlantirishni ko‘zda tutadi..

Psixologik xizmatning maqsadi — tarbiyalanuvchilarning ma’naviy va aqliy rivojlanishi, shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiy moslashuvi va salomatligini muhofaza qilish uchun sharoitlar yaratishdir.

Psixologik xizmatning asosiy vazifalari:

– psixologik xizmatni tashkil etish va rivojlantirish;

– zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilish;

– tarbiyalanuvchilarda kasb tanlash haqidagi tasavvurlarni shakllantirish;

Tarbiyalanuvchilarni rivojlantirish:

– bolalarning qobiliyati, qiziqishlari va layoqatlarini aniqlash;

– ijtimoiy va psixologik reabilitatsiyani amalga oshirish.

Ta’lim-tarbiyadagi kamchiliklarni bartaraf etish:

– bolalarning psixologik va intellektual rivojlanishida salbiy o‘zgarishlarning oldini olish;

– ta’lim muassasasining ijtimoiy muhitiga moslashish jarayonlarini korreksiyalash.

Pedagogik jamoa bilan ishlash:

– pedagogik jamoalarda sog‘lom psixologik muhitni yaratish;

– jamoa a’zolari o‘rtasidagi shaxslararo munosabatlarni qo‘llab-quvvatlash.

Iqtidorli bolalarni qo‘llab-quvvatlash:

– individual qobiliyatlari va qiziqishlarini rivojlantirish;

– iste’dodlarini namoyon etish uchun sharoit yaratish.

Ommaviy madaniyat va axborot xavflariga qarshi choralar:

– bolalarni Internet va boshqa zararli omillarning salbiy ta’siridan himoya qilish;

– sixologik madaniyatni rivojlantirish bo‘yicha tadbirlarni o‘tkazish.

Hamkorlikni mustahkamlash:

Pedagoglar, ota-onalar va jamoat tashkilotlari o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

Maktabgacha ta’lim tizimida psixologik xizmatni rivojlantirish bolalarning intellektual, emotsional va jismoniy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu xizmatning sifatli tashkil etilishi ta’lim jarayonini samarali amalga oshirish

va yosh avlodni har tomonlama yetuk shakllantirish imkonini beradi.

Psixologning asosiy vazifasi insonning xulq-atvori va psixik faoliyati, psixologik rivojlanishning yoshga bog‘liq qonuniyatlarini chuqur o‘rganishdan iborat. U o‘zining kasbiy bilimlariga tayangan holda, o‘quvchilar va kattalar, tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlaridagi xususiyatlarni aniqlash, shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil etishda bolaga individual yondashuv imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, u bolalarning qobiliyatlarini aniqlaydi va normadan chetga chiqish holatlarini aniqlash uchun psixologik-pedagogik korreksiya yo‘llarini belgilaydi. Buning natijasida psixologik xizmat maktabdagi ta’lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga hamda ijodkor va faol shaxsni shakllantirishga hissa qo‘shadi.

Psixologik xizmat uch asosiy bo‘g‘indan iborat bo‘lib, uning maktablarda samarali yo‘lga qo‘yilishi o‘quvchilarning ruhiy va ma’naviy rivojlanishiga katta yordam beradi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida yuz beradigan jismoniy va fiziologik o‘zgarishlar ularning ruhiyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilar ko‘pincha bu o‘zgarishlarni anglashda qiyinchilikka duch keladilar. Bugungi o‘smirlar o‘tgan avlodga nisbatan jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishda tezroq yetilmoqdalar. Shu sababdan, 10-11 yoshdan 14-15 yoshgacha bo‘lgan davr o‘smirlik yoshi sifatida belgilanadi..

Maktablarda psixologik xizmatni tashkil etishda ayrim to‘siqlar mavjud. Masalan, psixologiyaga oid maxsus fanlarning yo‘qligi yoki psixologning ishlashi uchun alohida soat ajratilmagani tufayli psixologning faoliyati boshqa fan mashg‘ulotlariga to‘g‘ri keladi. Bundan tashqari, erkak psixologning qiz o‘quvchilarga yordam berishi qiyin kechishi mumkin, chunki ular o‘z muammolarini aytishga uyaladilar yoki umuman aytmaydilar.

Bolalarning muammolarini qisqa vaqt ichida, ularga zarar yetkazmasdan hal etish va bu jarayonda ota-onalar bilan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga ega. Ko‘pgina muammolar vaqtinchalik bo‘lib, psixologning qisqa muddatli aralashuvi yetarli bo‘ladi. Shu bois psixolog har bir bola uchun individual va guruhli dasturlarni ishlab chiqishi kerak. Bolalar psixolog yordamidan keyin ijobiy o‘zgarishlarni sezsalar, ularga nisbatan ishonch va hurmat oshadi, bu esa o‘z navbatida ta’lim muassasasiga bo‘lgan munosabatni ham yaxshilaydi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida psixolog har bir bolaning psixik rivojlanishini to‘laqonli ta’minlashga qaratilgan faoliyatni amalga oshiradi. Bu jarayonda bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ular bilan ishlashda mos strategiya va taktika ishlab chiqish muhimdir.

Yangi O‘zbekistonni barpo etish jarayonida har bir bola, o‘quvchi va tarbiyalanuvchiga e’tibor qaratish dolzarb vazifadir. Bola xatti-harakatlari, qaysarligi yoki o‘ziga xos ginalariga vaqtida e’tibor bermaslik ularning ruhiy salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois, psixologning faoliyati uchun zarur shart-sharoitlar yaratilsa, u bolalar bilan yanada samarali muloqot qilish va ularga mos choralar ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida ijobiy natijalar berishi muqarrar.

Maktabgacha ta’lim tizimida zamonaviy psixologik xizmat ko‘rsatishning o‘ziga xos mexanizmlari ta’lim sifati va bolalarning intellektual rivojlanishini oshirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Psixologik xizmatning diagnostika, monitoring, reabilitatsiya va innovatsion yondashuvlarni qamrab olgan mexanizmlari yosh avlodni barkamol shaxs sifatida shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, bunday xizmatlar joriy etilgan maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning o‘zlashtirish darajasi va ijtimoiy moslashuvi 30-35 foizga yuqori bo‘lishi kuzatilgan. Shu bois, psixologik xizmat ko‘lamini kengaytirish va uning

samaradorligini oshirish maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishning muhim yo‘nalishi bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2707-sonli Qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3955-sonli Qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-maydagi “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-sonli Qarori.

4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim agentligi. (2023). Maktabgacha ta’lim tizimi holati bo‘yicha statistik ma’lumotlar.

5. Bronfenbrenner, U. (1979). The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press.

6. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

7. UNESCO. (2021). Early Childhood Care and Education: Global Challenges and Solutions. Paris: UNESCO Publishing.

8. Bayley, N. (2005). Bayley Scales of Infant Development III Manual. San Antonio, TX: Pearson.

9. Anderson, J.R. (2020). Cognitive Psychology and its Implications. New York: Worth Publishers.

10. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi. (2022). Maktabgacha ta’lim tizimi bo‘yicha tahliliy hisobot.

11. Malikova, S.B. (2021). “Psixologik xizmatlarning maktabgacha ta’lim tizimidagi o‘rni.” Ta’lim va Rivojlanish Jurnali, 3(4), 45–52.

12. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni Saqlash Vazirligi. (2023). Bolalarning psixologik rivojlanishi va sog‘lig‘ini muhofaza qilish bo‘yicha tavsiyalar.

13. Yusupova, G. (2018). “Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalarning roli.” Pedagogika Ilmiy Jurnali, 2(1), 23–29.

14. Rajabova Muhayyo Yusupovna. (2024). IMPLEMENTATION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN PRESCHOOL EDUCATION: SCIENTIFIC AND PRACTICAL APPROACHES. American Journal of Pedagogical and Educational Research, 24, 131–134. Retrieved from https://americanjournal.org/index.php/ajper/article/view/2160

15. Rajabova Muhayyo Yusupovna. (2022). Scientific And Practical Aspects of Providing Psychological Service in The Preschool Education System. Eurasian Research Bulletin, 5, 84–86. Retrieved from https://geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/585

Umar G‘OYIMOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi, o‘qituvchi

PSIXIK TARAQQIYOT MUAMMOLARIDA REFLEKSIVLIK HODISASINI TADQIQ QILISH AN’ANALARI

Annotatsiya

Maqolada refliksiya va qobiliyat tushunchalari alohida batafsil ochib berilgan. Shu bilan birgalikda, unda refleksiv qobiliyat bugungi kunda ertangi yangiliklar yaratuvchi yoshlarni yetishtirib berishda judayam muhim ekanligi yoritib berilgan. Dastlab maqolada refleksiya tushunchasiga olimlar tomonidan berilgan fikrlar, so‘ngra qobiliyat tushunchasiga olimlar tomonidan aytilgan fikrlar keltirib o‘tilgan.

Tayanch so‘zlar. Refleksiya, qobiliyat, tasavvur, o‘qituvchi, mahorat, rivojlanish, tashkiliy, psixologik, pedagog, qobiliyat turi, fikrlash, ortga qatish.

В статье подробно разъясняются понятия рефлексии и способности. В то же время в нем освещается, что рефлексивные способности очень важны сегодня в воспитании молодых людей, которые создают инновации завтрашнего дня. Сначала в статье представлены взгляды ученых на понятие рефлексии, затем взгляды ученых на понятие способностей.

Ключевые слова. Рефлексия, способность, воображение, учитель, мастерство, развитие, организационный, психологический, педагог, тип способности, мышление, регресс.

The article explains the concepts of reflexivity and ability in detail separately. At the same time, it is highlighted that reflexive ability is very important today in the upbringing of young people who will create tomorrow's innovations. Initially, the article presents the views of scientists on the concept of reflection, and then the views of scientists on the concept of ability.

Key words. Reflection, ability, imagination, teacher, skill, development, organizational, psychological, pedagogical, type of ability, thinking, retreat.

Refleksiya tushunchasining psixologik mohiyatini to‘liq tushunish uchun uning genezisini bilish juda muhimdir. Shu o‘rinda, qachon insonda ilk marotaba refleksiya qobiliyati paydo bo‘ladi? Uning birlamchi obyekti sifatida nima gavdalanadi? Qanday omillar inson tafakkurining refleksiv xususiyati rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi? degan haqli savol tug‘iladi. Shu bois, dastavval refleksiya tushunchasining mazmunini izohlab o‘tish maqsadga muvofiq. Jumladan, refleksiya o‘zining xatti-harakatlari, xulq-atvori, nutqi, tajribasi, hissiyotlari, holatlari, xarakteri o‘ziga va o‘zgalarga bo‘lgan munosabati, vazifalari, topshiriqlari, umuman olganda, o‘zini o‘zi anglash, tushunish, tahlil qilishga yo‘naltirilgan aqliy jarayon sifatida ko‘rsatiladi.

Ma’lumki, psixologiya borasida olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, dastlab refleksiyaning namoyon bo‘lishini maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda kuzatish mumkin. Shubhasiz, bu yoshdagi bolalarda refleksiya yaqqol namoyon bo‘lmaydi. Bu fikrning tasdig‘i sifatida J.Piajening bolalar tafakkurining egotsentrizm fenomeni va egotsentrik nutqi haqidagi g‘oyalarini, ya’ni uning psixologik mohiyati bolaning o‘z nuqtayi nazarini boshqalarniki bilan muvofiqlashtira olmasligi, detsentratsiyaga nisbatan qobiliyatsizligida namoyon bo‘ladigan xususiyat mavjudligida ko‘rish mumkin.

Asta-sekin bola o‘zini boshqalar, ertak yoki tasavvur qilingan qahramonlar bilan identifikatsiya qilish qobiliyati uning keyingi ijtimoiylashuvining asosiy mexanizmiga aylanadi. Identifikatsiya – shaxsning o‘zini o‘zga odam bilan emotsional va boshqa tomondan tenglashtirishidir. Odatda, bola o‘zida ijobiy his-tuyg‘ularni vujudga keltiradigan obrazlar bilan identifikatsiya qilishga intiladi. Identifikatsiya orqali u ko‘plab axloqiy etalonlarni bilib boradi va uning asosida shaxs xislatlari rivojlana boshlaydi. Bu obrazni o‘zlashtirish bilan bola u orqali o‘zini o‘zi anglay boshlaydi, natijada o‘z xulq-atvori va etalon xulq-atvorni taqqoslab ko‘radi. O‘zining axloqiy “Men”ini etalon va boshqa kishilarning “Men”i bilan muvofiqlashtirish nisbatan hissiy va aqliy zo‘riqishni talab qiladi hamda bu refleksiv qobiliyatlar rivojlanishining boshlanishi hisoblanadi. Shakllanayotgan refleksiya bolada o‘ziga nisbatan munosabat va o‘zi haqidagi tasavvurning rivojlanishiga yo‘nalgan shaxsiy refleksiyaning birinchi shakli hisoblanadi .

Ta’kidlash joizki, kichik maktab yoshida refleksiv qobiliyat yangi sifatlar bilan yanada kengayib boradi. Shuningdek, o‘zini shaxs sifatida anglash ehtiyojining tarkib topishidan iboratdir. Boshqa yosh davrlardan farqli ravishda o‘smirda o‘z-o‘ziga nisbatan, o‘zining ichki ruhiy hayotiga, o‘z shaxsining sifatlariga qiziqish yuzaga keladi.

Uning rivojlanishidagi muhim omil sifatida intellektual refleksiyaning taraqqiyotiga ham qulaylik tug‘diradigan bu o‘quv faoliyatidir. O‘quv topshiriqlarini bajarish vaziyatida o‘zining aqliy harakatlarini izlash hamda saralashda refleksiyaning yangi turi namoyon bo‘la boshlaydi. Aqliy harakatlarni tahlil qilish va rejalashtirish bilan birga refleksiya mazkur yosh uchun psixik yangi tuzilma sifatida gavdalanadi. Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, boshlang‘ich ta’limning oxiriga kelib o‘quvchilarning yarmidan ko‘pida intellektual refleksiya shakllanadi .

O‘smirlik davri uchun o‘zini o‘zi anglashning rivojlanishi uchun faol davridir. Uning rivojlanish vositasi esa shaxsiy refleksiyadir. O‘smir o‘zini o‘zi anglashni yangi material bilan boyitish orqali o‘zini o‘rganishni chuqurlashtirib boradi. U o‘zining shaxs xususiyatlari, atrofdagilar bilan munosabati, imkoniyat va intilishlari, kuchli va kuchsiz tomonlarini o‘rganib boradi. Refleksiya kelajak va o‘tmishni bir-biri bilan bog‘laydi, bolalikdagi kattalik hayoti haqidagi kutishlarini taqqoslab ko‘radilar. Refleksiyaning mazmunli rejasi juda keng bo‘lib, o‘smir atrof-olamni, boshqa insonlarni o‘zini o‘zi va shaxsiy refleksiyasini tahlil qiladi. Refleksiyaning muhim xususiyati uning boy emotsionalligidir. Tez o‘zgarayotgan tashqi ko‘rinish, o‘zini boshqalar bilan idrok qilish, o‘quv faoliyatidagi muvaffaqiyat va qobiliyatlar doimo refleksiyaning fokusida bo‘ladi hamda kuchli kechinmalarni vujudga keltiradi, natijada ularning o‘zi ham refleksiyalanadi. O‘smirlik davri refleksiyasining yana bir muhim xususiyati uning erkin assotsiatsiyalanishidir. O‘smir o‘zining ruhiy kechinmalari va tashqi vaziyat ta’sirida turli yo‘nalishlardan kelayotgan fikrlari bilan band bo‘ladi. Biroq, refleksiyaning markazida uning o‘zi, ya’ni shaxsi turadi. Aynan refleksiyada o‘zini o‘zi identifikatsiyalash ehtiyojini qondiradi, uni hammadan ko‘proq o‘zining “Men”i qiziqtiradi. O‘smir “Men”ini tushunishga harakat qiladi, “Men kimman?” degan savolga javob topish mazkur davrning eng asosiy muammosi hisoblanadi.Shubhasiz, refleksiv qobiliyatlar barcha o‘smirlarda bir xil emas. O‘smirlik davrida refleksiyaning jadalligi va kengligi bolalikdagi oilaviy tarbiya, oilaviy an’analar, yaxshi kitoblar o‘qish va ularni muhokama qilish, boshqa kishilarning fikrlari va kechinmalariga e’tiborli bo‘lish, olamning yaratilishidan hayratga tushish kabi omillar ta’siri bilan bevosita bog‘langandir. Biroq, barcha o‘smirlar uchun xos bo‘lgan xarakterli holat – ularga tabiat tomonidan berilgan – qisqa vaqt ichida o‘zini ma’naviy jihatdan yuqori darajaga ko‘tarish imkoniyatiga egaligidir. O‘spirinlik o‘smirlikdan kattalikkacha

bo‘lgan davrdagi qisqa muddat bo‘lib, uning yosh chegarasi 15-16 yoshdan 21-25 yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Aynan o‘spirinlikda insonning shaxs va fuqaro sifatida shakllanishi ro‘y beradi. Mubolag‘asiz, uni shaxsning ikkinchi tug‘ilish davri deb aytish mumkin. O‘spirinlikning eng muhim ma’naviy vazifasi shaxsiy va kasbiy o‘zini o‘zi anglash jarayonidir. O‘spirin o‘ziga va boshqalarga nisbatan ichki pozitsiyani (maqomni) shakllantirishga harakat qiladi (Men kimman?, Nima uchun yashayapman?, Hayotda men kim bo‘lishim mumkin?). O‘spirinlik davrida hayotiy qadriyatlarni tanlash muammosi juda kuchli kechiriladi. Aynan o‘spirinlik davrida ezgulik va yovuzlik, oriyat va orsizlik, huquq va majburiyatlar kabi kategoriyalarni anglash hamda hayotga nisbatan o‘zining ichki munosabatini tanlaydi. Mazkur muammolar o‘spirin uchun tengdoshlari va o‘zi bilan bo‘ladigan qaynoq tortishuvlarning predmeti hisoblanadi. Refleksiya o‘spirinlik davrida juda katta ma’naviy vazifani bajaradi, ya’ni aynan u tufayli muhim kashfiyot – o‘zining ichki olamini kashf etish amalga oshiriladi . O‘spirinnnig rivojlangan refleksiyasi ko‘p fonli bo‘lib, u o‘zining his-tuyg‘u va kechinmalarini aks ettirish, o‘ziga nisbatan boshqa kishining munosabatlari qanchalik samimiy ekanligini aniqlash imkonini beradi. Refleksiya o‘spirinning ichki dunyosi maydonini uni dinamik, jonli, va dramatik qiladi.

Tadqiqotchi N.I.Gutkina tomonidan ilk o‘spirinlik davridagi refleksiyani o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlarida ko‘rsatishicha, 9-10-sinf o‘quvchilarining 80% da shaxsiy rejadagi refleksiya mavjud ekanligi aniqlangan. Odatda refleksiv pozitsiyaga (maqomga) o‘tishda muloqotdagi nizoli vaziyatlar (82 foiz tekshiriluvchilarda) muhim qo‘zg‘atuvchi sifatida namoyon bo‘ladi va yuqori sinf o‘quvchilarining o‘zini o‘zi tahlili obyektiga aylanadi . Refleksiya ijtimoiy tizimda konstruktivdir: u tashqi olamga nisbatan shaxsiy maqomini aniqlashga yordam beradi. Bu yoshda inson o‘zining keyingi davrdagi rivojlanishini tanlaydi. Bu ba’zan o‘zining ma’naviy va shaxsiy o‘sishi orqali, yoki moddiy qulaylik uchun buni amalga oshiradi. Mazkur tanlov yoshlarning qadriyatli yo‘nalganligi, refleksiyaga nisbatan qobiliyatidagi farqni aniqlaydi. Ma’naviy imkoniyatlariga ko‘ra, boy mazkur yosh davri refleksiyaga nisbatan qobiliyatning rivojlanishida insonga hech narsa bermasligi mumkin. V.S.Muxinaning ta’kidlashicha, “mana shu davrni yashab turib psixologik jihatdan o‘smir bo‘lib qolishi mumkin” . Refleksiyaning rivojlanishi uchun senzitiv davr – o‘smirlik va o‘spirinlikdir. Kattalardagi refleksiv qobiliyatni o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlarda (Tulviste, 1985) aniqlanishicha, uning keyingi rivojlanishi maxsus tashkil etilgan ta’lim jarayoni mahsuli bo‘lib, o‘smir va o‘spirinlikdagiga nisbatan jadal sur’atlarda kechmasligi mumkin.

Boshqacha qilib aytganda, yillar o‘tishi bilan katta kishi hayotiy donoligi bilan o‘z intellektual tajribasini boyitib borishi mumkin. Biroq, aqlning refleksiv xossalarida bu holat kuzatilmaydi, chunki, refleksiyaning avtomatik rivojlanishi mumkin emas. Buning ustiga, tajribada ko‘rsatilishicha, o‘spirinlardagi aqlning refleksiv intilganligi yillar o‘tishi bilan o‘tmaslashib boradi. Shu munosabat bilan savol tug‘iladi, o‘zi bilan o‘zi ichki dialogga ega bo‘lgan bunday ajoyib qobiliyatni saqlab qolish va rivojlantirish uchun nima qilish kerak? Nafaqat sog‘lom fikr, balki tadqiqot natijalari (Naydenov, 1989; Semenov, 2000) ham shuni tasdiqlaydiki, refleksiyaning inson ongida mavjud bo‘lishining yagona usuli – madaniy boylik, mantiqiy fikrlarga to‘liq muhitdir. Ta’kidlanishicha, refleksiyaning progressiv o‘zgarishi inson ongining “o‘ziga yo‘nalganligini” aks ettirishni doimiy barqaror va maqsadga muvofiqligini mustahkamlashdir.

Zamonaviy adabiyotlarda refleksiyani rivojlantirishning keng ko‘lamdagi metod va usullari mavjud. Quyida insonni refleksiyaga undovchi smamarali usuli haqida fikr yuritamiz. “Donolikka olib boradigan muhim kalit doimiy va tez-tez savol berishdir” –

degan edi fransuz faylasufi Per Abelyar. Shunday qilib, refleksiyaga yo‘l – o‘ziga o‘zi savol berish, ularga javob berish, ham savollar, ham javoblarni tahlil qilishdan iboratdir.

Keltirilgan fikrlardan ko‘rinadiki, shaxsda refleksiyani rivojlanishi davr xususiyatlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shuningdek, shaxsning ijtimoiy hayotda egallagan o‘rni, mavqe, atrof-muhitdan bo‘layotgan ta’sirlar, ayniqsa, o‘zini ichki olamini bilishga nisbatan ishtiyoqning ortishi bilan izohlanishi mumkin. Eng muhim jihati shaxsda refleksiyaning rivojlanishi o‘zini o‘zi anglash tizimining jadal taraqqiyotini ta’minlab beradi.

Yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda quyidagi jihatlarni ajratib ko‘rsatish maqsadga muvofiq:

– turli yosh davrlarida refleksiyani rivojlanishi o‘ziga xos tarzda kechishi kuzatiladi;

– kichik maktab yoshida refleksiyaning shakllanishi egotsentrik nutq va egotsentrizmni shakllanganligi bilan belgilanadi;

– o‘quv faoliyatidagi emotsionallik, muvaffaqiyat, muvaffaqiyatsizlik refleksiyani rivojlanishida asosiy mezon sanaladi;

– o‘spirinlik davrida shaxsiy refleksiya yaqqol namoyon bo‘lishi bilan tavsiflanadi;

– o‘spirinlik davrida refleksiyaning rivojlanishi ulardagi kasbiy o‘zini o‘zi anglash tizimi bilan bog‘liqligi qayd etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3151-sonli Qarori. www.lex.uz.

2. Вулфов Б.З. Иванов В.Д. Основы педагогики: учебное пособие. – М.: УРАО, 1999. – С. 438-439.

3. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А.Смирнова. – М.: Академия, 1998. – 510 с. – С.132.

4. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1997. – 136 с.

5. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1997. – 136 с.

6. Слободнюк Е.Г. Профессионально-ценностные ориентации как фактор становления личности будущего учителя: дис. … канд. пед. наук. – Магнитогорск, 2000. – 192 с.

7. Xodjaev B.X. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish: Ped.f.d. ...diss. – T., 2016. – 314 b.

8. Davletshin M.G. Qobiliyat va uning diagnostikasi. – T.: O‘qituvchi, 1997. – 134 b.

9. Педагогика. Болшая современная энциклопедия. – Минск: Современное слово, 2005. – 720 с.

10. Симонов В.П. Диагностика личности и профессионалного мастерства преподавателя. //Учебное пособие для студентов педвузов, учителей и слушателей ФПК. – М.: Межд. пед. академия, 1995. –189 с.

11. Хозяинов Г.И. Педагогическое мастерство преподавателя. – М.: Высшая школа. –1988. –168 с.

Sevara YOQUBOVA,
O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti, “O‘zbek tili va uni o‘qitish metodikasi” kafedrasi, o‘qituvchi
Nilufar IBRAGIMOVA,
O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti, talaba

NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA MUTOLAANING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada nutqni rivojlantirish insonning muloqot qobiliyatini oshirishda muhim omili va kitob o‘qish esa bu jarayonda asosiy vosita bo‘lib, lug‘at boyligini kengaytirish, fikrlarni aniq ifoda etish va nutq madaniyatini shakllantirishga yordam berishi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, kitob o‘qishning nutqni rivojlantirishdagi ahamiyati, uning ta’lim jarayonidagi roli va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif muntazam kitob o‘qish nutq madaniyatini oshirishi, fikrlash qobiliyatini rivojlantirishi va muloqotda o‘zini ishonchli tutishga yordam berishini aytib o‘tgan.

Kalit so‘zlar. Nutqni rivojlantirish, lug‘at boyligi, muloqot qobiliyati, ta’lim jarayoni, fikr ifodasi, nutq madaniyati,amaliy nutq,so‘z boyligi, ta’lim samaradorligi.

В статье говорится о том, что развитие речи является важным фактором повышения коммуникативных способностей человека, а чтение книг является основным средством в этом процессе, способствующим расширению словарного запаса, четкому выражению мыслей и формированию культуры речи. Также анализируется значение чтения в развитии речи, его роль в образовательном процессе и практическое значение. Автор отмечает, что регулярное чтение книг повышает культуру речи, развивает мыслительные способности и помогает вести себя уверенно в общении.

Ключевые слова. Развитие речи, словарный запас, коммуникативные навыки, образовательный процесс, выражение мысли, культура речи, практическая речь, словарный запас, эффективность обучения.

The article discusses how speech development is an important factor in improving a person's communication skills, and reading books is the main tool in this process, helping to expand vocabulary, clearly express thoughts, and form speech culture. The importance of reading in speech development, its role in the educational process, and its practical significance are also analyzed. The author noted that regular reading increases the culture of speech, develops the ability to think, and helps to be confident in communication.

Key words. Speech development, vocabulary, communication skills, educational process, expression of thought, speech culture, practical speech, vocabulary, educational effectiveness.

Bugungi kunda yoshlarning nutq boyligi, fikrini ifoda etish uslubi, og‘zaki fikrlash qobiliyatini rivojlantirish dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Bunga zamonaviy texnologiyalardan ortiqcha va noto‘g’ri foydalanish, qisqa shakldagi kontent (video, ijtimoiy tarmoqlar), kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishning pasayishi sabab bo‘lmoqda. Kitob esa nutqni boyitish, insonning so‘z boyligini oshirish, o‘z nutqini ifoda etish uslubini shakllantirishda eng muhim vositadir.

Bolalarning eslab qolishi va to‘g‘ri talaffuz etishi, so‘zlashganda tez-tez foydalanishi, ahamiyatini tushunishi, zarur bo‘lgan so‘zlarning taxminiy ro‘yxatini tuzish lozim. Maktabgacha katta yoshdagi bolalaming faol lug‘atini boyitishda ulami tevarak-atrof bilan tanishtirish muhim vosita sanaladi, tadqiqotchi A.M.Borodich shunday deb yozadi: “Bolalarni borliq bilan tanishtirishning ikkita yo‘li bor”:

1) hissiy organlar bilan tashqi olamni bevosita idrok etish – bolalar predmetlarni kuzatadilar, ushlab ko‘radilar, eshitadilar, tatib ko‘radilar, u bilan harakat qiladilar;

2) bolalar tevarak-atrofdagilar haqida bevosita ma’lumot oladilar; tarbiyachi mehnat kishilari to‘g‘risida, tabiat bilan bog‘liq hayot haqida gapirib beradi, bolalar kuzatgan hodisalami tushuntiradi, kitob o‘qib beradi, rasmlar, diafilmlar, kinofilmlar namoyish etadi.

Hozirgi davr tadqiqotchilari maktabgacha yoshdagi bolalar uchun (shu jumladan, nutqni rivojlantirish bo‘yicha ham) namunaviy faol va passiv so‘zlar lug‘atini (hech bo‘lmaganda taxminiy) tuzishlari ham kun tartibidagi dolzarb masaladir. Ayniqsa, 5, 6 va 7 yoshdagi bolalar uchun lug‘atlar tuzish nihoyatda muhimdir. Shu bilan birga, nafaqat so‘zlaming miqdoriy tarkibini aniqlash (1500,2000 yoki 3000 – 4000 so‘z), balki ulami mavzular va hayotiy ahamiyati bo‘yicha ham hisobga olish muhimdir. Xuddi mana shu tavsiyalar maktabgacha yoshdagi bolalar bilib oladigan tevarak-atrof obyektlarini tasniflash uchun asos sifatida qabul qilinishi mumkin. Shu bilan birga, bolalarda faol va passiv lug‘at boyligi asta-sekin ortib boradi, nutq rivojlanadi.

Biz olib borgan ushbu tadqiqotda esa bolalarning maktabgacha yosh paytidan boshlab toki talabalik davrigacha qanday qilib nutqini rivojlantirish usuli haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi kitob o‘qishning og‘zaki va yozma nutqqa ijobiy ta’sirini ilmiy jihatdan asoslashdir. Keng ommaga kitob o‘qishning hayotiy va ilmiy ahamiyatini ko‘rsatib berishdir.

Tadqiqotni amalga oshirishda tahliliy yondashuv, so‘rovnoma va tajriba metodlaridan foydalanildi.

Tahliliy yondashuv davomida kitob o‘qishning nutqni rivojlantirishdagi ahamiyati, nutqni rivojlantiruvchi samarali vositalar haqida yozilgan ilmiy maqolalar, tadqiqotlar, o‘quvchilar nutqi ustidagi amaliy tajribalar o‘rganildi.

Betty Hart & Todd Risley – “Meaningful Differences” (1995)

Ushbu tadqiqot 2–3 yoshli bolalar ustida olib borilgan. Ular farzandlar bilan qanchalik ko‘p gaplashilsa va kitob o‘qib berilsa, ularning so‘z boyligi, nutqi va aqliy rivoji tezlashishini aniqlashgan.

“Meaningful Differences” tadqiqoti haqidagi to‘liq statistik ma’lumotlar, asosiy natijalar va ularning ahamiyati keltirilgan: Tadqiqot 1983–1986 yillar oralig‘ida o‘tkazilgan bo‘lib, 42 ta oilada 7–9 oylikdan 3 yoshgacha bo‘lgan farzandlarning nutq muhitini o‘rgangan .

Professional (yuqori) 2 153 ~11 million ~45 million.

Working-class 1 251 ~6 million ~26 million.

Welfare (kam daromad rasm) 616 ~3 million ~13 million.

Professional oilalardagi bolalar ~2 153 so‘z/soat eshitgan, working-class — 1 251, welfare — 616 so‘z/soat.

4 yoshgacha professional oiladagi bolalar ~45 mln, working-class ~26 mln, welfare esa ~13 mln so‘z eshitadi.

Kichik yoshdagi nutq rivoji va o‘qimishlilik

2–3 yosh oralig‘ida professional oilalardagi bolalar har kuni taxminan 2 ta yangi so‘z, working-class – 1 ta, welfare – 0.5 ta yangi so‘z o‘zlashtiradi .

3 yoshda welfare oilalaridagi bolalar vocabulary ~525 ta so‘z, professional bolalar ~1 116 ta so‘z bilan farqlanadi .

So‘rovnoma: 50 nafar talabaga “Kitob o‘qish odatlari va nutqdagi o‘zgarishlar” mavzusida savollar berildi.

Tajriba: 3 hafta davomida maqsadli kitob o‘qigan guruh va o‘qimagan guruh taqqoslandi (nutq boyligi, ifoda aniqligi, javob berish tezligi).

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra 60 foiz talabalar va o‘quvchilar haftasiga kamida 1-2 soat kitob o‘qishini bildirgan, 70 foiz talaba kitob o‘qishni so‘z boyligini oshiradi deb hisoblaydi.

Tajribalar esa quyidagi natijalarni ko‘rsatdi. Kitob o‘qigan guruhda 1 oy ichida so‘z boyligi o‘rtacha 17 foizga oshgan. Yozma ishlarda grammatik aniqlik va mazmunan to‘liqlik yuqoriroq baholangan. Kitob kam o‘qigan yoki o‘qimagan guruhda esa nutqda sustlik, fikrni ifoda qilishda noaniqlik ko‘proq kuzatilgan.

Metodlar asosida quyidagi umumiy natijalar aniqlandi.

1. Lug‘at boyligi o‘rtacha 25 foiz ga oshdi.
2. Nutqdagi grammatik xatolar kamaydi.
3. O‘quvchilarning fikr ifodasi aniqroq bo‘ldi.
4. Nutq madaniyati yaxshilandi.
5. Muloqotdagi ishonch oshdi.
6. O‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda eta boshladi. Nutqdagi so‘z tanlash qobiliyati rivojlandi.
7. O‘qish davomiyligi bilan nutq rivojlanishi orasida ijobiy bog‘liqlik aniqlandi.
8. Yosh bolalarda nutq rivojlanishi tezlashdi.
9. O‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi oshdi.
10. Nutq mashqlari samaradorligi oshdi.
11. Til qoidalarini qo‘llash yaxshilandi.
12. Nutqdagi xatolar soni 15 foizga kamaydi.

Xulosa qilib aytganda kitob o‘qish – nutqni rivojlantirishda eng muhim va samarali vositalardan biri hisoblanadi. So‘z boyligi, uslubiy rang-baranglik, grammatika, mantiqiy fikrlash – bularning barchasi o‘qish bilan rivojlanadi. Kitobni muntazam o‘qigan yoshlar o‘z fikrini erkin va samarali ifodalay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova N. (2020). Til o‘rganishda kitob o‘qishning roli. Til va adabiyot, 3(45), 56-62.

2. Islomov J. (2019). Nutqni rivojlantirishda amaliy mashqlar. Ta’limda innovatsiyalar, 2(12), 34-40.

3. Rahimov T. (2021). Muloqot madaniyati va nutq ko‘nikmalari. Toshkent: Fan va texnologiya.

4. Sobirova M. (2017). Kitob o‘qish va til rivojlanishi. O‘zbekiston tilshunosligi jurnali, 1(28), 12-19.

5. Akbarov D. (2016). Ta’lim jarayonida nutqni rivojlantirish metodlari. Pedagogika va psixologiya, 4(39), 45-50.

6. Ergashev A. (2020). O‘quvchilarda nutq ko‘nikmalarini shakllantirish. Ta’lim va tarbiya, 5(50), 22-29.

Nafisa XUJAYAROVA,
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

INKLYUZIV TA'LIMINING E'TIROF ETILISHI VA ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada inklyuziv ta'lim tushunchasining mohiyati bo‘yicha ilmiy qarashlar, o‘quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o‘zlashtirish xususiyatlarini, ilmiy va nazariy asoslari hamda inklyuziv ta'limning bir qancha muammolari bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar. Inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, normativ huquqiy xujjatlar, inklyuziya, inklyuziv ta'limning maqsadi,inklyuziv maktablar".

В статье изложены научные взгляды на сущность понятия инклюзивного образования, возможности обучающихся, особенности индивидуально-психологического, физического дефекта и усвоения, научно-теоретические основы, а также ряд проблем инклюзивного образования.

Ключевые слова. инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями, нормативные акты,инклюзия, цель инклюзивного образования, инклюзивные школы".

The article describes scientific views on the essence of the concept of inclusive education, the capabilities of students, features of individual-psychological, physical impairment and assimilation, scientific and theoretical foundations, and several problems of inclusive e**ducation.**

Key words. Inclusive education, children with disabilities, regulatory legal documents, inclusion,the purpose of inclusive education, inclusive schools"

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy xujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida"gi qarori va boshqa xujjatlarda imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratish, kadrlar masalasi, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta'minlash vazifalari belgilab berilgan. Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratib berilmoqda.

Ularni jamiyatga integratsiya qilish, avvalo, imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida «Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta'lim loyihasi» asosida ish yuritib kelinmoqda. Bunda, asosan, inklyuziv ta'lim imkoniyatlaridan foydalanish ko‘zda tutilmoqda. Natijada inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik

xususiyatlarini, o‘ziga xos imkoniyatlarini ko’rsatadi.

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning 20-moddasi “Inklyuziv ta’lim” deb nomlangan bo‘lib, ushbu moddada inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan.

Shuningdek, YUNESKOning “Inklyuziv ta’lim: kelajakka yo‘l” mavzusidagi xalqaro konferensiyasining 48-sessiyasida “inklyuziya ta’limni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishi sifatida” ustuvorlik ahamiyat kasb etgan bo’lsa, 1990-yilda “Ta’lim barcha uchun” harakati Tailandning Jomtien shahrida bo‘lib o‘tgan “Ta’lim barcha uchun” Butunjahon konferensiyasida “barcha bolalar, yoshlar va kattalarga ta’lim olish huquqini amalga oshirish imkonini berish” maqsad qilgan.

Zamonaviy ta’lim tizimi, shu jumladan inklyuziv ta’lim sohasidagi ko‘plab dolzarb muammolar jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida yuz bergan ijtimoiy, huquqiy va ta’limiy o‘zgarishlar bilan bevosita bog‘liqdir. Tadqiqot jarayonida xorijiy va mahalliy manbalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, “inklyuziv ta’lim” pedagogik fenomenining paydo bo‘lishi, avvalo, jamiyat ongining nogironligi bo‘lgan bolalarga nisbatan o‘zgarishi bilan bog‘liqdir.

Ma’lumki, har qanday jamiyatning taraqqiyot darajasi uning bolalar, keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarga qanday munosabatda ekanligi orqali baholanadi.

Inklyuziv ta’lim tushunchasining mohiyati bo‘yicha ilmiy qarashlar turlicha bo‘lib, uning mazmuni va ta’rifiga nisbatan yagona yondashuv mavjud emas. Tadqiqotchilar tomonidan ushbu konsepsiyani talqin qilishda bir necha asosiy nazariy yondashuv shakllangan. Inklyuziv ta’lim usuli barcha bolalarning ruhiy-jismoniy holatidan qat’iy nazar ta’lim jarayonida to‘laqonli ishtirok etishini ta’minlashga qulay imkoniyat yaratadi. Inklyuziv ta’lim – o‘quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o‘zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan ta’lim jarayonidir.

Inklyuziv ta’lim – o‘quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o‘zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan ta’lim jarayonidir.

Inklyuziv ta’lim – umumiy ta’lim muhitida nogiron bolalarni to‘laqonli ishtirokini ta’minlash.

Inklyuziv ta’lim – ta’lim olish uchun maxsus sharoit yaratish jarayoni. Boshqa bir guruh tadqiqotchilar inklyuziya tushunchasini maxsus pedagogik xizmatlar va yordam ko‘rsatish tizimi bilan bog‘liq jarayon sifatida izohlashadi.

“Inklyuziya – bu nogiron bolalarni o‘z yashash joylarida joylashgan umumta’lim maktablarida ta’lim olish jarayoni bo‘lib, ularga o‘ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda maxsus pedagogik yordam ko‘rsatiladi”.

Inklyuziya – ijtimoiy va pedagogik muloqotni rivojlantirish vositasi. Ba’zi tadqiqotchilar inklyuziv ta’limning eng muhim jihati sifatida DOVZ va sog‘lom o‘quvchilar hamda pedagoglar o‘rtasidagi ijtimoiy o‘zaro ta’sirni rivojlantirishni ko‘rsatadilar.

Inklyuziya – ijtimoiy-falsafiy tamoyil sifatida. “Inklyuziya – bu jamiyat va ta’lim tizimining har bir bolaning o‘ziga xosligini tan olishga asoslangan falsafiy konsepsiyadir”.

Inklyuziv ta’limning maqsadi – alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo‘llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to‘siqsiz moslashtirilgan ta’lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to‘laqonli uyg‘unlashuviga xizmat qiladigan sifatli ta’lim berishni

ta’minlashdan iborat.

L.R.Muminova inklyuziv ta’lim jarayoni bolalar o‘zlarining jismoniy, psixologik, intellektual, etnik-madaniy, til va boshqa xususiyatlaridan qatiy nazar unumiy ta’lim tizimiga kiritilishi ekanligini e’tirof etgan. L.R.Mo‘minova inklyuziv ta’limning maqsadi, vazifalari, tamoyillari va joriy qilish bosqichlarini ham juda chuqur tahlil etgan[6]. Inklyuziv ta’limda yuzaga kelgan dastlabki qiyinchiliklarga qaramay, yetakchi davlatlarning hukumatlari ushbu jarayonni takomillashtirishga e’tibor qaratgan. Xalqaro va milliy huquqiy hujjatlar asosida inklyuziv ta’lim jarayonini ilmiy asoslangan, samarali va tizimli rivojlantirishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirilgan. O‘zbekiston Respublikasi va xorijiy mamalakatlardag imkoniyati cheklangan o‘quvchilar inklyuziv ta’liminining tajribalar tahlili maxsus ehtiyojli bolalarga umumta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya berish tizimi va mazmuni jahon miqiyosida e’tirof etilganligi, xalqaro-meyoriy hujjatlar mustahkam huquqiy asosni tashkil etganligini asoslandi.

Xorijiy manbalarni tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv ta’limning rivojlanishidagi asosiy muammo uni amaliyotda to‘liq amalga oshirish masalasidir. Bugungi kunga kelib, inklyuziya quyidagi sohalarda keng tadqiq qilingan: Falsafa – inklyuziv ta’lim tenglik va huquqiy adolat tamoyillariga asoslanganligini ta’kidlaydi. Ta’lim siyosati – inklyuziya global ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Pedagogika va psixologiya – o‘quv jarayonini ehtiyojlariga moslashtirish uchun turli metodik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Sotsiologiya va ta’lim menejmenti – inklyuziya jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida ko‘rib chiqilmoqda. 1994-yilda qabul qilingan Salamanca Deklaratsiyasi inklyuziv ta’limni jahon ta’lim tizimini isloh qilishning innovatsion paradigmalaridan biri sifatida belgiladi. Ushbu deklaratsiya nafaqat xalqaro pedagogik hamjamiyat e’tiborini inklyuziya masalasiga qaratdi, balki dunyoning ko‘plab davlatlarida “barchaga mo‘ljallangan maktablar” (“inclusive schools”) modelini jadal rivojlanishiga turtki berdi.

Ushbu bosqichni ba’zi tadqiqotchilar, xususan J. MacBeath va M. Galton, “Inklyuziyaning ikkinchi bosqichi” (“The Second World of Inclusion”) deb atashadi.

Bu davrdan boshlab “inklyuziya” va “inklyuziv ta’lim” tushunchalari jahon pedagogik terminologiyasiga faol kirib keldi. Biroq, o‘tkazilgan ilmiy-tahliliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy ilmiy-pedagogik adabiyotlarda ushbu tushunchalar bo‘yicha yagona ta’rif mavjud emas. Shuningdek, inklyuziya atamasini kim birinchi bo‘lib fanga kiritgani borasida ham olimlar o‘rtasida qarama-qarshi fikrlar mavjud. Inklyuziv ta’limning nazariy tahlili jarayonida soha olimlari o‘zlarining turli xil qarashlari bilan ushbu ta’lim shakliga ta’rif berib o‘tganlar.

Xorijlik olimlardan M.Budoff, D.A.Cole inklyuziv ta’lim har bir bolaning imkoniyatlarini hisobga olib tashkil etiladigan va imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni eng samarali ijtimoiylashuvini ta’minlaydigan o‘qitish shakli deb nomlaganlar. Atoqli psixolog olim L.S.Vigotskiy umumiy va maxsus ta’limni uyg‘unlashtiradigan ta’lim tizimini tashkil etish, ya’ni maxsus yordamga muhtoj bolalarni inklyuziv ta’lim tizimida o‘qitishni e’tirof etgan. L.S.Vigotskiy maxsus ta’lim va umumiy ta’limning uyg‘unlashuvi uchun shart-sharoitlar yaratilsh hamda maktablarda imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni har tomonlama rivojlantirish lozimligini ta’kidlab o‘tib, har qanday ruhiy yoki jismoniy nuqsonda ham taraqqiyot davom etadi” deb ta’kidlaydilar.

T.Hellbrügge ta’lim jarayonining uzluksizligi tamoyilini qo‘llab-quvvatlab, integratsion ta’limning turli bosqichlarini bog‘laydigan multidimensial jarayon sifatida tushunilishi lozimligini ta’kidlaydi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz kerakk, bugungi kunda inklyuziv ta'lim rasmiy tan olingan va global ta'lim tizimining yangi paradigmasi sifatida qaralmoqda. U integratsion pedagogikaning rivojlangan shakli bo'lib, immoniyati cheklangan bolalar bilan bir qatorda ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj boshqa guruhlarni ham qamrab oladi[9]. Ushbu guruhlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: gender jihatdan diskriminatsiyaga uchragan bolalar; diniy yoki etnik ozchiliklarga mansub bolalar; migrantlar va ijtimoiy jihatdan nochor qatlam vakillari.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy xujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori;

2. YUNESCO: Jamiyatga va inklyuziv ta'limga muhtojlarga qaratilgan Dastur. – 1994.

3. O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020 y. O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni

4. Pedagogik atamalar lug'ati. – T.: Fan, 2008. –B.47.

5. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi Nizom. – T.: "Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori ilovasi", 2021.

6. Muminova L.R. Inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari. – T.: "Complex-print". 2018 yil.

7. M.Budoff, D.A.Cole, [and others] Bilateral cochlear implants in children: localization acuity measured with minimum audible angle // Ear & Hearing. 2006. 27(1). P. 43-59.

8. Выгодский Л.С. Педагогическая психология. – М. : "Педагогика. 1991. С 231.

9. Sultanmurodovna, K. N. (2025). Preparing Educators for an Inclusive Education Environment. Spanish Journal of Innovation and Int

Бахора НАРЗУЛЛАЕВА,
"TMC INSTITUTE" негосударственное высшее образовательное учреждение, кафедра "Педагогика и психология", доцент

РОЛЬ ШКОЛЫ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ КРЕАТИВНОГО И ИННОВАЦИОННОГО МЫШЛЕНИЯ

Annotatsiya

Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalarining o'quvchilarda ijodiy va innovatsion tafakkurni shakllantirishdagi asosiy roli ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, ta'lim siyosati va o'qituvchilar bilan suhbatlar asosida eng samarali yondashuvlar aniqlandi: loyiha ta'limi, STEAM ta'limi, raqamli texnologiyalar va fanlararo usullardan foydalanish, imtihon tizimining bosimi, pedagoglarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, o'quv dasturlarining cheklanganligi kabi mavjud to'siqlar ham yoritilgan. Bundan tashqari, O'zbekiston maktablari va oliy ta'lim muassasalarida kreativ ta'lim strategiyalarini amalga oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar taklif etilgan.

Tayanch so'zlar. Kreativ fikrlash, innovatsion fikrlash, maktab, oliy ta'lim, pedagogika, STEAM, loyihaviy ta'lim, raqamlar.

В данной статье рассматривается ключевая роль общеобразовательных школ и высших учебных заведений в формировании креативного и инновационного мышления у обучающихся. В условиях стремительной цифровизации и перехода к экономике знаний способность к нестандартному мышлению и генерации новых идей становится важнейшей компетенцией XXI века. На основе анализа современной научной литературы, образовательной политики и интервью с педагогами выявлены наиболее эффективные подходы: проектное обучение, STEAM-образование, использование цифровых технологий и междисциплинарных методов. Также освещены существующие барьеры, такие как давление экзаменационной системы, недостаток методической подготовки у педагогов и ограниченность учебных программ. В статье предложены практические рекомендации для реализации креативных образовательных стратегий в школах и вузах Узбекистана.

Ключевые слова. Креативное мышление, инновационное мышление, школа, высшее образование, педагогика, STEAM, проектное обучение, цифровые технологии, образовательная политика, навыки XXI века.

The article examines the main role of general education schools and higher educational institutions in the formation of creative and innovative thinking in students. Also, based on the analysis of modern scientific literature, educational policy, and interviews with teachers, the most effective approaches were identified: project education, STEAM education, the use of digital technologies and interdisciplinary methods, the pressure of the examination system, insufficient methodological training of teachers, limited curricula. In addition, practical recommendations for the implementation of creative education strategies in schools and higher educational institutions of Uzbekistan are proposed.

Key words. Creative thinking, innovative thinking, school, higher education, pedagogy, STEAM, project-based learning, numbers.

В условиях стремительного научно-технологического прогресса и цифровизации всех сфер жизни креативность и инновационное мышление становятся ключевыми компетенциями XXI века. Современное общество требует

от личности способности не только адаптироваться к переменам, но и быть их инициатором, что делает развитие творческих и инновационных способностей учащихся приоритетной задачей образовательной системы.

Согласно докладу Всемирного экономического форума (2023), креативность входит в пятёрку самых востребованных навыков будущего, наряду с критическим мышлением, эмоциональным интеллектом и способностью к сотрудничеству. Это подтверждает необходимость системного подхода к формированию этих качеств, начиная со школьного возраста и продолжающегося на уровне высшего образования.

Образование – это не просто передача знаний, а среда формирования мышления, ценностей и поведения. Школы и вузы выступают не только институтами академического обучения, но и пространствами для развития инновационного потенциала молодежи. Однако в традиционной образовательной модели, ориентированной на запоминание и воспроизведение, креативность часто остается на периферии учебного процесса.

Переход к экономике знаний и творческих индустрий требует от образовательных учреждений переосмысления своих подходов. Необходимо отходить от шаблонных методов преподавания и создавать условия, в которых учащиеся смогут свободно выражать идеи, экспериментировать и решать нестандартные задачи. Особую роль в этом играют проектное обучение, STEAM-подходы, цифровые технологии и междисциплинарные практики.

В странах с успешной образовательной политикой (Финляндия, Сингапур, Эстония) креативность интегрирована в учебные программы на всех уровнях. Это подтверждает, что развитие инновационного мышления возможно при наличии соответствующей институциональной и педагогической поддержки.

В контексте Узбекистана в последние годы осуществляется курс на модернизацию образования и воспитание интеллектуально-развитой, креативной молодежи. В этом направлении особое значение приобретают школьные инициативы, университетские инкубаторы инноваций, хакатоны и стартап-проекты. Вместе с тем, сохраняются вызовы: устаревшие учебные материалы, дефицит цифровой инфраструктуры, недостаток педагогов, владеющих современными методиками.

Цель данной статьи – проанализировать, как школьное и высшее образование могут способствовать формированию творческого и инновационного мышления, какие стратегии применяются, и какие препятствия требуют преодоления. Исследование опирается на анализ актуальной научной литературы, образовательной политики, а также интервью с педагогами, внедряющими креативные методы обучения.

2. Методология. Данное исследование основано на качественном описательном подходе, направленном на выявление эффективных стратегий формирования креативного и инновационного мышления в образовательной среде. Выбор именно этого подхода обусловлен тем, что творческий потенциал и инновационное поведение невозможно измерить исключительно количественными методами; они требуют глубокого понимания педагогических процессов, социальных контекстов и индивидуального восприятия учащихся.

2.1 Цели и задачи исследования

Цель исследования – определить роль школ и вузов в формировании креативного мышления, выявить эффективные практики, а также существующие барьеры и вызовы. Для достижения этой цели были поставлены следующие задачи:

Изучить современную научную литературу (2022–2024 гг.) по теме креативного мышления и инновационного образования;

Провести анализ образовательной политики ряда стран, успешно интегрировавших креативные компоненты в систему образования;

Получить эмпирические данные посредством интервью с педагогами школ и университетов;

Сопоставить полученные результаты с текущей практикой в образовательных учреждениях Узбекистана.

2.2 Источники данных

1. Анализ литературы и документов. Были проанализированы более 30 научных публикаций, отчёты ЮНЕСКО, ОЭСР, ВЭФ и других международных организаций, касающиеся развития креативности, STEAM-подходов и инновационной педагогики. Особенно ценными стали источники, освещающие практический опыт Финляндии, Сингапура, Южной Кореи и Эстонии.

2. Политико-институциональный анализ. Рассматривались образовательные стандарты, программы и инициативы Узбекистана (в частности, Стратегия цифрового образования 2030), а также действующие программы повышения квалификации педагогов в области креативного обучения.

3. Полуструктурированные интервью. В рамках исследования проведено 12 интервью с педагогами школ и университетов (Ташкент, Самарканд, Нукус). Участники были выбраны целенаправленно, исходя из их опыта в реализации креативных, проектных или STEAM-методов в обучении. Интервью продолжались 30–45 минут и охватывали темы:

Определение креативности в учебном контексте;

Методы, которые способствуют развитию творческого мышления;

Внутренние и внешние барьеры при внедрении инновационных подходов;

Реакция студентов на нестандартные задания и образовательные форматы.

Ответы были записаны, транскрибированы и закодированы с использованием тематического анализа по методу Брауна и Кларк (2023).

2.3 Методы анализа

Контент-анализ текстов с фокусом на ключевые педагогические категории (например, «самостоятельность», «междисциплинарность», «креативная среда»);

Сравнительный анализ моделей школьного и университетского образования в разных странах;

Тематическое кодирование интервью с выделением повторяющихся паттернов;

Интерпретативный подход для сопоставления данных и выведения выводов в социальном и образовательном контексте.

2.4 Ограничения исследования

Исследование не претендует на статистическую репрезентативность, поскольку основано на ограниченном числе интервью и преимущественно качественном анализе. Также стоит учитывать культурные различия в понимании креативности и инновационности, что затрудняет универсализацию выводов. Тем не менее, выбор многоуровневого подхода (литература – политика – практика) обеспечивает обоснованность и валидность полученных данных.

3. Результаты и обсуждение. На основе анализа научной литературы, образовательной политики и интервью с практикующими педагогами были выявлены ключевые тенденции, факторы успеха и барьеры, связанные с формированием

креативного и инновационного мышления в образовательной системе.

3.1 Эффективные педагогические практики

Одним из основных выводов стало то, что проектное обучение, STEAM-подход и междисциплинарные форматы демонстрируют наивысшую результативность в развитии творческого мышления. Интервью с педагогами показали, что ученики и студенты, участвующие в проектах, основанных на решении реальных задач, чаще проявляют инициативу, оригинальность и критическое мышление.

«Когда учащиеся работают над созданием экологического стартапа или исследуют социальную проблему в рамках проекта, они не только учатся, но и создают что-то новое – это и есть настоящая инновация» (учитель школы, Ташкент).

Вузовские преподаватели отметили высокую эффективность дизайн-мышления и инновационных лабораторий, где студенты могут разрабатывать прототипы и тестировать идеи в безопасной среде. Такие методы способствуют переходу от пассивного усвоения знаний к активному познанию и изобретательству.

3.2 Цифровая трансформация как стимул креативности

Использование цифровых инструментов, таких как Canva, Padlet, Jamboard и Tinkercad, позволяет учащимся выражать свои идеи визуально, интерактивно и многомерно. Это особенно важно для «цифрового поколения», которое мыслит образами, метафорами и нестандартными связями.

Цифровые технологии, при правильной интеграции, создают новые пространства для креативного самовыражения и позволяют легко комбинировать текст, изображение, звук и видео – что особенно эффективно для визуально-ориентированных учеников.

3.3 Барьеры и вызовы

Несмотря на наличие прогрессивных подходов, ряд структурных и культурных барьеров ограничивает возможности для широкомасштабного внедрения креативной педагогики:

Барьеры	**% педагогов, указавших на проблему**
Давление итоговой аттестации (экзаменов)	76%
Жесткость и перегруженность учебных планов	68%
Отсутствие методической подготовки	57%
Недостаток цифровой инфраструктуры	44%
Страх перед ошибками и нестандартностью	38%

Многие учителя отмечали, что школьная и вузовская культура всё ещё ориентирована на правильные ответы, а не на исследование новых путей. Это снижает мотивацию к риску и инновациям как у учащихся, так и у преподавателей.

3.4 Международный опыт: чему можно учиться

Опыт Финляндии, Сингапура и Эстонии показал, что креативность можно внедрять системно – через гибкую учебную программу, автономию педагогов и междисциплинарные форматы. В Финляндии, например, школьники учат математику через проект по городскому планированию, а в Сингапуре студенты разрабатывают собственные образовательные приложения в рамках университетских курсов.

Этот опыт актуален и для Узбекистана, особенно в контексте стратегий цифровизации и молодёжных инновационных инициатив. Уже сейчас в некоторых школах и вузах внедряются хакатоны, учебные стартапы и цифровые мастерские, однако пока они носят локальный и пилотный характер.

3.5 Обобщение результатов

Анализ показал, что:

Креативное мышление лучше всего формируется в условиях самостоятельного выбора, открытых задач и совместной деятельности;

Преподаватель должен быть не контролёром, а фасилитатором и ментором;

Образовательная среда должна быть гибкой, визуально стимулирующей и поддерживающей эксперимент.

Развитие креативного и инновационного мышления в условиях быстро меняющегося мира стало неотъемлемой задачей современного образования. В условиях глобальных вызовов – цифровой трансформации, изменений на рынке труда, кризиса стандартного мышления – способность учащихся генерировать новые идеи, нестандартно подходить к решению проблем и адаптироваться к неопределённости приобретает стратегическое значение.

Данное исследование подтвердило, что школы и высшие учебные заведения играют ключевую роль в формировании креативных компетенций у молодежи. Однако эта роль не может быть реализована в полной мере без пересмотра существующих подходов к обучению и управления учебным процессом. Образование должно трансформироваться из системы передачи знаний в систему формирования мышления и способности к созиданию.

4.1 Основные выводы

Креативность формируется через практику и участие. Образовательные методы, такие как проектное обучение, STEAM и дизайн-мышление, доказали свою эффективность в развитии творческих навыков у школьников и студентов.

Инновационное мышление требует образовательной среды, поддерживающей эксперимент. Там, где учащимся позволяют ошибаться, задавать нестандартные вопросы и предлагать оригинальные решения, уровень креативности растёт.

Педагог – главный агент изменений. Без соответствующей подготовки, мотивации и поддержки со стороны администрации даже лучшие методики не могут быть внедрены эффективно.

Инфраструктура и доступ к цифровым технологиям остаются важнейшими условиями формирования креативной образовательной среды. Отсутствие цифровой базы значительно ограничивает потенциал преподавателей и учащихся.

Культура образования также нуждается в трансформации: необходимо перейти от ориентации на «правильный ответ» к поддержке открытых вопросов и творческого мышления.

4.2 Практические рекомендации

На основе анализа результатов исследования предлагаются следующие меры:

Для школ и вузов:

Внедрение гибких учебных программ с элементами проектной деятельности;

Оборудование творческих лабораторий, «makerspace» и цифровых студий;

Поддержка внеурочной деятельности, направленной на развитие инновационного мышления.

Для педагогов:

Повышение квалификации в области креативных методик преподавания;

Создание профессиональных сообществ для обмена опытом;

Применение формирующего оценивания, обратной связи и портфолио учащихся.

Для образовательной политики:

Пересмотр моделей оценки качества образования с акцентом на развитие компетенций;

Создание условий для автономии учителя и гибкости в организации учебного процесса;

Разработка национальных программ по продвижению креативности в системе образования.

4.3 Заключительная мысль

Яратувчанлик ва инновацион фикрлаш нафақат иқтисодий ўсишнинг, балки фуқаролик фаоллиги, ижтимоий тенглик ва глобал муаммоларга жавоб топишнинг ҳам асосий асосларидан биридир. Мактаб ва олий таълим муассасалари, агар улар замонавий, фаол ва креатив ёндашувларга асосланган бўлса, келажак жамиятини шакллантирувчи асосий меҳварга айланади.

В заключение отметим: креативное мышление – это не результат вдохновения, а следствие целенаправленного образовательного воздействия, и чем раньше это воздействие начинается, тем устойчивее становится потенциал молодого поколения.

Использованной литературы

1. Anderson T., & Dron J. (2022). Online learning and engagement through media. International Review of Research in Open and Distributed Learning, 23(1), 44–63.

2. Beghetto R. A. (2023). Unfreezing creativity: Strategies for educators. Creativity Research Journal, 35(1), 12–27.

3. Bower M. (2023). Design of Technology-Enhanced Learning Environments. Routledge.

4. Braun V., & Clarke V. (2023). Thematic Analysis: A Practical Guide (2nd ed.). SAGE Publications.

5. Chen C. H. (2023). Multimedia-based moral dilemmas in education. Journal of Moral Education, 52(1), 61–78.

6. Craft A. (2023). Creativity in education. British Journal of Educational Studies, 71(1), 90–109.

7. Deterding S. (2022). Gamified learning and its psychological impact. Educational Psychology Review, 34(2), 255–278.

8. European Commission. (2023). Creative Classrooms and Innovation in Schools.

9. Gee J. P. (2022). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Palgrave Macmillan.

10. Guilford J. P. (2023). The Nature of Human Intelligence (50th Anniversary ed.). McGraw-Hill.

11. Hamari J., Koivisto J., & Sarsa, H. (2022). Gamification in education: Literature review. Computers in Human Behavior, 128, 107123.

12. Kapp K. M. (2023). The Gamification of Learning and Instruction. Wiley.

13. Kazakova N. P. (2023). Современные педагогические подходы в формировании креативности. Педагогика и образование, №3, 22–29.

14. Lebedeva M. A. (2022). STEAM-подход в развитии инновационного мышления. Вопросы образования, №6, 44–52.

Bosh muharrir:
Mahmudov Sarvar Yuldashevich

Bosh muharrir o‘rinbosari v.v.b.;
Mas’ul kotib:
Suyarova Lutfiya Muxiddinovna

Bosh dizayner – badiiy muharrir:
Mamasoliyev Akbarali Hamzayevich

TAHRIR HAY’ATI:
Xilola UMAROVA, Risboy JO‘RAYEV, Xolboy IBRAGIMOV, G‘ayrat SHOUMAROV, Ulug‘bek INOYATOV, Oynisa MUSURMONOVA, Shukurullo MARDONOV, Saidaxbor BULATOV, Barno ABDULLAYEVA, Dilyara SHARIPOVA, Lola MO‘MINOVA, Maqsudjon YULDASHEV, Nilufar ISAQULOVA, Mirodiljon BARATOV, Muhabbat MIRSALIYEVA, Bahodir MA’MUROV, Yashin ISMANDIYAROV, Zair TAXIROV, Sharibboy ERGASHEV, Alisher UMAROV, Shaxnoza XALILOVA

JAMOATCHILIK KENGASHI:
Sobitxon TURG‘UNOV, Nargiza RAXMANKULOVA, Kamola RISKULOVA, Muhayyo UMARALIYEVA

Tahririyat manzili:

Toshkent shahar Shayhontoxur tumani Navoiy ko‘chasi, 30-uy.
E-mail: xalq_talimi@xtv.uz Tel: (90)994-77-88, (93)528-90-47, (97)776-33-70
t.me/xalqtalimi_jurnali. http://t.me/xalq_talimi_jurnali.

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e’lon qilingan maqolalardan olingan matnlar ‘‘Xalq ta’limi’’ ilmiy-metodik jurnalidan olindi, deb ko‘rsatilishi shart.

Jurnal 2015-yil 20-martdagi 214/2-sonli qarori bilan OAK ilmiy nashrlari ro‘yxatiga kiritilgan.

“TAFAKKUR NASHRIYOTI” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Shayhontoxur tumani, Navoiy ko‘chasi, 30-uy

Bosishga ruxsat etildi: __.__.____-y. Qog‘oz bichimi 70x100 1/16. Ofset bosma usuli.
Shartli b.t. 12,0. Adadi __ ___ nusxa. – buyurtma.
Bahosi kelishilgan narxda.

Ushbu songa mas’ul – Isakulov Rustam Mamirovich

Jurnalga taqdim etilgan barcha materiallar https://rustxt.ru/antiplagiat sayti hamda https://t.me/check_antiplagiat_bot da monitoring qilinadi.

© “Xalq ta’limi” jurnali, 2025.